

Jacob van Lennep, *Dagboek 1823*.

Diplomatische editie door Marita Mathijssen, met medewerking van Karin Hoogeland.

Inleiding

In de zomer van 1823 maakten Jacob van Lennep en Dirk van Hogendorp een voetreis door Nederland. Allebei hielden ze nauwkeurig aantekeningen bij. Van Lennep stuurde zijn verslag in brieven aan zijn zus Antje. Daarnaast had hij een tekenboekje, dat hoogstwaarschijnlijk verloren is gegaan. Van Lennep heeft de brieven aan Antje later bewerkt als dagboek.

Wanneer hij dat gedaan heeft, is onbekend, maar het handschrift lijkt nog dat van de jonge Van Lennep. Er zijn twee versies van dit bewerkte dagboek overgeleverd, allebei van de hand van Jacob van Lennep. Beide uitgewerkte versies lijken sterk op elkaar en bleven onvoltooid. De meest voltooide versie (A) loopt tot 8 augustus. De andere versie (B) is overgeschreven van A. Ze worden bewaard in het Stadsarchief van Amsterdam, PA 238 289.

Tijdens Van Lenneps leven is het dagboek nooit gepubliceerd. Zijn kleinzoon publiceerde fragmenten eruit in zijn biografie *Het leven van Mr. Jacob van Lennep* (Amsterdam 1910). In 1942 verzorgde M. Elisabeth Kluit onder de titel *Nederland in den goeden ouden tijd* de eerste uitgave van het dagboek. Deze editie is helaas niet compleet: enige gedichten en uitvallen tegen bepaalde groepen heeft Kluit eruit weggelaten. Ook zitten er nogal wat leesfouten in. De herdruk hiervan uit 1980 is ongewijzigd.

In 2000 werd er een tv-serie van het dagboek gemaakt. Tegelijkertijd verscheen toen een hertaalde versie van het dagboek: Jacob van Lennep, *Lopen met Van Lennep. Dagboek van zijn voetreis door Nederland. De zomer van 1823*. Ingeleid en bewerkt door Geert Mak en Marita Mathijssen. Zwolle 2000. De tv-serie, *De zomer van 1823*, is te bekijken via You Tube (met Engelse ondertiteling).

JACOB VAN LENNEP
DAGBOEK

Van mijne reis; in 1823 door de provinciën *Noord Holland, Friesland, Groningen, Drenthe, Over IJssel, Gelderland, NoordBrabant, Utrecht* en *Zeeland* gedaan, van den 28sten Mei tot den 2^{den} September

EERSTE DEEL
Eerste Hoofdstuk

Vertrek van Amsterdam - 1 Buiksloot, Huiskes, Sluis - 2 Saerдам; hut van Czaar Peter, Bulle Kerk - 4 weg naar Purmerend - 5 Purmerend, Stadhuis, poort - 8 weg naar Monnikendam, Broek, Marken, IJpendam; Monnikendam - 13 Edam, Oost huizen, Hoorn Bedelaarsgesticht, Schilderijen, tuintjens buiten de stad - 19 Weg naar Enkhuizen. Westerblokkel, Oosterblokkel, Westwoud, Hoogkarspel, Lutjebroek, Grootte Broek, Bovenkarspel

-

Woensdag, 28 Mei.

Nadat ik met veel moeite mijn ransel met een hemd, twee paar kousen, eene das en muts en andere noodwendigheden volgepropt had, ging ik mijnen Vriend *Van Hogendorp*, die in het Rondeel gelogeed was, afhalen. Hem reisvaardig vindende, geleidde ik hem naar de Nieuwe Stads Herberg, waar wij te ½ 8 ure aankwamen. De morgenstond was heerlijk: het onnoemlijk getal van schepen, wier wimpels op het zoele ochtendwindjen golfdén, het zacht gegolf der Ystroomén, die de heerlijke moederstad van den handel kwamen begroeten, in de lachende overkant leverden een treffend schouwspel op: dan, naar mijne gedachten, had de haven in dezen tijd van het jaar wel wat lediger mogen zijn, en met weemoed herinnerde ik mij de vroegere dagen, toen Hollands vlag niet op het Y, maar in de verst afgelegene zeeën het meest te vinden was.

Te acht ure stapten wij in den Buikslooter, waar wij eenige Engelschen aantreffen, die zich naar Broek begaven: met aandacht beschouwden wij het begin van het Nieuw Kanaal, dat zoo de uitvoering mogelijk is, zoo belangrijk voor Amsterdam en geheel Noordholland wezen moet. Onder het varen hoorden wij veel melding maken van den moord aan den aannemer *Huiskes* gepleegd, den dag te voren, nabij Alkmaar. Deze man, had als wij naderhand hoorden, misschien in dit geval gelijk, maar had zich door slinksche wegen verrijkt en gehaat gemaakt, bestal het gouvernement en zijne onderhoorigen, aan wie hij veel van hun loon afhiel, en was zoo zeer overtuigd nooit een' natuurlijke dood te zullen sterven, dat hij altijd geladene pistolen met zich droeg. In Noordholland kwamen wij in geen' kroeg noch herberg waar wij niet van hem hoorden spreken. - Te *Buiksloot* aangekomen, toonde ik aan van *Hogendorp* hoe bij den geweldigen doorbraak der sluis die aldaar een jaar vroeger plaats had, een klein dijkje geheel Noordholland voor overstroming behouden had. - Vandaar wandelden wij den kronkelenden dijk langs naar Saardam; ter rechterzijde weidde ons oog in onafzienbare gras velden; ter linkerhand verhief zich Amsterdam in al haar pracht uit de baren. Na 7/4 uurs gaans verfrischten wij ons te *Saerдам* in de herberg *de Otter*, en gingen de hut van Czaer Peter bezichtigen. Dezelve bestaat uit twee kleine kamertjens; (van welke het eene ten deele is afgeschoten tot bedstede) en een zoldertje. Men toont er de stoel en tafel door dien grooten Vorst gebruikt, als ook de steen door den hedendaagschen Russischen Keizer boven den haard geplaatst, ten opschrift voerend: *Petro Magno Alexander*. Naast deze steen is eene andere gemetseld, ter gedachtenis van dit voorval; in dezelve prijkt de naam van *Van Tets van Goudriaen* niet onaartig bij die der Vorsten. De hut bezichtigd hebbende,

begaven wij ons naar de zoogenaamde BulleKerk, welke ons wegens hare net- en fraaiheid zeer beviel, en waar wij de bekende Schilderij welke haar naam aan de kerk geeft, beschouwden: de meid van den Koster nam voor haar geene fooi, doch bedankte ons voor de armen. In het uitgaan der kerk zagen wij een honderdvijftigtal kinderen zich uit de school huiswaarts begeven. - In de herberg gekeerd, maakten wij een praatje met den ouden knecht die ons veel belangrijks nopens het dorp, thands de stad Saerdam verhaalde. - Indien ik deed als de reiziger welke al de vrouwen van Bourges korselig en roodharig noemde, omdat zijne hospita die beide begaafdheden vereende, zoude ik niet aarselen te beweerden dat al de Saerdamsche vrouwen aan den drank verslaafd zijn, naardien ik de kasteleines jenever met suiker zag drinken; doch ik laat dergelijke gevolgtrekkingen aan anderen. - Te een ure verlieten wij de herberg nadat wij een boterham met vleesch genuttigd hadden, en zetteden onzen tocht over *de Koog* en *Wormerveer* voort, omdat wij gehoord hadden dat de weg over 't zoogenaamd *Kalfje* minder aangenaam was.

Wij vonden Saerdam in de laatste jaren weinig of niet achteruit gegaan. Zij heeft wel door de tiërceering veel geleden; maar, dewijl de takken van koophandel en nijverheid aldaar beoefend, van een aanhoudend en algemeen belang zijn, en steeds met denzelfden iever doorgezet, is zij onder de weinige steden geweest welke zich zoo hebben kunnen staande houden, dat zij nu nog den naam van bloeiende verdienen. Ontzettend is het getal der aanwezige olie-, houtzaag- en papiermolens, zoo op deze plaats als op het aanlendend *Zaandijk*, te *Westzaan*, te *Wormerveer* en aan de *Koog*. Men verhaalde ons dat kortelings een papierfabrikant aan de Zaan eene commissie naar Braziliën verzonden heeft van voor f 80000 aan kaartblad. De meeste fabrikanten verdeelen als zij op jaren komen hun fabrieken of molens tusschen hunne kinderen: ook leven er schatrijke renteniers. De oude Noordhollandsche netheid is veel minder dan zij plach: toch wordt deze plaats nog dagelijks door ontelbare vreemdelingen, zoo uit nieuwsgierigheid als ook om koopmanszaken derwaart gevoerd, bezocht. -

Nadat wij een uur over straatsteentjens langs een smalle gracht waren voortgewandeld, en de klinkers mijne voeten, die ik tot mijn ongeluk in nieuwe schoenen gestoken had, zeer begonnen te kwellen, verwonderde het ons nog geen end aan Saerdam te zien. Dies vroegen wij waar *Wormerveer* lag; het antwoord was dat wij drie stappen voortgaande, er zijn zouden. Al de bovengenoemde plaatsen liggen zonder grensscheiding aan elkander. Te *Wormerveer* staken wij de Zaan in een schuitje over en liepen vervolgens langs een Dijkje van $\frac{3}{4}$ uurs gaans tot een watermolen, waar wij wederom overvoeren en op een grooten zeer harden kleiweg kwamen. Nu begon ik zware pijn aan de voeten te gevoelen en het loopen werd mij moeilijk. Dewijl er nergens een herberg of kroeg onderweg te zien was, liepen wij een boerenwerf op, verzochten en verkregen verlof een ogenblik in 't gras uitterusten. Daar hij geen' melk bij de hand had gaf hij ons, uit een' pot, water te drinken, dat mij zeer verkwikte. Lustig staken wij de pijpen op, praatteden met den boer *more solito* over Huiskes en vorderden weegs. Hoe verder wij kwamen hoe meer ik leed, schoon de weg anders wel belommerd, met fraaie boerenplaatsen, nette bloemperken en vette landerijen bezet en dus zeer aangenaam was. Te vijf ure eindelijk kwamen wij aan 't kanaal en traden over den heerlijken nieuwen brug de stad *Purmerend* binnen, waar wij in de herberg *de Roskam* onzen intrek namen. Uit de boven-voorkamer hadden wij een vermakelijk gezicht over de vaart en weg naar Hoorn, en op de bijgelegen poort. Nu plaatste ik mij in eene stoel en geraakte aan 't sluimeren, waarop het volgende geval mij gebeurde.

'k Zat sluimrend bij de tafel neer
Terwijl 't gebogen hoofd in de open handpalm leunde
En de aangeschoven stoel de voeten, broos en teer,
Door 't wand'len opgescheurd, welwillend ondersteunde.

Mijn geest herdacht den vroeger tijd,
 Wen zich Westfrieslands roem aan Hollands glorie paarde,
 Wen 's landmans nijvre zorg en 's handlaars noeste vlijt
 Aan 't bloeiend vaderland een oogst van schatten baarde;
 Toen, door een lieflijk maatgeluid,
 Dat, dicht aan ons vertrek zich op een stond liet hooren,
 Ik in mijn mijmring werd op 't onvoorzienst gestuit.
 En in 't verslagen hart den weedom voelde smooren.
 Zoo 't scheen, een fiks bedreven hand
 Bedwong op een klavier de welgestemde snaren,
 En speelde 't volksgezag voor vorst en vaderland,
 Dat sneller 't Hollandsch bloed deed bruisschen door mijne aêren.
 Reeds schilderde verbeelding mij
 Een' minnelijke maagd, vol zachte aanvalligheden,
 Die aan 't gewijd gevoel voor hemelmelodij
 De reinheid paarde van des landzaats oude zeden.
 'k Mocht langer niet den drang weerstaan,
 Der vlam die voor haar schoon mijn boezem aan kwam vuren.
 'k Rees op, vloog naar de deur...
 het droombeeld had gedaan...
 Het klokkespel hield op... de klok sloeg zeven uren.

En dat vervloekte klokkespel herhaalde elk half uur zijn lied, hetgeen ons op 't laatst geducht verveelde. - De kamer, waarin wij zaten, was met groote houten tafels voorzien, niet ongelijk aan die welke Orlando bij Ariosto de roverbende naar 't hoofd smeedt en waar twintig menschen aanzaten. - Een wit papieren knipsel onderschraagde de haard, 't geen ons wel een kwartier lachen deed. Nu kwam de meid dekken. Op onze vraag welke schuiten er voor de deur afvoeren, antwoordde zij ons zeer sneedig: *Purmerendsche schuiten*. Daar wij aan de grootste tafel begeerden te zitten en zij haar tafelkleed te klein vond, ging zij er een ander halen, waarop zij ons kalfskarbonaden, sla en aardappelen voorzette, en o schrik! onrijpe kruisbessenvlade, waaraan geen van ons beide de hand sloeg als te denken is, schoon wij naderhand de vernuftige aanmerking van haar kregen dat wij niet weten konden hoe de vlade smaakte daar wij ze niet geproefd hadden. Nu gingen wij de stad doorkruissen en vonden het stadhuis, waarvan ons het opschrift leerde dat het eerst op de groote markt gestaan had, maar om die te vergrooten door vijzelaarskunst over de Kerk gebracht was. Mij bij een' schoenmaker om hooge boerenschoenen vervoegende, wees hij mij een' tweeden en deze bracht mij bij een' derden, waar ik een paar vond en kocht, dat mij gemakkelijk zat. Hoe weinig ambachtslieden in Amsterdam of elders in grootere plaatsen zouden als deze brave lieden een' vreemdeling bij een' hunner konfraters zenden?

De stad van binnen bezichtigd hebbende, gingen wij de wallen rond, zagen wij de ontzettend breede, en met esschen en iepen beplante, heerlijke kleiwegen naar Hoorn en Alkmaar. Op de poort nabij de herberg vonden wij vier visschers in een schuitje geschilderd, het wapen van Purmerend [*tekening van het wapen*] in hun vlag voerend: men verhaalt dat deze lieden (voor eenige duizende jaren!) Purmerend vonden (opvischten?) en hun wapen aan de stad gaven.

Te negen ure dronken wij thee, praatten met de meid en begaven ons te ½ 11 naar bed: ik sliep goed. Mijn reisgenoot minder, wegens de vochtige lakens. -

Purmerend is eene fraaie, nette en welgebouwde stad, welke niettegenstaande zij veel in de Fransche tijden geleden heeft, 't geen het sloopen van eenige lijnbanen en goede huizen ten gevolge had, zich door de kaas- en botermarkt eenigzins staande hield. Even buiten de

stad staat een groote kruidmolen, een' Amsterdamsch' heer toebehoorend; een fraai landgoed ligt er bij.

Donderdag, 29 Mei

Te 5 ure opgestaan zijnde, trokken wij een uur later de poort uit naar *Monnikendam* en wandelden op een harden met esschenboomen beplantten kleiweg tot aan eene sloot waar de wegen van Edam en Monnikendam zich vereenen. Wij hielden dus de rechterhand, waar verscheidene hoeven stonden, zeer net en welbewassen: zoo kwamen wij aan een boom op een viersprong, waar wij links af een rechten kleiweg volgden, over een dijk en brug staken, en langs een kronkelend binnendijkje Monnikendam genaakten. Onderweg klampte ons een Osnabrugsche timmermansgezel aan die ons voor zijne makkers aanzag, naar den aard zeer dom was, en op alle vragen averechts verkeerd antwoordde. Bij hem voegden zich nog anderen. Dus verzeld traden wij de poort in.

Er stond weinig vee op het land: sommige meenen dat het slechts zoo schijnt om dat men eene koe niet ver zien kan: doch dan zoude dit ook in Zuid-Holland plaats moeten hebben: anderen, en met meer grond geven tot reden dat de boeren in dezen tijd zoo slecht de teering naar de neering gezet hebben, dat de gestegen prijs der landerijen hen noodzaakt minder vee te koopen: ook zijn schapen en varkens te geef.

Monnikendam draagt meer nog dan Purmerend blijken van verval: echter heeft de heer *Arbman* in den tijd het sloopen van vele schoone huizen belet, door zich dezelve voor de stad te eigenen, het welk de sloopers heeft afgeschrikt. - Wij traden *den Doelen* binnen, welke herberg een goed *uiterlijk* voorkomen heeft. Vlak bij dezelve is de groote Kerk die in 't midden der stad had moeten staan, doch doordien dezelve niet volbouwd is, aan den uithoek staat. Na ons geschoren en verfrischt te hebben, doorkruisten wij de stad en bewonderden het fraaie huis van den heer *Van Rojen*. Te ½ 10 wandelden wij naar Broek langs een' vaart en een meer: de oude net- en schuwheid der ingezetenen is er zeer verminderd: zelfs kon de heer *Arbman*, toen de hertogin van Brunswick een oud Broeksch huis en huisgezin wenschte te zien, er slechts twee meer vinden, die de vorige zeden nog eenigermate bewaard hadden. Zelfs bewonderden wij den goeden smaak der huizen van de HH *Ditmarsch* en *Bakker*, vooral wat den voorgevels betreft. Bij den eersten zagen wij de gang bedekt: 1° met een' keurlijken ganglooper: 2° met een linnen dekkleed: 3° met eene fraaie vloermat: 4° met eene fijl: 5° met een' lap om de voeten te veegen. De laatste heer heeft een' prachtigen koepel aan het bekoorlijk meertje dat het dorp bespoelt, welke koepel hem een ton gouds kost. In de nette kerk zagen wij het cierlijk gedenkteeken aan de nagedachtenis van Trijntje... vrouw van gemelden Heer *Ditmarsch*. - Langs de straten van Broek mag men 's avonds geene pijp en overdag niet dan met een dopje rooken; ook moet men van 't paard stappen en het aan de toom leiden. -

Te ½ 12 ure waren wij weder in Monnikendam: een kommissie aan de poort leidde ons zonder fooi uit louter welwillendheid naar den haven, en verhaalde ons veel van de tevredenheid der ingezetenen onder den burgemeester *Arbman*, van deszelfs voorspoedige lijnbaan, van de weelde der boeren enz. Aan de haven namen wij een jachtjen voor f 4 nadat men ons f 8 gevraagd had, en zeilden met heerlijk weder naar het eiland *Marken*, een moeras met verscheidene buurtjens en een voornamer dorp. De Schippers, door de inwoners naar ons ondervraagd, antwoordden dat ik de koning was, waarop zich mannen en vrouwen om ons heen drongen, vrij bijzonder op hun wijs gekleed: doch alle gezonde, sterke, welgevormde lieden: de vrouwen dragen er negen onderscheidene kledingstukken: 1° hun kindergewaad: 2° dat der aankomende maagden: 3° dat der huwbare meisjes welke een vrijer verlangen, als 't ware een koopbordje: 4° het kleed der verloovingsdagen: 5° het bruidspak dat sints 200 jaren door moeder en grootmoeders op dien dag gedragen is: 6° het trouwgewaad: 7° het kleed na den trouwdag: 8° dat der getrouwde vrouwen 9° het doodsgewaad: de mannen zijn zeer

zindelijk: de vrouwen en huizen minder: de kerk is niet onaartig en de predikant een grijzaart die niet van het eiland af wil om dat hij er veel nuts sticht. - Men gaat van het eene dorp naar het andere langs smalle dijkens waar men als de ganzen loopt, en welke als brij wegzakken onder de voeten. - In 't keeren naar het schip hoorde ik de lieden tegen elkander zeggen: *kaik, dat is nou Zen Hooghait.*: De mindere schuwheid der Markenaars wordt aan de conscriptie toegeschreven. - Met voordeeligen wind keerden wij, en wandelden voorts in twee uren naar *Ilpendam*, deels den weg langs dien wij gekomen waren, tot aan den viersprong; deels een kronkelend pad langs door landerijen, waar wij een gevecht met kievitien hadden, voor hun kroost beducht. Wij hoopten op het slot door mevrouw *de Graaf* ten eten verzocht te worden, doch vonden haar en de haren toen wij er te ½ 4 aankwamen reeds aan het nagerecht zitten. Ik overhandigde aan de jongste der dames een brief van haar' beminden en at eenig osschen-vleesch met brood: Van Hogendorp wilde niets gebruiken: nu zagen wij het slot, dat in een' breede gracht ligt, eene groote binnenplaats heeft, kamers met steenen- en gladhouten vloeren, ontelbare logeervertrekken, gevuld met familieportretten van de vijftiende eeuw? De groote zaal is met roozerode gordijnen behangen: het *platfond* is van het huis Saxenburg te Amsterdam derwaarts gebracht. Nu kwamen een heer en mevrouw van Purmerend een bezoek doen: de heer wist niets af van zijne stad en kon dus weinig belangrijks verhalen: in de tuin zagen wij eene fraaie *rododendron* en de godin *Nehalennia* met dit opschrift

DIFAE
NEHALENNIAE
DAGINUS LIFFIONIS
FILIUS V S.I. M.

Te 5 ure keerden wij terug: ik was zeer pijnlijk, een daghuurder ging een eind weegs met ons en sprak zeer verstandig over onderscheidene zaken zijn stand betreffende. Te 7 ure kwamen wij in Monnikendam; half razend van de pijn ging ik met Van Hogendorp den burgemeester Arbman bezoeken, die ons zeer vriendelijk onthaalde, wijn schonk en veel vertelde, onder anderen hoe hij als *maire* de stad bestierd, en in later tijd drie haringbuizen aangeleid, (welke door tegenspoed thands gesloopt waren) en een genootschap van gortbedeeling ingesteld had, waardoor geen mensch, hoe arm ook, van voedsel verstoken is. Te 8 ure verlieten wij hem: ik poogde wat te eten, doch konde niet: dies doorstak ik de blaeren aan mijne voeten met een stopnaald en wollen draad, en ging al kermende bedwaarts: Van Hogendorp trof een nachtverblijf dat benaauwd en elendig klein was: te drie ure joegen hem de vl..... het bed uit, zoodat *Summatim* de herberg niet te breed uitviel

Vrijdag, 30 Mei

Te 5 ure stond ik op, niet zonder pijn, en trok met Van Hogendorp een uur later langs een binnenkleiweg naar Edam, waar wij te ½ 8 kwamen en de stad rondliepen: buiten het raadhuys, eene kerk welke te voren een gerechtshof was, en een oude kerktoren zagen wij niet veel bizonders. Op eene der poorten staat het voorval afgebeeld van den jongen, die zijne moeder over het ijs van Westzaan af dewaarts trok, met dit bijschrift:

Toen dwinglandij etc.

Langs een zonnigen, verveelenden weg volgden wij de vaart tot aan het dorp *Oosthuizen*, dat eene fraaie ligging heeft, en zeer bloeiend is: wij bewonderden er het landgoed van den Ambachtsheer, de graftombe van den Heer De Vicq, en het overheerlijk uitzicht over de geheele Beemster. De weg naar Hoorn was niet fraai: te 1 ure kwamen wij in die stad, en rusteden aan de herberg het *Onvolmaakte Schip* een ogenblik uit: te twee ure

bezochten wij den advocaat *Pan*, die ons zeer beleefd onthaalde en het een en ander nopens de stad en de landstreek verhaalde: In de herberg gekeerd aten wij als naar gewoonte karbenaden sla en aardappelen: doch ook rundvleesch, rapen en spinagie. Te vier ure kwam de heer Pan ons afhalen en bracht ons naar het Bedelaarshuis.

Dit gesticht ligt, afgescheiden van de stad, in het water: bij het inkomen vindt men ter slinke hand de keuken, met drie groote ketels of kuipen voorzien, vervolgens de eetzaal der mannen, en hun werkplaats, waar zij zich met het maken van karpetten, tafelkleeden, netten, enz bezig houden: allen zagen er bleek en vervallen uit: eene bovenzaal was voor gebrekkigen bestemd, die lichter werk deden. - De vrouwen waren met breiden en spinnen in een ander vertrek bezig. In hare eetzaal stond de predikstoel waar een hervormd leeraar en een Roomsche pastoor dienst doen: ook de school trok onze aandacht, waar de ondermeester dertien, en sommige leerlingen twintig jaren oud zijn: onder andere schrijffvoorbeelden troffen mij de volgende: *de mensch is een voortreflijk wezen: men moet niemand om zijne armoede verachten.*¹ De ziekezalen schenen wel in orde.

De produkten der gemaakte goederen worden voor het huis bestemd, doch men vindt er weinig of geen vertier van, daar het alleen slechts door liefdadige bestellingen gevonden wordt: een man kost dagelijks 4st aan onderhoud: doch Enkhuizen betaalt voor ieder 8st, Medemblik 26 cts daags, als ons uit de stadsrekeningen naderhand bleek. Een bedelaar voor 't eerst gevat blijft ½ jaar; voor de tweede reis een jaar; voor de derde 1 ½ jaar, enz. indien zij niet in dien tusschen tijd naar de Ommeschans verzonden worden; want dan is hun lot niet te berekenen. - De mannen en vrouwen zien elkander nooit dan in de kerk van ver. Ook de getrouwden zijn van een gescheiden. Lazen dan de directeurs nooit dat de mensch niet scheiden zal wat God vereenigd heeft? In de kinderkamer vonden wij een pas geboren kind, waarvan de moeder die nacht om de volgende reden overleden was:

1

De jonge Robbert keerde droef
Bij 't hongrig huisgezin,
En drukte in overmaat van smart
Aan 't diep gevoelend vaderhart
De panden zijner min.

2

Aleida zag haar weerhelft aan
Met woest verwilderd oog
Ach, spreekt zij, brengt gij in den nood,
Uw gade voor haar kind'ren brood
Dat ik hun traanjens droog.

3

-Geen brood, mijn dierbre, breng ik mee.
Aan 't uitgehongerd kroost.
'k Vond nergens werk of onderstand.
En keer van weemoed overmand
En derf en geld en troost.

4

---

¹ Dus, die bedelaarskinderen begrijpen dat zij voortreflijk zijn en niet veracht mogen worden. Welke eene les om hoogmoed optewekken!

Waar ik mijn diensten aan mocht biên,
Waar ik om bijstand vroeg,
Men gaf alom mij dit bescheid:
Wacht, tot Uw hulp ons beter vleit.
Nu heeft men volks genoeg.

5

- Hoe, brengt gij geld noch onderstand?
Mijn dierbare echtgenoot! -
-Hoe vader! anders zijt gij goed
Uw kind'ren waren stil en zoet,
En brengt gij hun geen brood? -

6

- Ach Robbert! dat ik werken kon!
Maar nu in dezen staat
Een kind mij onder 't harte leeft
Voel ik ofschoon men werk mij geeft
Dat mij de kracht verlaat -

7

- In Alkmaar vind ik werk misschien.
Doch wie die op den tocht
Mijn gade voor elend behoed'?
Wie die mijne arme kind'ren voed'?
Wiens hulp of steun gezocht? -

8

- O ja mijn lief, naar Alkmaar heen.
Slechts de ondeugd brengt ons schand.
Men vraag in 't barnen van den nood
Al beedlend, voor de kind'ren brood
En smeek' om onderstand -

9

Daar trekt het schreidend paar op weg
De kind'ren aan de hand.
En vraagt in 't barnen van den nood
Al beed'lend voor de kind'ren brood
En smeekt om onderstand.

10

Dan zie, daar grijpt men Robbert aan,
Ondanks zijn smeekgebeen,
En voert hem met zijn droeve vrouw
Met al de panden hunner trouw
Naar 't huis te *Hoorne* heen

11

Daar scheiden zij 't rampzalig paar:

De vrouw van haar gemaal.
Hem voeren zij in 't werkverblijf
De kindren met het zwangerwif
Leidt men in in de ziekezaal.

12

Vergeefs geklaagd om dit geweld:
De trouwbrief aangetoond:
In 't Beedlaarshuis bestaat geen paar
Hoe vast verbonden aan elkaar
Dat met elkander woont.

13

Alleen des Zondags mag de man
Van ver zijn' wederhelft zien:
Doch niet haar vragen naar zijn kroost,
Doch niet haar stille hulp of troost
Doch niet, zijn groet haar bien.

14

De Zondagnacht. Aleide ligt
Op 't droeve ziekbed neer.
Dan, zegt ze, 'k wil mijn gade zien.
Daar 't heden strafloos mag geschien
't gebeurt licht nimmer weer.

15

Zij gaat met waggelende schreen
De deur der kerkzaal in.
Doch waar het somber oog zich wend'
Vergeefs zoekt zij in deze elend
Het voorwerp van haar min.

16

Zij keert vermand door bittren rouw
Terug in haar verblijf
Waar spreekt zij, is mijn echtgenoot?
Wat houdt hem, leed of ziekte of dood-
Uit de oogen van zijn wijf.

17

-Uw ega maakte door zijn klachts
Het hoofdbestuur te onvreen
Men voerde (hij is jong en sterk)
Tot ander en geschikter werk
Naar de Ommeschans hem heen.-

18

-Mijn ega! hij, naar Omme schans!
Hij, in mijn zwangren staat

Verwijderd van zijne echte vrouw!
Van al de panden onzer trouw!
gevloekte gruweldaad!-

19

-Vergeefs! het kon niet anders zijn.
Aleida, neem geduld.
Eens neemt het lot een beter keer
En brengt hem in Uwe armen weer.
Thands boet hij zijne schuld-

20

-O neen! niets dat ons samen voegt
Ik zie hem nimmer weer.-
Zoo kermt de troosteloze vrouw,
En zinkt bedwelmd van smart en rouw
In flauwte op 't ziekbed neer.

21

In 't eind brengt haar de hulp weer bij:
Mijn Robbert... ik bezwijk
Dus gilt ze en brengt een spruit aan 't licht.
En sluit het oog voor eeuwig dicht
En is een zielloos lijk.

Verontwaardigd over dit voorval dat men ons als iets zeer gewoons verhaalde, verlieten wij het gesticht en begaven ons onder geleide van den heer Pan naar het gerechtshof, waar eene nieuwe fraaie pleitzaal en drie oude schilderijen (welke overheerlijk schoon waren en waarvan ik er een aan Romeyn de Hooghe toeschrijf) onze oogen trokken: in de hoofdkerk die door netheid en grootte schittert, toonde men ons het graf van den admiraal Floriszoon met zijn beeld en wapenrusting in marmer: vervolgens bewonderden wij op het raadhuis het portret van de Ruyter door Bol, met een verschiet van Bakhuyzen. Meer voldeed mij deze schilderij dan die, welke den grooten zeeheld op het Muzeum voorstelt. Boven eene zeer oude fraai met trofeën bewerkte schoorsteen hing de zeeslag tegen Bossu, (van Bakhuyzen?) welke stout en krachtig uitgevoerd en heerlijk van ordonnantie was. Het huis voorbijgegaan zijnde, waar een opschrift aantoonde dat Bossu aldaar heeft gevangengezeten, kwamen wij in den Schuttersdoelen en werden verrukt door vijf of zes groote schilderstukken, vervaardigd door een' leerling van Vd Helst, en dien grooten meester niet onwaardig. Alle stelden schuttersmaaltijden of aanstellingen voor. De *physionomiën* waren treffelijk. Voor eene enkele hand met een rood lindje omstrikt had eens een liefhebber een zak guldens geboden - Dan eene schilderij van denzelfden, vijf raden voorstellende overtrof de overige nog in schoonheid.-

Met den heer Pan de Koepoort uitgetreden zijnde vermaakten ons de menigvuldige optrekjens en tuintjens welke den straatweg naar Enkhuizen aan weerszijden bezoomden. Een derzelve behoorde onzen vriendelijken leidsman, die ons thee schonk en zijne door hem aangelegde tuin rondbracht, welke met tallooze bloemen, heesters en bloemboomen beplant was. Na die wandeling geleide hij ons den Enkhuizer weg op, die aan weerskanten met drie rijen hooge iepen beplant is, wij kwamen langs een anderen lommerrijken laan in zijn tuintjen terug en bleven er tot half elf wijn drinken, ons over zijn goed onthaal, fijne smaak, belezenheid, gezond oordeel, diepe en grondige kennis van letterkunde en rechten

verwonderende. Zeer tevreden over onzen dag keerden wij in het logement waar wij in genommerde bedsteden, met een officier van het strafbataillon in eene kamer sliepen en heerlijk uitrusteden.

De steden Hoorn en Edam hebben wat de zeevaart betreft niets belangrijks meer. De kaas- en botermarkten houden beide nog staande. De eerste overtreft Enkhuizen en andere steden in bloei, doch haalt nog niet bij Alkmaer. Er zijn vele huizen gesloopt.

Zaterdag 31 Mei.

Te 6 ure opgestaan zijnde en ons ontbijt, uit een glas melk bestaande, gebruikt hebbende, traden wij te 7 ure de koepoort uit, en vervolgden door de optrekjens en breede iepenlaan onzen tocht over den straatweg, die in 1660 aangelegd, sinds dien tijd slecht onderhouden is door de schuld der boeren welke hem gedurig schrobden. Bijna onmogelijk is het hem te berijden, zoo ongelijk en gebroken zijn de klinkers. Noch is er geen voetpad en geen zand over den weg, 't geen voor den voetganger lastig is. Voor drie jaren werd door keuren van den schout de weg over al geboend; 't geen een zonderling gezicht moet opgeleverd hebben. De fraaie en zeer bezochte herberg *de Nadorst* voorbijgegaan zijnde kwamen wij door het dorp *Westerblokkel*, en daarna aan *Oosterblokkel*, waar wij ons verfrischten: het derde dorp is *Westwoud*, waar de kerk zeer vervallen is. Aan het tolhek naar Medemblik rusteden wij een half uur uit, en traden vervolgens *Hoogkarspel* en *Lutjebroek* door. Te *Groote Broek* rusteden wij weder een kwartier uit en kwamen vervolgens door *Bovenkarspel* te *Enkhuizen*. Al de bovengenoemde dorpen zijn aaneengeschakeld en zeer aartig aan den weg gebouwd: de boerenwooningen zijn groot en schoon, meest met zestig à honderd morgen lands voorzien (bij de stad f 300 à f 400 verder wel f 600 à f 1000 waard) doch veel al door de groote weelde der boeren met hypotheken bezwaard.-

De stad doorloopen hebbende kwamen wij te 12 ure in de herberg de O.I toren aan; waar wij ons goed, dat wij van Amsterdam derwaarts gezonden hadden, vonden, en ons middagmaal bestelden.

Tweede Hoofdstuk

Vervallen staat van Enkhuizen 22 Haringvisscherij 24 Societeit aldaar 25 Medemblik en deszelfs werf 27 Armenwerkhuis en taanhuis 29 bezoeken enz. 30 Overvaart naar Urk 31 Beschrijving van dat eiland. Oudburgemeester. Predikant Aannemers. Kerk. Wooningen. Aankomst aan de Lemmer in Friesland

Na het gebruik van karbenaden, ons gewoon middagmaal, bezochten wij den Heer *Duyvensz*

adv. en notaris, aan wien wij evenals aan den heer Pan door den Hoogleeraar *Tydeman* uit Leyden aanbevolen waren. Het onthaal was zeer vriendelijk. Mev. *Duyvensz* die van haar spraakvermogen beroofd is schonk ons thee. Na een zeer leerrijk gesprek bezichtigden wij onder geleide van gem. Heer het stadhuis, dat buitengemeen fraai is. Al de vertrekken lopen op een groot en prachtig gebeeldhouwd bovenportaal uit. Van den toren leverde ons de zee welke de uitgestrekte stad bespoelen komt, en de Friessche kust die aan de overzijde uit de wateren zich verhief een trotsch en bekoorlijk schouwspel op. De stad rondwandelende, vonden wij dezelve in een bedroevend en diep verval. Overal waren de schoonste huizen gesloopt, en die nog bestonden dreigden instortten of stonden alleen, als treurden zij eenzaam op een kerkhof. Groote grasweiden waar runddieren, paarden of schapen liepen vertoonden zich daar; waar voorheen trotsche gebouwen stonden: de magazijnen der eens zoo bloeiende Oost Indische Compagnie bestaan niet meer: slechts een huisgezin, dat nog meest te Leyden woont houdt nog koets en paarden, terwijl er in 1800 achttien waren, die zulks doen konden: de kleine visscherij levert weinig meer op; en de groote (haring) visscherij is bijna geheel vervallen.

Vele oorzaken hebben hiertoe samengeloopen: de eerste is dat de haring visscherij niet meer zoo uitsluitend door onze natie wordt verricht als te voren, dat andere volken er zich mede bemoeid hebben en zelfs eenigzins het kaken hebben nagebootst: daar nu hun haring veel goedkooper is, en de Russische boeren, bij welke veel consumptie van die visch is, weinig het onderscheid in smaak proeven, wordt die meer op den duur bij hun gezocht dan de onze, die duurder is: ook heeft de haring zijne vorige standplaatsen verlaten: verscheidene visschers hebben dus om maar visch te huis te brengen zich onder de kusten begeven en daar hom- of kuitzieke haring gevischt; andere verzuimden de haring welke 's avonds niet geakaakt was, over boord te werpen en kaakten dus den volgenden dag doode visch: hierdoor ontving de oude naam der Hollandsche haring een geweldigen krak: de meeste schuld echter ligt bij het aannemen van vreemde schippers die zich het kaken slecht verstonden of min naauwgezet te werk gingen. Zoo verloren nu in het vorige jaar de reeders alles wat zij tot de uitrusting besteed hadden, 't geen ruim een ton bedroeg; de heer *Abegg*, die van den koning van Pruisen geene premie voor de haringvisscherij erlangen kon, kwam in 1821 met vierentwintig buizen van *Emden* naar Enkhuizen, alwaar hij in triomf werd ingehaald, zoo zelfs dat de paarden van voor zijn rijtuig afgespannen werden, en hij door 't gepeupel voortgetrokken. Dan in twee jaren schoot hij f 100,000 bij de visscherij in: hierom zendt hij dit jaar slechts de helft zijner buizen uit; de stad zal indien hare visscherij dit jaar even onvoordeelig uitvalt dezelve geheel laten varen. -

Na eene wandeling langs de zee kant, zagen wij een lief en stil meer aan de stad gelegen: hier vermaken zich de Enkhuizenaars met zeiljachten, welke wij wat verder in gereedheid zagen brengen; sommige waren zeer net beschilderd. - Als eene bijzonderheid merkte ik op dat men aan de huizen waar een sterfgeval plaats had gehad, een zwarten lanfer voor de deur hing.

Te negen uren te huis gekeerd, verlustigden wij ons met het treflijk uitzicht over den haven op de groene golven, welke met booten bedekt waren en welke de ondergaande zon als zoovele smaragden deed schitteren. Kort daarop werden wij verzocht ons beneden in de societeit te bevinden, waar wij behalve onzen vriendelijke leidsman, zijnen schoonvader, den Burgemeester *Vander Willige* (een academievriend van den grave Van Hogendorp) den Heer Notaris *Hunnink* en andere Leden vonden. Spoedig geraakten wij onder het wijndrinken in algemeen gesprek. Over Urk spreekende, zeide Van Hogendorp dat hij den schout dier plaats bij den Koning gezien had. Hierop ontstond een algemeen gelach, want juist was de Heer *Hunnink* sints kort Schout van Urk geworden. - Niet lang daarna verscheen ook de heer *Abegg*, een grijsaard van een achtingswaardig voorkomen, met wien ik spoedig zeer gemeenzaam raakte. Toen ik op de voorspoedige reis zijner buizen dronk, zeide hij mij dat de Hollanders veel gelds verloren hadden, doch dat dit te herstellen was; maar dat zij veel van hun vorigen goeden naam kwijt waren en dat dit onherstelbaar bleef: hij spelde veel goeds uit onze reis en dronk op dezelve. Terwijl ontvingen wij van alle kanten aanzoeken om koffi enz. bij de menschen te komen drinken: dus verliep de avond zeer aangenaam, en wij trokken van de laatsten weg.

ZONDAG 1 Juny

Na een goede nachtrust te hebben genoten, bracht ons de heer *Duyvensz* naar de kerk in de regeeringsbank. Ds. *Van Tricht* predikte zeer stichtelijk en in fraaie taal over Num. XIV 1.4 en doopte een onecht kind, (hetgeen altijd 's morgens in die omstreken geschiedt) waarop hij ook den vader, die afwezig was, bestrafte, en de tegenwoordig zijnde moeder vermaande. Na de kerk deden wij eene wandeling naar de societeit in den Doelen, waar wij koffi dronken en volgden den heer *Duyvensz* bij zijnen schoonvader bij wien wij eenige bittertjens gebruikten en met den heer *Stuart*, zoon van den Predikant te *Amsterdam*, partij maakten om den dag daaraan naar *Medemblik* te wandelen. Na den eten bezochten wij den heer *Abegg* en Ds. van *Tricht*, doch vergeefs, waarop wij ons aan het schrijven gingen zetten en te half tien naar bed ons begaven.

Maandag 2 Juny

Te half zes waren wij bij den heer *Robbé*, waar *Stuart* logeerde. Zijne nicht, eene mooie Haagsche juffer deed ons de deur open - in haar morgen gewaad en schonk ons thee. Te 6 ure kwam ook *Stuart* af; spoedig waren wij op weg en liepen onder een drok gesprek de bovengemelde dorpen tot aan het tolhek op den weg naar Hoorn door. Hier rusteden wij uit en sloegen het tolhek door; rechts af. Te 11 ure waren wij te *Medemblik*. Aldaar zochten wij den Burgemeester *Pont* aan 't Stadhuis op met wien wij tot 12 ure spraken, en welke ons daarna den toren van Koning *Radboud* wees, ons deszelfs afbeeldsel toonde, en de zaal voor 't *nut van 't algemeen*, die zeer modern behangen en ingericht, met de breede muren en antieke voorportalen een zonderling tegenbeeld oplevert Na bij den burgemeester geborrelt te hebben, werden wij door *Stuart* naar de werf gebracht, een groot gebouw, nog uitgebreider dan dat te *Amsterdam*. Na hetzelfde doorwandeld, de magazijnen, het werkvolk, het werk, de smeedrijen, timmerplaatsen enz enz in oogenschouw genomen te hebben, maakten wij dit besluit op:

Aan tractementen alleen voor het werkvolk worden hier jaarlijks uitbetaald.....f	72,000
aan den directeur, equipage meester, onderdirecteur, constructeur enz en aan hun negen klerken ten minsten	15,000
aan materialen, interessen gedurende de jaren dat zij ongebruikt liggen, onderhoud van het gebouw, interessen van bovengemelde tractementen, vuur, licht, kantoorbehoeften, reparaties, enz enz zeker niet minder dan.....	<u>110,000</u>
't welk jaarlijks maakt.....f	195000

die deze werf den lande kost. - En wat is in de laatste vier jaren aldaar gebouwd geweest? wat verricht? - Het fregat *Maria Reigersbergen* is in Juny 1822 om gerepareerd te worden gekomen en is nog niet in orde. -

Na in *de Valk* met Stuart zeer lekker gegeten te hebben, keerden wij met zware regen en wind op den dijk, denzelfden weg weder huiswaart en lagen te negen ure reeds in bed, ik zeer vermoeid over het laatste gedeelte en eenigermate pijnlijk aan den voet.

Dinsdag 3 Juny

Te 6 ure opgestaan zijnde, schreven wij zooveel wij konden tot 11 ure toe, terwijl de tegenwind en het regenachtig weder ons vreezen deed dat wij den volgenden dag niet zouden kunnen vertrekken naar Friesland. - Te 11 ure bij den heer Duyvensz gekomen zijnde, werden wij door hem naar het armenwerkhuis gebracht, waar de Burgemeester Slijper, die, schoon er in den raad over de audientie van 4 Juny gebesogneerd moest worden, verkozen had ons in persoon hetzelfde te doen zien, ons afwachtte. Hij is een tachtigjarige grijzaart en altijd in 't bestuur van dit werkhuis geweest. Zijn zoon verzelde hem. -

Alle fatsoenlijke ingezetenen van Enkhuizen brengen het hunne toe om aan arme lieden in dit gebouw werk te kunnen verschaffen. Het oude werkhuis brandde dezen winter af hetgeen wegens de menigte der netten aldaar bewaard een vreeslijk vuur maakte: echter verloor de stad weinig, wegens de hooge assurance: een oud gasthuis, door een inwooner voorheen gesticht, doch thands ongebruikt, vervong het. Honderd vijftig mannen vonden wij aan 't werk, allen bezig om touw te maken: kleine jongens draaiden de wielen: terwijl de vrouwen kaarden. Ook stuurt men aan sommige vrouwen het werk te huis: in eene bovenzaal vonden wij dertig a veertig kinderen, met het breiden van netten bezig, dat zeer vlug ging. Voor die menschen welke zich het ieverigst in het jaar getoond hebben worden bij het einde afzonderlijke prijzen weggelegd: - een net van zes treden lang en vier breed wordt met 28 S^t betaald, en er zijn vrouwen die zoodanig een net in twee dagen, ja in minder tijd vervaardigen: vier zulke netten maken aaneengehecht een wand uit, en elke haringbuis heeft ten minsten 40 wanden aan boord, welke zij bijna alle te gelijk in zee werpt. - Na het werkgesticht gezien te hebben, bracht ons de jonge Slijper in het taanhuis (voorheen een groot gebouw, thands gedeeltelijk afgebroken) waarvan hij opziener is. Hier zagen wij de netten in twee gemetselde ketels van wel dertig voet hoogte en nog grooter omtrek, tanen, 't welk eene bruissching en rook gaf die het gebouw vervulde.

Na bij den Heer en Mev. Hunnink koffi gedronken te hebben, aten wij te twee ure bij den Heer Duyvensz, wiens *conversaties* met zijne stomme vrouw wij bewonderden: Daar de heer Abegg ons den dag te voren bezocht had, gingen wij met onzen gastheer thee bij hem drinken: hij ontving ons zeer vriendelijk, begeleidde ons bij 't heengaan met duizend zegewenschen, en verzocht aan mijn' vader, schoon onbekend zijn groet, alleen uit genegenheid te mijwaart. Intusschen had de heer Duyvensz den predikant van Tricht, doctor *Stant* en den Schoolmeester? - N.N. bij zich verzocht, welke allen te half acht verschenen. Tot half elf dronken wij wijn onder een zeer vermakelijk gesprek over verscheidene onderwerpen. - In het logement gekeerd, pakte ik mijn goed en schreef tot twaalf ure, waarop ik mij ter rust begaf.

Woensdag 4 Juny.

De klok van 5 ure vond ons reeds aangekleed en reisvaardig. Met heerlijk weder en gunstigen wind plaatsten wij ons te zes ure in eene daartoe afgehuurde visschersschuit, welke wij voor tien gulden genomen hadden en die geheel ter onzer beschikking stond. In den haven zijnde joeg ons de Schipper in 't vooronder, waar het geweldig stootte, doch spoedig de haven uit zijnde plaatsten wij ons bij den Schipper, een gullen grijzaart van zeventig jaren. Ik teekende hem in mijn zakboek uit; toen ik dit gedaan had, vroeg hij mij 'of ik nu klaar was.' -

Ja, zeide ik, hoedat? - 'Wel hervatte hij, als ik te Amsterdam an de kraem kom, dan zie ik main en main waif en men knecht in de printewinkel. Ik heb et wel emerkt. Nou jai mag het wel doen, jai bent vast een tekenaar.' - Intusschen werd mijn reisgenoot zeeziek, 't geen echter zeer ras bedaarde. Te negen ure kregen wij *Urk* in 't gezicht, dat zich bevallig uit de zee opdoet, wegens deszelfs hoogte, kerk, en groenen oever. Daar de haven te droog was, konden wij niet binnenloopen, maar seinden om een boot. Gelukkig waren de Urkenaars, die in menigte aan het strand gekomen waren, in den waan dat wij de inspecteurs der zeeweeringen waren, en zond men ons eene visschersschuit toe, die ons met ongelooflijk veel moeite naderde, innaam en aan wal bracht. De visschers, ons ziende, vonden zich te leur gesteld en dropen af. Wij traden het dorp in dat niet onaartig is om te zien. Een oude visscher naderde ons, terwijl wij bij eene put van zoet water stonden, en verhaalde ons dat zijne eigene put veel dieper was, doch minder water gaf omdat zij zooveel lager op het eiland was: een ogenblik daarna verzocht hij ons op een kop koffi: zeer bevreemd over zijne gulheid, volgden wij hem en traden in eene onaanzienlijke wooning. Na twee ruime beestenstallen doorwandeld te hebben, kwamen wij in een goed en ruim vertrek en vervolgens in een tweede, waar de nichten van den grijsaart, twee groote schoone vrouwen met hare kinderen zaten. Nu volgden wij hem in het derde vertrek, waar de fraaiste porceleinen schotels in de rondte stonden en het koper ons van alle kanten tegenblonk: doch het vierde overtrof al de vorige schoon groote boerenvertrekken. Lekkeren koffi en heerlijke beschuiten met roggenbrood en kaas werden ons voorgezet. - Dan wie was die grijsaart zoo kloek en rank van gestalte, zoo edel van gelaat, zoo schoon door zijne zilveren lokken? Neem Uw' hoed af, lezer! Het was de bijna tachtigjarige oudburgemeester van het eiland die veertig jaren lang dien post waargenomen had en eerst het vorige jaar voor denzelven bedankt om zijne hooge jaren. Nu herinnerde zich Van Hogendorp hem bij zijn' vader gezien te hebben, naar wien de man ook vroeg, even als naar de HH Elias, Van Boetselaer en anderen. Veel en zeer verstandig sprak de man met ons, vooral over het misbruik dat de aannemers van de goedwilligheid van Z. M. jegens het eiland maakten. Toen bracht hij ons naar zijn' neef den predikant, dien hij op zijne kosten had laten studeeren te Utrecht, en die hem f 8000 gekost had. Deze jongeling had den vorigen winter zijne vrouw verloren, 't welk al de Urkenaars bedroefd had, omdat zij, eene uitheemsche, en zelfs eene Amsterdamsche zoo goed zich op het eiland gewend had, dat zij haar' man voor twee beroepen had laten bedanken en aan Professor *Heringa* verklaard had liever op Urk dan te Amsterdam te willen wonen. Om de kosten van reparatie voor de pastorie goed te maken had de Koning drie jaren geleden f 2300 gegeven, welke de aannemers zoo wel gebruikt hadden, dat het in al de kamers lekte en rookte: zoodat de muren doorregend en de schoorstenen gebarsten waren. Anders was het een net gebouw, dat wij geheel bezagen, en waar vele fraaie meubelen stonden, als *chiffonières*, *bureaux*, fraaie *servicen* en theegoed. - De Predikant toonde ons de Kerk die op den bovensten spits der rots gebouwd, zeer net en ruim is en die trouw door de inwooners bezocht wordt. Van den toren heeft men een fraai zeegezicht op de Friesche kust. De Urkenaars zijn zulke liefhebbers van hun huizen te laten zien dat de Predikant, die ons zijn geheel huis tot de vliering en het varkenshok getoond had, nu zelfs in de goten van de kerk klom dat wij niets missen zouden. -

Achter de kerk is de grond een bruine brokkelachtige rots. De zeeweering aldaar (weder aangenomen werk) is in twee jaren bedorven, terwijl de oude weering reeds sints veertig jaren zeer goed blijft bestaan. Na een glas bitter en Vriesche koek bij den Predikant gebruikt te hebben, gingen wij de school zien, welke mede bedorven is door de aannemers en waar tachtig kinderen het onderwijs genoten, waarvan zij, vooral 's winters als er geen vischvangst is, zeer

goed gebruik maken. Elk inwoner heeft eene koe en een kalf, 't welk veroorzaakt dat er te veel runddieren naar de grootte van het eiland zijn. Nadat de oude man ons des chirurgyns, des zeilenmakers en andere wooningen getoond had, verliet hij ons, waarop wij het lager en

onbebouwd gedeelte van het eiland doorliepen en er vele gewassen vonden welke de zeeduinen opleveren, onder anderen de harde distels die bij Zandvoort groeien. Op een smalle landtong zaten honderden van zehonden zich in de zon te bakeren. Aan de andere zijde van het eiland gekomen vonden wij een roeischuitje dat ons aan het schip bracht waar wij karbenaden aten en wijn dronken. Van verre *Schokland* en den toren van *Kampen* gezien hebbende kwamen wij te vier ure aan *de Lemmer* aan, waar wij in de herberg de *Wildeman* onzen intrek namen.

Derde Hoofdstuk

De Lemmer; groote honden; goede herberg; 36 Sondel Wijkel, graf van Coehoorn, Sloten, Balk, heerlijke oorden Wildenmarkt, Rijs, buitenplaats van Mev. Rengers; 41 - Staveren 41 Molquerum. Hindeloopen; 43 - Workum 44 - Parrega, Bolsward 46 Sneek 47 IJsbrechtsum, Ds Visscher. Petrus Thaborita 48 Witmarsum Arum 48

Den schipper en zijn knecht op een borrel onthaald hebbende, gaven zij ons de hand, wenschten ons goede reis en trokken af. Na ons avondmaal besteld te hebben, wandelden wij den weg naar *de Jouwre* een eind heen en weder, en vermaakten ons zeer met de aangename gezichten welke de landstreek opleverde; doch zeer bevreesde ons een groote bulhond, die aan de deur gezeten was van een bruggetje dat op eenen boerenwerf geleidde; terwijl het daarbij gezet opschrift: *wacht U voor den hond* ons niet geruststelde: - dergelijke honden zijn in Friesland, Groningen en ook hier en daar in Drenthe algemeen; zij houden de wacht voor de deur der boerenwerven, verwijderen zich nimmer van de ingang, doch verscheuren den onvoorzichtigen, die het waagt zonder te roepen of aantebellen, de werf optetreden: gelukkig dus indien er eene schel aan het hek hangt.

Teruggekeerd wandelden wij den Lemmer rond, waar enkel weduwen wonen, en overal Hollandsche jenever verkocht wordt (behalve geloof ik in 't huis van Mev. *de Kempnaer.*) Na tot ½ 9 geschreven, en thee gedronken te hebben, aten wij zeer lekker en sliepen heerlijk.

Donderdag 5 Juny

Te half vijf sprongen wij ten bedde uit en betaalden voor thee, wijn, avondeten, logies en uitnemende bediening twee gulden per hoofd. Te half zes gingen wij westwaarts den zeedijk langs en voorts door landerijen naar het bevallige *Sondel*: met opzet dwaalden wij hier rechtsaf door meiboomen, eikenhout en vruchtbare korenvelden naar het heerlijk dorp *Wykel*, waar wij de kerk intraden en er de fraaie graftombe van den grooten *Coehoorn* zagen, waar die schrandere bouwmeester op een prachtig voetstuk met *basreliefs* omgeven, nederligt. De drieste baldadigheid der vijffennegentigers heeft ook deze heilige plaats niet gespaard, maar overal de titels op de bijschriften uitgewreven. Op het graf van den zoon van *Coehoorn* (mede een luisterrijk gedenkstuk) leest men thands:

Aan den ..... geboren ..... Minno van Coehoorn enz. Op sommige plaatsen is de razernij zoo ver gegaan dat men zelfs daar waar men vond: *de Heere hebbe Zijne Ziele* of iets dergelijks, het woord *de Heere* heeft uitgedelgd: zoo hoog was in dien droeven tijd van mouterij en woest volksgeweld de dolheid gestegen... Uit de kerk getreden, wandelden wij een wijl het dorp rond en vonden ons op eens voor de stad *Sloten*, die wij niet zoo dicht in de buurt waanden.

Ook hier waren de wapens van uit de poort gewreven. - Geen rijtuig kan deze plaats door om de naauwe straatjens, die echter, daar de huizen zeer laag zijn nogal minder onaangenaam voor 't oog zijn, dan men wanen zou. De vesten zijn hooger dan de huizen en leveren een aangenaam gezicht op. Hier zagen wij eene geneverstookerij, wier debiet vermindert, wijl de Friezen geen Friessche genever meer lusten. Te *Wijkel* gekeerd, begaven wij ons langs een even fraaien weg naar het rijke *Balk*, waar wij den Heer *Reeneman* hoopten te ontmoeten doch in de herberg hoorden dat zijn Ed. niet buiten was: *Zijne hofstede Meerzicht* is bekoorlijk, en aan den oever van het *Slotermeer* gelegen, waarover het een uitgestrekt en bevallig uitzicht oplevert. Van *Balk* wandelden wij verder op langs heerlijke

dennen en eikenbosschen over gul zand ('t geen mij na zoovele harde kleiwegen veel vermaak deed) tot *Rijs*, daar wij onder weg het zoogenaamde Wildermarktdal overgingen, waar bij Balkker kermis eene menigte kooplieden hunne waren op zoodenterpen uitventen. Verruklijk is de aankomst te *Rijs* waar eene menigte lanen met hooge eiken beplant op elkander uitloopen. De plaats van Mev *Rengers*, welke zeer uitgestrekt is, doch slecht aangelegd, en nog slechter onderhouden, werd vervolgens door ons bezichtigd. Treffend is het, wanneer men uit het kreupelhout komt, de Zuiderzee aan zijne voeten te zien welke de korenvelden besproeien komt. Teruggekeerd aten wij pannekoeken in een klein herbergje bij de ingang der hofstede, wyl het intusschen buiten deur geweldig hagelde en de donder rommelde. Te half vijf traden wij buiten: de lucht was opgeklaard en verkoeld: de vogeltjens zongen lustig in 't gebladert en schuddeden den regendrop van hunne vederen af, terwijl wij door fraaie eikenlanen verder gingen, wier schors hier en vooral op de buitenplaats afgehaald wordt, en voor leerlooierijen verkocht.

Roeme Arnhems lustwarande of liefelijke dreven,
Roem Haarlems weeld'rig oord op duizendvoudig schoon;
Geen minder eer zij U, o gaasterland, gegeven;
Niet min bekoorlijkheên spreidt ge aan ons oog ten toon.
Ja 't heuvelachtig dal, waar Flevoos groene stroomen,
Door weeringen noch dijk beteugeld of weerstaan,
Al kabblend aan den voet der Friesche zuiderzoomen,
Den oever lekken, en te vreden rugwaart gaan,
Daar rust, in koele schaauw van eik of elzenblaeren
De moede reiziger na 't slooven van den dag;
Daar blijft zijn oog verrukt, verbaasd in 't ronde staren,
Terwijl hij koelte en kracht op nieuw herkrijgen mag.
Hier kunnen, heinde en veer, zijne oogen zich vermeiden
Op velden goudgeel graan als onafzienbre zeên:
Ginds komt langs 't malsche groen der vette klaverweiden
De melkster met haar vracht al zingend tot hem treên.
Wat wijder lacht, omheind van olmen en abeelen
Hem 't schittrend koolzaad of de bleeke boekwijt toe,
Daar vink en nachtegaal hun orgeltoontjens kweelen
In hage of meidoorn, den woudzang nimmer moe.
Hun teder maatgeluid komt liefelijk zich paren
Aan 't kabblend golfgeklater van 't breede Slootermeer,
Waar 't vlugge speeljacht zeilt op nooit ontruste baren,
Waar 's visschers boot een prooi komt zoeken, keer op keer.
Dan, verder treedt men voort langs weelige landdouwen.
Nu toont het nijvre Balk zijn weelde en rijkdom aan.
In bosschen, rijk beplant, in treflijke gebouwen
In boomen, vol van ooft, in schuren, zwaar belaan.
Maar hemel! welk tooneel houdt ginds ons opgetogen?
Langs 't zandig heuvelpad door 't dennenwoud getreên
Wat schouwspel zoo vol pracht vertoont zich aan ons oogen?
Wat zien we aan onzen voet en over 't koren heen?
't Zijn, schoone Zuiderzee, Uw witbeschuijmden wateren,
Die, schroomend leed te doen aan zoo volmaakt een oord,
De kusten groeten, en met zacht en vreedzaam klateren
Op 't zandgruis breken dat zij voeren aan hun boord.

Het bosch uitgetreden, kwamen wij door kreupelhout afdalend in weiden, beklommen den dijk en vervolgden denzelven langzaam opklimmende tot op de zoogenaamde *Roode klift*, een hooge heuvel op den dijk, waar, zoo men zegt, de vroegere Friesche koningen gehuldigd werden en op een schild geheven. De zee heeft onlangs van dien klift de helft weggespoeld, zoodat dezelve nu aan den zeekant geheel steil is en de ingewanden des Duins zichtbaar zijn. - Te zes ure kwamen wij door een boerenlandhek in de oude stad *Staveren*, thands een elendig toonbeeld van vervallen grootheid. Het gras groeit er over de straten en slechts twee personen kwamen ons in de gansche plaats tegen: in de vrij groote herberg waar wij onzen intrek namen, verhaalde ons de kasteleines dat er nog in haar tijd drie scheepstimmerwerven geweest waren; nu geheel afgebroken; en dat twee derden der bevolking in de laatste twintig jaren de stad verlaten hadden, ten gevolge waarvan de poorten reeds gesloopt zijn en de huizen meest afgebroken worden. Met thee gingen wij te acht ure naar bed.

Vrijdag 6 Juny

Na vrij wel geslapen te hebben en 26 S^t aan verteering betaald, wandelden wij te vijf ure uit en kwamen na een half uur gaans op de hoogte van *Molquerum*, waar wij den weg een oogenblik verlieten op dit dorp dat een kwartier landwaarts inligt, voornamelijk wegens de kleeding der vrouwen, te bezien. Dan, het gansche dorp (ook geheel vervallen) doorloopen hebbende, zagen wij geen mensch. Misnoegd, en toch iemand willende zien, traden wij de herberg in, waar wij alleen een oud wijf in bed vonden, dat ons verhaalde dat er in haar herberg... niets te krijgen was. Wij keerden dus op den dijk te rug en kwamen te zeven ure binnen *Hindeloopen*, dat van verre een goed voorkomen heeft, doch zijn woord niet houdt. Twee straten waren wij reeds ten ende en hadden nog geen schepsel gezien dan een haan en een hond. In de liederlijke herberg het *gouden anker* aten wij een boterham. Hier bestond een leesgezelschap; de lijst der boeken hong in de kamer en dit kostbaar Muzeum bestond uit zesentwintig werken, als b.v. *inleiding tot de geographie: historie der kozakken: geschiedenis der landing in Noord Holland: de Star: de Letteroefeningen: de Catechismus der natuur de predikatie bij gelegenheid der inwijding van de kerk te Molquerum* enz. De Hinloopensche vrouwen (die wij niet zagen) zijn als bekend is zeer vreemd gekleed. Voor den kleinen vierkanten borstlap betalen zij vaak twaalf guldens en meer; voor hare voorschoten, ½ els breedte tot tachtig guldens. Men gebruikt in Hindeloopen slechts een vertrek of eigenlijk een duivenhok met schuiven in stee van deuren: de rest van 't huis dient alleen in geval van geboorte of dood, en wordt overigens niet gebruikt. Eene ruime bedstede welke men men een trap of ladder beklimt, bergt man, vrouw en kinderen, ook den gast, die naar zijne kunne, naast den man of naast de vrouw slaapt. De kennismaking en vrijerij geschiedt door het zenden van een' koek en liqueur welke, aangenomen zijnde, de goedkeuring van het meisje toont. In dienstelken vreemden toon neemt de vrijerij een voortgang. - Overigens zijn de Hindeloopers zeer schuw en vooral voor vreemdelingen bevreesd, aan welke zij zich zoo min mogelijk vertoonen.

Te halftien kwamen wij, altijd den dijk gevolgd zijnde, te *Workum* aan. Deze stad houdt zich door eenige fabrieken, zeepziederijen, steenbakkerijen en kalkovens nog staande en heeft nog rijke inwoners. Op het oog is zij zelfs fraai en in de lengte gebouwd, zoodat wij om aan het logement *het Wapen van Friesland* dat aan de andere zijde ligt, te komen, een half uur noodig hadden. Nadat wij een wijl gerust en gedut hadden, liepen wij de stad rond, of liever langs, want zij bestaat voornamelijk uit twee lange wallen aan een gracht. In de oude kerk die van den toren afgescheiden is, zagen wij predikstoel, banken, draagbaren van gilden enz. alles beschilderd en met versjens verrijkt. Het Stadhuis is nogal merkwaardig en de winkels zeer fraai. Te een ure aten wij heerlijke baars, vielen na den eten weder in slaap en wandelden te vier ure naar het dorp *Parrega*, waar ons een Friesche marskramer op zijde

kwam, die ons om de tollen te vermijden langs een harden kleijgen en steenigen weg naar *Bolswert* voerde, tot groot vermaak van Van Hogendorp en tot mijn spijt. De tollen zijn hier veelvuldig en dwaas. Een voetganger moet aan sommige twaalf duiten betalen en gaat dus liever met de schuit. Te zes ure kwamen wij in de stad, waar wij in den *Wijnberg* onzen intrek namen: hier dronken wij thee met vier menschen, wie wij aan hun profaan, gemeen en ploertachtig gesprek dadelijk voor aannemers erkenden. Te acht ure gingen wij de stad rond: ik vond dezelve lief, net en vrolijk gebouwd: de meisjes waren fraai. Op den buitenmuur der Oude Hoofdkerk is eene blaauwe steen met een bijna onzichtbare zittende, en een rijdend persoon er op uitgehouwen. Niemand heeft mij tot nog hiervan de beteekenis gegeven. Met de ondergang der zon wandelden wij de fraai beplante vesten om en verlustigden ons in het heerlijk uitzicht dat zij opleverden.

Lieflijk, Bolswert, zijn Uw vesten, als de zon naar 't zeevlak spoedt,
En van zachte purperglanssen heel het westen gloeien doet.
Heerlijk staan Uw malsche weiden, rijk in klaver, rijk in vee,
Uitgestrekt naar alle kanten als de onoverzienbre zee;
Van het avondgoud beschenen heft alom voor 't starend oog
welig dorp op dorp den kerkspits uit het donker loof omhoog.
Prachtig, *Lichtem* boven allen praalt Uw breede torentans
Tegen 't somber eikenlover, met verhoogden gloed en glans.
Statig loeit en neigt de knieën 't verschgemolken rundgediert
't vlugge veulen hinnikt vrolijk, daar het trapplend heenen zwiert.
Van de zware vacht ontheven die het voormaals zwoegen dee
Zoekt de witgewolde kudde, blaetend de avondlegerstee.
't Hartlijk zingen van het landvolk, 't blij muzyk der herdersfluit
Klinkt bij Filomeles zangtoon, bij des cijsjens maatgeluid
Streelend is de geur der veldbloem die zoo welig tiert en bloeit
En verkwiklijk riekt de dooren die op wal en poorten groeit
Vrolijk keert de bouwman huiswaart met zijn meisjes aan de hand,
Zegt, hoe 't geld, in steê gewonnen, zal gebruikt zijn op het land -
Blanker zijn haar hals en armen dan het hagelwit gewaad
Vuurger gloed straalt van haar oogen dan van 't gouden oorcieraad
Meerder dan de zon in 't Westen spreidt haar aanblik glans ten toon....
Lieflijk, Bolswert, zijn Uw vesten, meer nog zijn uw maagden schoon.

Van onze wandeling gekeerd, vonden wij in de herberg den landmeter en ingenieur Vander Kemp, die zijnen tijd hier met loopen en zijne passen te tellen zeer onaangenaam doorbracht en blijde was ons te zien en met ons onder een paar flesschen wijn zijne verveeling een wijl te bannen. Na een zeer aangenaam en vermakelijk gesprek begaven wij ons naar bed met klokslag half twaalf.

Zaterdag 7 Juny.

Te vijf ure stonden wij op en werden genoodzaakt, wilden wij thee drinken zulks gezamenlijk met de aannemers te doen, tot groot verdriet van mijn' reisgenoot. Te zes ure wandelden wij langs onnoemelijke bochten en kronkeling over een steenharten kluitkleiweg door het dorp *Nieuwland* naar *Sneeck*... Den Heer *Puttkammer* adv. aldaar en acadvriend van Van Hogendorp, troffen wij tot ons ongeluk niet aan. Wij wandelden dus de stad in alle richtingen door en vonden dezelve zeer lief en vrolijk gebouwd en met vaarten of grachten doorsneden. De bevolking van *Sneeck* wordt op 6000 menschen geschat, er bestaan vele lijnbanen en fabrieken; doch de botermarkt brengt het meest vertier, daar die na die van Leeu-

warden de grootste is. De vrouwen zijn er welgemaakt en fraai doch hebben het koele en stijve der Friesche vrouwen (wat namelijk het uiterlijke betreft.) Buiten de stad ligt een klein wel aangelegd boschje waar men voor twee duiten in wandelen mag: De wallen twee malen rondgedraaid zijnde, en het zonderling maaksel der poorten bezichtigd hebbende, verlieten wij de stad en begaven ons naar het dorp *IJsbrechtsum*, waar wij onder een stortregen aankwamen. Hier bezochten wij den predikant *Visscher*, een man van omtrent vijftig jaren, Schoolopziener van het district, die juist met het *examineren* van Schoolmeesters bezig was. (N.B. de hospes te Sneek had ons voor sollicitanten naar het Schoolmeesterschap aangezien) Hij liet echter zijn gezelschap trekken en wachtte ons op, wijl zijne vrouw ons koffi schonk. Vervolgens toonde hij ons een tarief der Scholen en gaf ons eenige inlichtingen nopens het onderwijs, die ons slechts matig voldeden. Ook liet hij ons het werk zien van *Pieter Jacobsz van Thabor* of *Petrus Thaborita*, inhoudende de geschiedenis van Friesland van den jare 781 tot 1527, hetwelk hij met den rector *Amersfoordt* uitgeeft. Hierin vonden wij de leer van *Luther* (door een monnik, en in dien tijd!) zeer geprezen en de inneming van Damiate verhaald. D^s Visscher schold eerst op *Bilderdijk cum suis*, doch toen Van Hogendorp, wiens naam de meid verkeerd had overgebracht, zich noemde werd hij zeer beleefd, en noemde hem gedurig *mijn heer de graaf*. Een borreltje gebruikt de tuin gezien hebbende, verlieten wij hem te half twaalf en gingen langs een *korter* weg, die ons een half uur om deed loopen naar Bolsward terug waar wij te half vier aankwamen en bij Van der Kemp lekkere baars en goed vleesch aten, op het dessert hadden wij chinaasappelen (de eerste vrucht op reis!) en Rhijnwijn. Na den eten gebruikten wij koffi, liqueur en thee: zij gingen wandelen, ik schrijven. Te 10 ure gingen wij naar bed.

Zondag 8 Juny.

Te half vier ure verlieten wij het bed en de klok van half vijf vond ons reeds op weg naar *Harlingen* Langs duizende bochten kwamen wij te *Witmarsum*, waar een boer ons verhaalde dat wij een half uur waren omgeloopen doch nu den rijweg houden moesten. Ook dit bleek valsch, want te *Arum* zeide ons de kastelein dat wij aan een volgend gehucht een binnenpad zouden vinden dat ons naar Harlingen brengen moest. Over land en gruppels kwamen wij zeer vermoeid te 8 ure in die stad aan.

Vierde Hoofdstuk

Harlingen, Kerk aldaar. 50 - Groot Lankum 52 - Stadhuis 52, Franeker 53 Hooge School, Plantentuin 54 Planetarium van Eysinga 55 Graaf Mauritz 55 Overgave van het Rectoraat, 56 Donjum 59 Berlicum, Rijns, telescoop 60 Bildterland, St. Japik, St. Anna, Vrouwenbuurt, Stijns 63 toren te Deinum 63

Het *Heerenlogement* gevonden hebbende, bliezen wij er een oogenblik uit, en wandelden daarop naar de groote kerk, welke wij nog ledig vonden. Dies liepen wij den haven om en wachteden tot het klockgelui ons riep. De kerk (waarin wij goede plaatsen vonden) is ruim veertig jaren geleden gebouwd, en uitnemend voor 't gehoor geschikt: zij rust niet op pilaren maar alleen op den buitenmuur, en de witte eenvoud is er met blaauwe vercierselen opgetooid. Het orgel speelde tot de komst van den Predikant d.i. tot half tien zonder dat het door een' voorlezer vervangen of begeleid werd. Ds. *Reynoldi*? deed een fraai voorgebed, doch zijne preek, (over het offeren aan vreemde goden door Koning Salomo) die van Hogendorp zoo goed *was exegetisch* te vinden, scheen mij miserabel. Te half twaalf bezochten wij den ouden burgemeester Rodenhuis en vonden er twee zoons, eene dochter en twee aartige jonge meisjes die spoedig vertrokken. De oude Heer toonde zich verwonderd dat mijn reisgenoot met eene recommandatie van zijn' vader bij *hem* kwam; doch het bleek dat de Graaf van Hogendorp ons bij des burgemeesters oudsten zoon, die als een der kundigste en rijkste Friezen bekend staat, had aanbevolen, en den zoon met den vader verward. Nu boden ons de twee andere zonen aan, ons des avonds op hun broeders buitengoed te brengen, dat wij gewillig aannamen. Na koffi en bitter gedronken te hebben, aten wij in ons logement zeer goed, en keerden te half drie bij den heer Rodenhuis, die met ons door een zijner zonen werd afgehaald. Langs een' voor dat gedeelte van Friesland zeer afwisselenden, ja eenigzins heuvelachtigen weg reden wij naar de hofstede *Groot Lankum* die een vierde uurs van Franeker afligt. Behalve den Heer des huizes en zijne vrouw (welke zeer lelijk en klein is) vonden wij er een' Hamburger, en een' Gelderschman, zijne klerken, een' Fransch zeekapitein, (door storm in dezen winter op *Ameland* gesmeten en die daags daaraan met een nieuw schip naar Frankrijk moest keeren), en twee kinderen des huizes: dit gezelschap werd vermeerderd door de komst van den derden broeder, van de ongetrouwde en twee aangehuwde zusters; en door het bezoek van een naburigen predikant met zijne vrouw. De plaats, welke ruim zes morgen groot is (iets dat in die omstreken veel beteekent, bestaat uit eenige rechte lindelanen, door kleine Engelsche tuintjens verwisseld, met *percès* welke fraaie landgezichten opleveren, eene schoone bloemkweekerij, broeierij en moestuin. Daarbij bezit de heer R. onnoemelijk veel boerderijen, wei- en bouwlanden en heeft een uitgebreid kantoor, voornamelijk in boter, (welke in menigte naar Engeland verzonden wordt, doch slechts met Engelsche schepen, 't geen aan de zeevaart van Harlingen onberekenbare schade aanbrengt: ook bezit hij eenige lijnbanen, waardoor de mindere klasse die zich hier te voren mede geneerde en met geene kapitalisten wedieveren kan, verarmd wordt. De rijweg loopt voorbij de plaats: hij moet door de belendende grondeigenaars onderhouden worden, 't geen zware sommen kost, dewijl de regen denzelven gedurig verzakken doet, en men die verzakkingen alleen met het gestadig ophoopen van puin beletten kan. Dit wordt wel eens door de boeren verzuimd, waardoor de weg met regenstijd onbruikbaar wordt: de kronkelingen door het sparen van kerkelijk grondgebied in vroeger tijden, maakt de wegen bovendien veel langer dan noodig was... en echter wil men in Friesland nog van geene straatwegen hooren.

Na de wandeling plaatsten wij ons allen op een' langen halfronden bank tegen over het huis staand, en dronken van half vijf tot half negen een dertigtal kopjens thee, waarna wij binnen gingen en tot half tien Rooden en Rhijnwijn gebruikten, boterhammen met rook-

vleesch, allerhande lekkers, en bovenal gespouwen koek met boter en kaas, een zonderling eten. Wij keerden in het rijtuig van den heer des huizes met twee harddravers bespannen in 't gezelschap van den zeekapitein en den Hamburger terug. In zeer goede bedden sliepen wij heerlijk.

Maandag 9 Juny.

Na de stad doorwandeld te hebben, welke alle teekenen van verval draagt, en in wier heerlijke grachten en haven men in plaats van al de soorten van schepen die er te voren in lagen, slechts beurtschepen en half gesloopte vaartuigen ziet, gingen wij de wallen rond, en vonden een klein sterreboschje vol wansmaak, waarbij aan den boomschender eene boete van zes guldens, of eene gevangenisstraf van drie dagen werd opgelegd: hierin vonden wij geen evenredigheid. Te half elf haalden wij den ouden heer Rodenhuis af, die ons het raadhuis toonde en ons verhaalde dat hetzelfde niet nieuw was, zoo als wij dachten, maar reeds veertig jaren gestaan had (Eene hooge ouderdom voorwaar!) in dat gebouw was letterlijk niets te beschouwen. Te 12 ure gingen wij om het slechte weder met een Groninger koopman in de schuit naar Franeker waar wij te half twee ure aankwamen. Bij deze stad, aan de vaart, zagen wij vele pannebakkerijen. Wij begonnen met den Hoogleeraar *Philipse*, een academiëvriend van Van Hogendorp te bezoeken en dronken bij hem koffi en madera, waarna wij hem naar het *Heerenlogement* verzelden en zijne gasten aan tafel waren. Onze vierde man was een ontfanger die, met de gewoone Friesche *rondheid* alle Hollanders *domkoppen* noemde. - Na den eten bracht ons Philipse naar de academie. Over eene fraaie plaats met galerijen omringd traden wij, linksaf, de groote gehoorzaal in, vervolgens recht uit gaande in de Senaatskamer, waar wij onder vele afzichtelijke portretten een of twee dragelijke, onder die dat van *Cannegieter* aantreffen Het *theatrum anatomicum*, de dissectie-zaal enz. daarbij gelegen, hadden weinig te beduiden: meer trof ons de boekerij, waarin ontelbare, en goede werken met zeeveel orde en keus, naar hun vak, in eene ruime zaal geschikt zijn. Achter het gebouw is de plantentuin, die, voor vier jaren een wildernis, nu reeds eene keurlijke verzameling van bloemen en vreemde gewassen bezit. Ik bleef er lang en luchtte vrij wat bijeengeschrapte kruidkunde. - Eenige grachten verder traden wij de eenvoudige woning van den wolkammer *Eise Eisinga* in. Deze kwam met een schortkleed voor en leidde ons in een klein kamertje, waar wij boven ons hoofd het gansche planetenstelsel zagen. Alle planeten hier afgebeeld bewegen zich werkelijk als in de natuur en volbrengen hun loop in denzelfden tijd, als ook al hunne manen. Vier andere platen wijzen de op- en ondergang van zon en maan aan; andere weder de schijnbare zonsbeweging: de lichtgestalte der maan; de afstand der aarde van de zon: die der maan van de noord- of zuid polen; de dagen der maand, der week, het uur, de minuten en seconden: ook het jaargetal, de N. en Z. declinatie enz. Dit alles wordt door een' slinger in werking gebracht. De raderen en pennen zijn slechts van hout, en beslaan geen meer plaats dan het *plafond* boven het kamertje tegen 1 ½ voet hoogte. De maker toonde mij alles als ware hij in een kermis spel, zonder dat hij er iets van scheen afteweten. Wij wisten niet wat meer te bewonderen; de trotschheid der onderneming, de voortreffelijke juistheid der uitvoering, of de onbegrijpelijke eenvoud van den vervaardiger: jammer dat dit kunstgewrocht niet te verplaatsen is en met het huis vergaan moet. - De wallen rondgewandeld zijnde, genaakten wij den brug waar de vroomme graaf Joan Mauritz die te Kleef begraven ligt, in het water viel met zijn gevolg. Eene steen in een aanlendend huis gemetseld vertoont de gebeurtenis nog vereeuwigd door die overheerlijke platen van *Nic. Visscher*, van dewelke de eene het ongeval, de tweede de redding voorstelt; terwijl de derde aantoonde hoe de vorst dadelijk na zijn behoud op de knieën viel en de eer daarvan Gode toebracht. Te half zeven keerden wij te huis, schreven en gingen naar bed.

Dingsdag 10 Juny.

Ik stond op met zware pijn aan de bovenhiel, veroorzaakt door het klemmen en schaven van de schoenrand. Tot half elf schreven wij en begaven ons toen naar de Academie, waar wij een half uur heen en weder onder de pilaren wandelden, om de plechtigheid van de overgave des Rectoraats afte wachten. Om en bij ons verzamelden zich veele predikanten, met en zonder kostuum en andere geleerden. Te elf ure ging de trein het auditorium binnen in de volgende orde:

a) *de pedellen*, waarvan de een voor de plechtigheid gehuurd was: beide droegen palmtakjens in de mond en den zilveren staf in de hand.

b) *de Hoogleeraar Amersfoort, Rector Magnificus*

c) *de Gouverneur*

d) *de drie Curatoren* e) *de Hoogleeraren*

f) *dienders* met palmtakjens in den mond.

De predikanten en doctoren bij welke wij ons voegden plaatsten zich aan wederszijden van de Catheder in geschikte banken en vervulden zoo een vierde der zaal: de drie andere vierden, van deze *enceinte* afgesloten dienden voor een 25 tal studenten, achter welke het volk stond, waarboven een armzalig en krassend orchest, benevens vier dames, voorstellende de schoone sekse van Franeker en eenige kinderen. - De Rector hield zijne redevoering, afgewisseld met elendig muzyk, *de certo in Theologia quoque naturali agnoscendo* Het Latijn was uitnemend; doch de bewerking niet van een' Hoogleeraar in de godgeleerdheid de woorden. *alma natura; generosa natura mater: sive natura sive Deus hoc fecerit* en dergelijke stuiteden ons geweldig. Na de verhandeling volgde een wijdloopig verslag van het vorige jaar; waarna de hoogleeraar *Ens* de Catheder beklom, zoodat beiden er als poppen in de ronzebons stonden. De pedel gaf de twee schepters, het *album* en de zegels achtereen den aftredenden Rector over, die ze met plechtigheid, schoon hij zijn lach niet bedwingen kon den nieuwen Rector overhandigde, welke hem met een spotachtig gezicht aan keek, en ze voorts den gehuurden pedel ter hand stelde. Hierop klom de afgetredene Rector af en ging onder aanzitten. De andere nam zijne plaats in, bleef een oogenblik staan, en trad vervolgens af gevolgd door den trein even als zij gekomen was. Dit alles had geduurd tot half twee. Ik had middelerwijl frisch de koorts gekregen. In de voorkamer van de herberg vonden wij al de predikanten bijeen. Ik plaatste mij aan een raam want onze kamer was door de hoogleeraren bezet. Onderwijl kwam ons D^s. Vischer aanspreken, ook de Rector van Sneeck, en een oud Heer uit Harlingen, die Van Hogendorp over zijne dissertatie spreken kwam en er zeer veel mede op had. Te half drie plaatsten wij ons aan eene groote *table d'hote*. Naast mij zat aan de hoek de ingenieur en landmeter *Huguenin*, een aangenaam jong mensch, met wien ik veel sprak: Aan mijne linkerhand een Hollander, *Rheinbach* genaamd, rechter van instructie te Sneeck. Over Huguenin was V. Hogendorp

geplaatst, naast hem den Rector *Bake* van Leeuwarden wien hij kende, vervolgens de Heer *Beuker Andreae* griffier van 't Gerechtshof in dezelfde plaats, wien wij door Pr. Tydeman aanbevolen waren, voorts de rector van Franeker, *Wassenbergh*, zoon van den beroemden Hoogleeraar in die stad, een zeer aartig reeds bejaard man, die gedurig Latijnsche aanhaligen op een satirieken toon te pas bracht. Behalve dezen zat er nog een twintigtal rectoren, conrectoren en praeceptoren aan tafel. Het gesprek was zeer vermakend. Ik, die mij niet beter vond, at noch dronk niet, maar luisterde. De Heer B. Andreae dreef den spot met een boek op naam des Franschen konings uitgegeven: Van Hogendorp vattede met veel ernst het woord tegen hem op en bracht, hoezeer elk om de koddige aanmerkingen van den heer B. A. lagchen moest, de meesten aan zijne zijde. Het middagmaal was prachtig en met allerlei groentens voorzien. Op het nagerecht kwamen de Hoogleeraar *de Crane* en de Predikant *Delprat* van Leeuwarden van beneden: de eerste sprak drok met van Hogendorp; te zeven ure gingen wij bij Huguenin op zijn verzoek thee drinken. Hij gaf ons veele onderrichtingen nopens Groningen, toonde ons de fraaie kaarten die hij van Groningen en Friesland gemaakt

had en voerde een aangenaam gesprek. - Te negen ure trok ik naar bed, deed een stijfselpap om mijn hiel, dronk camille en sliep spoedig in.

Woensdag 12 Juny.

Van Hogendorp schonk mij thee aan mijn bed, waarin ik tot twaalf ure bleef leggen zweeten. Toen stond ik op en bevond mij wel op mijn' voet na. Daar Van Hogendorp zijn' vriend Philipse was gaan opzoeken, ging ik op de kamer van Huguenin en dronk een borrel die mij weder geheel herstelde. Wij aten zeer smakelijk met hem en zeker' doofstommen schilder, een kweekeling van *Guyot*, thands *lector* in de schilderkunst te Franeker. Deze was zeer nieuwsgierig en deed vele vragen op een leitje. Hij sprak duidelijk, doch hoorde niets. - Te vier ure kwam de Heer Ens dien ik had laten ontbieden, prikte in mijn' voet, gaf mij *eau de boulard* en verbond mij. Op sloffen kuierde ik met Van Hogendorp naar den Hoogl. de Crane, met wien wij tot half zeven onder een zeer nuttig en aangenaam gesprek thee dronken. De HH Amersfoort, Philipse en *Mulder* verschenen daarna. Alle drie waren zeer stil zoodat wij met den vrolijken gastheer bijna alleen de *conversatie* ophielden. Op de tafel kwam een bord met bitterkoekjens, snetlaagjens, colombijntjens, krakelingen, gebak en koek, aangebracht door een engel van een meisje. Ik at van alles en dronk wijn tot half elf, waarop wij naar huis gingen: ik sliep als eene roos.

Donderdag 12 Juny

's Morgens te vier ure opgestaan zijnde verlieten wij Franeker te vijf ure: mijn voet was goed verbonden en hinderde mij in 't loopen geheel niet. Daar het frisch geregend had was de klei weker en gemakkelijker voor den voetganger. Te *Donjum*, waar wij eerst aankwamen is in de kerk het graf te zien van zekeren *Goslinga*. Te half acht kwamen wij langs een niet onaartigen weg, schoon vlak en bochtig, aan het heerlijk dorp *Berlicum*, hetwelk door de menigte van huizen, door zijne fraaie koepelkerk, van welke men een schoon uitzicht heeft over de omleggende landstreek, en door de aangename boschaadjen die het omringen, zich boven alle andere Friesche dorpen merklijk onderscheidt. Na wat gerust en gegeten te hebben bezochten wij den kunstenaar *Rijns*, dien wij wijl het nog vroeg in den morgen was, tegen zijne gewoonte nuchteren vonden. Hij was met zijn medgezel aan 't werk, en antwoordde mij toen ik zeide den telescoop gezien te hebben dien hij voor de hoogeschool te Leyden vervaardigd had, dat hij mij dus die welke hij thands voor Utrecht onderhanden had niet behoefde te laten zien, daar zij de andere volkomen geleek. Op ons aandringen echter bracht hij ons boven en liet ons door dezelve kijken Vol verwondering keerden wij terug.

Van *Berlicum* trokken wij noordwaarts het Bildterland in, dat eene oude kolonie van Noordhollanders is, door *Karel den Vijfden* derwaarts gebracht: de inwoners hebben hun ouden tongval behouden, spreken het boerenfriesch niet en zijn minder stug als de overige Friezen. Na een uur gaans kwamen wij aan het dorp *St Japik*. De grond is hier alom zeer vruchtbaar: wei en bouwlanden vervangen zich en worden voor de beste van geheel Friesland gehouden. Te *St Anna Parochie* mede een fraai dorp rusteden wij en zagen eene begrafenis de herberg voorbij op het kerkhof gaan. Twintig mannen, volgden een voor een het lijk, gevolgd van evenveel vrouwen, van welke de eerste een' hoepelhoed op het hoofd had waar een zwarte falie rondom afhing: de overige hadden falies over hoeden en kleederen heen. Wij aten pannekoeken en bezichtigden De kerk, waar wij het graf van zekeren *Willem Van Haren*, vader of grootvader van de beruchte gebroeders, vonden, alsmede vele wapenborden, welke de vijffennegentigers onkenbaar gemaakt hadden. Van den torentrans hadden wij een ruim uitzicht op een tachtigtal dorpen en zagen over de zee het eiland *Ameland* dat zich als een duinketen voordoet. - De Friesche dorpen zijn driehonderdvijfenzestig in getal meest klein en met weinige huizen voorzien: elk echter heeft een' kerk welke meest voor de omliggende boerenplaatsen dient: de torens zijn over 't algemeen vierkant, zeer oud, van buitengewoone

hoogte en met een klein dak bedekt: ook zijn er die peervormig gebouwd zijn, of met kleine spitsjens: doch deze laatste zijn van veel later tijd De meeste boerderijen zijn in het Bildterland zes à achtduizend guldens waard: echter zijn er van veel hooger prijs welke in 1818 en 1819 tot f 100,000 golden. Tusschen St Japik en *Stijns* in het heerlijkst gedeelte van Friesland heeft de weelde der boeren even als in NoordHolland hen bedorven en is oorzaak geweest dat meest alles daar onder hypotheek staat, en er gedurig boeren *geëxecuteerd* worden. Te St Anna, anders een zoo bloeiend dorp, kocht voor vier jaren, toen de hooge prijs der granen de boeren zoo verrijkt had, een boer eene hoeve met landerijen voor de som van f 80,000 en bouwde er een huis op dat hem f 15,000 kostte, 't geen ongehoord was: deze hoeve is nu bij executie verkocht en heeft met alles saamgenomen slechts f 40,000 opgebracht, terwijl de elendige eigenaar, die nog de interessen en hypotheeken betalen moet, tot den bedelstaf gebracht is. Vele dergelijke voorbeelden zouden nog kunnen aangehaald worden. Ook hebben in vroegere jaren veel boeren hun wei- in bouwlanden veranderd wegens de schaarsheid der granen, en er dus bij de daling der graanprijzen niet gemakkelijk weder weiland van kunnen maken. Bij en op Franeker gelden de koeien thands slechts dertig à veertig guldens, wjl lammeren en biggen te geef zijn.

Over *Vrouwenbuurt* wandelden wij naar *Stijns* waar wij van vier tot vijf ure thee dronken in een bevallig tuinhuis, dat het uitzicht op de kerk heeft, welke op een groot wel beplant plein staat. Van *Stijns* naar *Leeuwarden* is de weg vrij recht en levert de aangenaamste gezichten op naar kleine buitenplaatsen en belommerde dorpen. De landerijen schenen ons hier dor en moerassig toe: doch wij bedrogen ons zeer in derzelver taxatie: want men verzekerde ons later dat aldaar de *pondemate f 1000* en dus de morgen weilands f 2500 opbracht, meest wegens de nabijgelegenheid der stad.

Van deze zijde naderende deed zich Leeuwarden zeer bevallig aan ons voor. Over een ver vooruitsteekende, wel begroeide bastioen, waartegen een' kudde schapen weidde, zagen wij de stadswallen, met fraaie iepen beplant, en naast de poort een' hoogen breedten toren die half volbouwd schijnt. Men zegt dat deze toren, even als die te Bolsward voor vuurbaak gediend zou hebben, toen beide plaatsen nog hanzeesteden waren en een breed water Friesland van de Lemmer tot Dokkum doorsneed. Op den toren te *Deinum* aan de Leeuwaardervaart, waar dat water ook moet gelopen hebben, leest men nog Het volgend *distichum*, door den gouverneur der provincie ons opgeschreven:

*Ut struxere pharum, fastigia lucida nautis
Haec quoque sic horas turris iterque notat.*

Vijfde Hoofdstuk

*Leeuwaarden 65 Princessetuin 66 Van de Kooi 67 - Paleis, 69 -
Tuchthuis 70 Schoolen 74. de Potmarge 75.
Bezoeken en gesprekken enz -*

Te halfzeven kwamen wij te Leeuwaarden, waar ik zeer verheugd was tijding van huis te vinden. - In het logement *de Valk* namen wij onzen intrek en stonden opgetogen toen de eerste mensch van kennis dien wij in Leeuwaarden ontmoet hadden, *W. Van de Poll* bij ons kwam en wijn met ons dronk. Te half negen ging Van Hogendorp die slaap kreeg, naar bed en bleef mijn oude vriend bij mij zitten tot twaalf ure en eenige flesschen wijn ledigen.

Vrijdag 13 Juny.

Te negen ure kwam Van de Poll weder bij ons ontbijten: te half elf trokken wij langs een modderig pad onder een stortregen buiten de Workummer poort naar het optrekje van den heer Beuker Andreae, dien wij tot onzen spijt niet vonden. Van daar begaven wij ons naar den beroemden geneesheer *Vitringa Coulon*, wiens zorg en moeite in de gevangenis van Leeuwaarden had daargesteld het ideaal van den heer *de Bije*: doch thands is hij om oneenigheid en gekrenkte eer uit de *directie* van de tuchthuizen gegaan. Zijn zoon mede sints kort tot geneesheer gepromoveerd en zes weeken te voren met een lief fraai vrouwtje gehuwd ontving ons daar de oude Heer uit was; na een kort gesprek bracht hij ons de stad rond, die fraai en luchtig gebouwd is, en wier bevolking jaarlijks met een duizendtal inwoners toeneemt, nu reeds 19.000 zielen bedragende, 't geen bij de weinige huizen de huren ontzettend stijgen doet. Voor slecht gebouwde huizen zelfs betaalt men den koop prijs van f 35,000. Van buiten zijn de woningen bevallig: van binnen meestal misbouwd. Een decreet van burgemeesteren heeft eenigen tijd geleden al de inwoners genoodzaakt hunne stoepen gelijkelijk aftezagen, zoodat er nu geen meer vooruitsteekt; en te gelijk verboden de luifels aan de huizen te hernieuwen. -

Daar het marktdag was, waren de straten, niettegenstaande het slechte weder met menschen als opgepropt: de botermarkt inzonder was bijna niet te genaken. Te een ure nam onze vriendelijke leidsman afscheid van ons na ons in de *Princesse*- nu de stadstuin geleid te hebben waar hij ons in de Societeit introduceerde. Die tuin is groot en lief aangeleid. Tegen de wallen aangelegen levert zij een fraai uitzicht op de zelve op, heeft voorts eene kleine waterpartij, eenige heuveltjens en een breede laan. In 't koffiehuis troffen wij den heer B. Andreae, den ontfanger *Carbasius* en andere heeren van kennis aan. Te twee ure aten wij in de *Valk* met zekeren advokaat *André*, een laffen en vermeend geestigen jongen; met zijne confrater *Binkes*, den lompten vlegel dien ik ken, en *de Ket*, benevens eenige onbekende zoutelooze lieden. Te half vier ure kwam de heer B. Andreae ons afhalen en bracht ons bij den beroemden schilder *Van de Kooi*, waar wij de welgelijkende portretten der Heeren *van Burmania* en *Van Welderen Rengers*, van *Mevr. Rengers*, van den heer *Suringar* en zijne na haar dood geschilderde vrouw, van den luitenant der dragonders *Rengers* en zijne aanstaande de freule *van Kempnaer*, aantroffen.

I

- Verrukt en opgetogen
Van 't edel kunstvermogen
Dat met een koud penseel
Bevalligheid en leven
En geest had ingedreven

op 't onbezield paneel;

II

Nu, vol van geestvervoering,
Dan, door een stille ontroering
Vermeesterd en vermand,
Liet ik mijne oogen weiden
En zich in 't schoon vermeiden
Dat prijkte aan elken wand.

III

Dan hemel! welke trekken
Vermeen ik ginds te ontdekken?
Of, zou 't een droombeeld zijn?
Dat engelachtig wezen,..
Zoo kiesch en uitgelezen..
Is 't waarheid en geen schijn?

IV

Neen, 'k voel het aan 't genoeg
Dat heel mijn' borst doet zwoegen
Daar is geen twijfel meer.
'k Herken de zuivre schoonheid
Die haar gelaat tentoon spreidt.
Zij is 't, ik vind haar weer.

V

'k Herken die zachte lonken,
Die 't koelste hart ontfonken,
Die spiegels van 't gemoed.
Dien aanblik zoo zachtzinnig
Zoo rein en zoo aanminnig
Zoo liefelijk en zoet.

VI

'k Herken den bos dier koonen
Waar roos en lelie wonen
Door zachten band gepaard.
Ik zie de lippen gloeien,
Als tedre knopjens bloeien
Tot lach en kus bewaard.

VII

'k Herken die blonde vlechten
Die Liefde saam kwam hechten
Tot koorden voor zijn boog.
'k Herken dien malschen boezem
Zoo blank als lente bloezem,
Waarin de mingod vloog.

VIII

'k Herken haar die voordezen
Mij een' vriendin wou wezen
Zoo ongeveinsd en trouw.
Eens 't pronkjuweel der maagden
Die immer 't oog behaagden,
Thands Frieslands eerste vrouw.

IX

Haar, uit het bloed gesproten
Van de eêlste Friesche grooten
Eens Asbeeks vreugd en bloem.
Thands, nu de huwlijkskoorden
Haar zachte ziel bekoorden
Voor Rengers huis een roem.²

-

Na den schilder bedankt te hebben, volgden wij onzen leidsman langs een fraaien omweg door de groote voorsteden naar zijn optrekje, waar zijne dochter eene schoone brunet, zijne vrouws zuster en eene andere juffer vonden en thee dronken. Deze tuin had in vroeger tijd der moeder van *Willem den vierden*, Princes *Maria Louiza* toebehoord. Een oud lakei dier vorstin had onlangs in dienzelfden tuin een kind van den kroonprins, dus den kleinzoon in den vijfden graad van zijne oude meesteres op de armen gehad. Vele uitheemsche en fijne gewassen stonden in dien tuin, anders een toonbeeld van slechten smaak. De Heer *Sere Brouwer*, Med D^r. thands beroepen hoogleeraar te Groningen, en een academiekennis van Van Hogendorp kwam hier een bezoek afleggen - Uit de dames kon ik geen woord krijgen. - Te zes ure trokken wij naar den jongen Coulon die ons voor den avond verzocht had. - Wij vonden er den jongen advocaat *Van der Veen*, acad. vriend van Van Hogendorp, thands reeds echtgenoot en vader, en een der voornaamste stadsadvokaten. Als ware studenten dronken wij wijn en spraken van den ouden tijd. Vervolgens deden wij eene heerlijke wandeling om de fraai beplante wallen en voorts buiten de stad. Te 10 ure nam de jonge Coulon afscheid van ons, daar wij bij Van der Veen, wiens vrouw uit de stad was, tot twaalf ure zaten en ons wel vermaakten. Beide deze heeren waren uitnemend hartelijk en geheel anders als de andere Friezen.

Zaterdag 14 Juny

Na bij VandePoll ontbeten te hebben, haalden wij te half tien VanderVeen af, die ons naar de stadsschool bracht, waar de kinderen om den Zaterdag vakantie hadden. De localiteit was ruim en luchtig. Hierna bezichtigden wij het paleis dat veel van eene groote slecht gemeubileerde Brabantsche herberg had. In eene benedenzaal hingen de afbeeldsels van al de vorsten uit het Friesche huis *van Nassau* waarbij eene waarlijk *fraaie* schilderij was. Vervolgens bracht hij ons naar het huis van arrest dat ons slechts matig beviel. De gedetineerden zitten in kleine akelige hokjens, schoon zij nog niet verwezen en misschien onschuldig zijn. Vandaar traden wij het belendend tuchthuis in en doorliepen het gansche gebouw. Verscheidene waren met weeven, de meesten met het maken van pijpedopjens bezig. - De zalen zijn ruim en luchtig. Een keer daags verzamelen zich de bewoners van twee zalen op de plaats om lucht te scheppen. Het werk dat er verricht wordt is van weinig belang, daar een

---

² De geliefde mijner ziel zal niet jaloersch zijn om de hulde aan eene ware vriendin gebracht.-

goed werkman die veel te doen krijgt slechts f 37 ½ jaarlijks verdienen kan, waarvan een derde voor het land en een derde voor het gebouw afgezonderd wordt, zoodat hij slechts 12 ½ voor zich behoudt. Het getal der boeven bedraagt nu 299, terwijl het verleden jaar 398 was, ofschoon het gebouw slechts voor 150 man ingericht is. Dit noopt de regeering een nieuw gebouw er naast te stichten, dat voor f 65,000 aangenomen is hoewel de kosten op f 80000 getaxeerd waren. De kerkdienst is er zeer slecht ingericht. 'S Zondags te negen ure heeft de godsdienst voor de hervormden plaats, waarbij ook de Roomschen en Joden tegenwoordig moeten zijn. Te elf ure komt de pastoor en begint den dienst die tot twaalf ure duurt.

Te twaalf ure ging ik een bezoek bij mevrouw *Henriette Rengers* geboren *Van Asbeck* afleggen, doch, verkeerd onderricht zijnde vroeg ik bij eene andere oude Mevrouw Rengers belet en gaf er kaartjens daar die naar buiten was. Misnoegd keerde ik in 't koffiehuis, daar als ik naderhand hoorde, mijne oude vriendin, door W van de Poll van mijn voornemen verwittigd mij tot half twee met de koffi had zitten wachten. - In het koffyhuus vond ik een' der heeren Rodenhuis en den Groninger koopman met wien wij naar Franeker gevaren waren. Te twee ure aten wij in de Valk en te drie ure trok ik nog eens naar Van de Kooi bij wien ik nog andere schilderijen zag, onder andere een, zoo hij zeide, van Van Dyck.

Van de Kooi treft de gelijkenissen sprekend en heeft veel kunde van zijn vak: doch hij weet de aangenaamste en zuiverste kleuren niet te kiezen en bezit dat fijne, dat zachte en malsche niet hetgeen *Hodges* kenschetst.

Te vier ure legden Van Hogendorp en ik een bezoek af bij den Gouverneur, die ons opwachtte. Na eene poos gezeten te hebben kwam deszelfs knecht in en zeide: 'Mijnheer, zij wil niet binnen komen: zij heeft al gevraagd of de Heeren weg waren.' - 'Kom, kom,' zeide de Gouverneur: 'laat zij maar komen, de Heeren zullen haar niet opeten Ik zal wel theeschenken.' Vol verwondering zagen wij naar de deur. Een oud vrouwtje, drie voeten hoog met een stijve kornet en gepoeierd haar, ouderwets amsterdamsch gekleed en met eene groote ruiker viooltjens op den borst, trad binnen plaatste zich naast ons en begon te breien, terwijl de gouverneur zeide: 'dat is een juffrouw van zeventig, neen van zestig jaren.' De juffrouw sprak met mij over dominees enz. ook de knecht bemoeide zich nu en dan met de conversatie. Van den gouverneur trokken wij naar den rector Bake dien wij niet vonden: vervolgens bezochten wij den ontfanger *Robidé van der Aa* die een fraai huis bewoont en geheel ontdaan was van vreugd over de eer van ons bezoek. Doctor Brouwer dien wij daarna bezochten, was niet te huis. Te acht ure dronken wij in de Princesse tuin eene flesch Rhijnwijn. Het was in de Societeit zeer droomerig: niemand sprak er een woord: de gouverneur en drie andere heeren speelden boston om een dubbeltje. Te huis gekeerd schreven wij brieven en Van Hogendorp had 's nachts eene zware benaauwdheid van den Rhijnwijn zoodat hij den knecht om *spiritus* op moest schellen.

Zondag 15 Juny.

Daar Van Hogendorp bij het opstaan slap en onlustig was, begrepen wij dat ons oogmerk van naar de kerk te gaan moest achterblijven; dus schreven wij brieven, terwijl Van de Poll van tijd tot tijd aan kwam. Te half twaalf ure bezocht ons de Rector Bake, wien wij 's avonds te voren vergeefs gezocht hadden. Ik liet hem bij van Hogendorp en ging met Van de Poll den heer *Hendrik Rengers* en zijne vrouw bezoeken, die ons met veel vreugd ontfingen. Ik dronk er koffi en was spoedig weer op den ouden voet. Daar ik mij niet gewennen kon *mevrouw* te zeggen, noemde zij mij *Ko* en vergunde mij tot haar *Henriette* te zeggen. Zij was nog schooner dan voorheen, en sprak veel over het genoegen dat zij op *het Manpad* genooten had. Te twee ure verliet ik haar mijns ondanks en trok naar Coulon, bij wien ik van Hogendorp reeds vond, benevens den Advokaat *Wopke Brouwer*, een zijner academiekennissen en Mejuffrouw *Coulon*. De *receptie* was buitengemeen hartelijk: wij dronken en aten goed en waren zeer vrolijk over tafel. Dadelijk na de koffi wandelden wij de

tuin rond, dronken daarop thee en wij heeren wandelden de buitencingels om. Teruggekomen zijnde dronken wij wijn, theologische disputen voerende met Brouwer, die mennist is. Te negen ure kwam de Oude heer Coulon en zijn schoonzoon de heer *Smedingh*: de eerste schold zeer op de Maatschappij van Weldadigheid en op het plan van Suringar *Nierstrasz* en *Warnsinck*, waarmede buitendien gansch Friesland den gek steekt. Ook verhaalde hij ons meer belangrijke zaken en verzocht ons eindelijk bij hem een slaatje te blijven eten. Wij namen zijn gulhartig aanbod aan, begaven ons in zijne wooning die met die van zijn zoon ineen loopt, soupeerden met de dames en dronken daarna thee.

Maandag 16 Juny.

Daar ons voornemen om de Schoolen te zien onverhoeds ruchtbaar geworden was, hadden de Curatoren er in tijds bij geweest om ons geene verkeerde indrukken te doen krijgen: de Predikant der Walsche gemeente Delprat had ons den dag te voren in een briefje aangeboden ons naar de stadsscholen te vergezellen; dit aanbod niet af kunnende slaan, wachteden wij hem gelaten af. Te 10 ure verscheen hij en leidde ons naar de school n° 1, waar ruim vierhonderd kinderen in een goed lokaal bij een zaten. Binnentredende meende ik in eene teekenacademie te komen, want elk kind zat met een voorbeeld voor zich. - De meester, een hupsch en zachtzinnig man, liet eenige kinderen komen en ondervroeg ze, ons toonende hoe hij ze leerde lezen. Daar mij dit papegaaisgesnap verveelde, voegde ik mij bij oudere meisjes die over een gegeven onderwerp brieven schreven. Dezelve lezende prees ik deze oefening in mij zelve, daar zij niet alleen den stijl vormt, maar ook het karakter openbaart. Een meisje onder anderen moest schrijven wat zij op haar verjaardag ontvangen had. Zij had dan ook gouden oorijzers en spelden, ringen enz. gekregen. Ik bespeurde hierin waarnaar haar hartje wenschte, en hoe de zucht naar ijdelheid haar bevangen had. Dies vroeg ik haar of zij, indien men haar zooveel gelds had, dat zij deze voorwerpen kopen kon niet die som beter besteedden zou door koussen, schoenen, hemden enz. zich aanteschaffen. Dit moest zij haars ondanks, bekennen.

In de school n° 2 die nog grooter en ruimer is dan de eerste, zijnde dezelve voormaals een kerk der Jansenisten geweest, lazen de kinderen ons de geschiedenis voor van den goddeloozen koning *Achab*, over welke keus Van Hogendorp en ik elkander meesmuilend aanzagen. Ik vroeg de kinderen veel over de kaart van Friesland en de soorten van grond en voortbrengselen, waar in zij wel te huis schenen. Hierna zongen zij op ons verzoek een door ons gekozen lied. Vrij wel voldaan keerden wij, bedankten den Heer Delprat en legden bij den advocaat Brouwer een bezoek af.

Te twaalf ure begaven wij ons bij den Rector Bake, die ons met zijne fraaie vrouw met chocolaad afwachtte. - In 't koffyhuys vonden wij den Heer B. Andreae bij wien wij eten moesten. Te twee ure verzelden wij hem naar buiten en vonden er den Heer Delprat benevens een Leeuwarder koopman. Wij aten en dronken zeer lekker: de schoone dochter van den gastheer was spraakzamer dan de vorige reis. -

De Heer Beuker Andreae is een bij uitstek belezen en kundig man, vooral wat de geschiedenis van zijn land en de kruidkunde betreft. Hij heeft de fraaiste en rijkste boekerij uit Leeuwarden. Na den eten gebruikten wij koffi en wandelden of liever huppelden over een beploegd land achter de tuin naar de *Potmarge*, hoofdruiter van Friesland! Teruggekeerd bij de dames in de koepelkamer dronken wij thee en zagen op een groot veld de schutterij exerceeren. Het geluid der trom joeg twee fraaie paarden van den Heer *Van Haarsma* in het water. Met moeite werden de arme dieren er uitgehaald. Onderwijl liet ons de gastheer een plaatwerk zien in den smaak der *Flora Batava*, doch veel fraaier en minder duur, te *Dusseldorp* in steendruk uitgegeven. Ik herkende er vele onzer duinplanten in. Te acht ure namen wij afscheid van de familie, en begaven ons naar Hendrik Rengers. V Hogendorp sprak drok met hem over de belastingen. Ik hield mij alleen met Henriëtte bezig en sprak met

haar over den ouden en nieuwen tijd. Kort daarna kwam voor de verandering D^s Delprat, mede genoodigd en de majoor *Van Asbeek* met zijne onbeduidende vrouw. Ik zat naast Henriëtte en had veel vermaak, als ook Van Hogendorp. Te twaalf ure keerden wij te huis. Ik was voor deze keer de wijste geweest en had 's morgens mijne koffers gepakt, dus ging ik naar bed en sliep spoedig in, terwijl mijn reisgenoot eerst te een ure in bed geraken kon.

Zesde Hoofdstuk

Vaart naar Dokkum 77 Dokkum 80 Nije Zijlen 82 - Kollum 84 Stroobosch 85 Friessche zeden en gewoontens 90

Dingsdag 17 Juny

Te vier ure sprongen wij ten bedde uit. Blijmoedig waren wij een uur later op weg om door *Stijns*, *Halm*, *Ferwert* en andere dorpen langs een fraaien omweg naar *Dokkum* te gaan, toen, hemel! de zon op eens door een wolken floers bedekt werd, de wind uit het noordoosten met geweld opstak en zware regendroppels ons in 't aangezicht stuiven deed, meeuwen en zwaluwen ons heen en weder fladderend ongeluk voorspelden. - Dit deed eerst Van Hogendorp, naderhand ook mij van besluit veranderen en naar eene herberg trekken buiten de Dokkumer poort gelegen. Hier zettede hij zich tot schrijven: ik viel op eene stoel in slaap. Te negen ure kondigde de jager, door op een' blikken hoorn te blazen als in Friesland de gewoonte is, de aftocht aan. Wij plaatsten ons met vier of vijf heeren in de roef, en brachten drie uren in diep stilzwijgen door, terwijl het onophoudelijk regende en waaide; en de landstreek nabij de vaart niets bekoorlijks opleverde. Te Dokkum aangekomen zijnde, zochten wij de herberg *de Posthoorn* op, bij de erven *Pivé*. Daar gekomen zijnde, wees men ons eene goede kamer aan, en riep ons te twee ure aan tafel. Een welgekleed heer en zijne vrouw die iets vrij gemeens in haar' kleeding had, aten met ons: kort daarop kwam hun dochttertje met eene keurlijke dienseresse binnen en plaatste zich nevens mama, terwijl de vader mij gedurig nu om soep, dan om ham, dan om iets anders *stolsiteerde*; en zoo drok *stolsiteerde*, dat ik hem eerst voor een sollicitant, maar naderhand en met meer recht voor een bediende van *Van Aken* aanzag die met een olifant naar Dokkum gereisd was. N.B. de kermis was er juist geëindigd Naar den eten wandelden wij de stad rond, die vrij groot is, met een' breede gracht doorsneden, en met fraaie huizen en wallen voorzien. - Na onze wandeling schelden wij bij den geleerden predikant *Adriani* aan, wien Tydeman ons aanbevolen had, hopende eenige inlichtingen omtrent Dokkum te erlangen. Men liet ons in eene binnekamer. Een oogenblik daarna kwam de Predikant binnen, zijnde een zeventigjarig man, zes voet zes duim Rhijnlands hoog, gekleed met eene geele poeierjas, wollen kousen en witte slaapmuts: hij beschouwde ons van 't hoofd tot de voeten en vroeg wat wij wilden. Hierop volgde het nevensgaand gesprek, waardig om door *Alida Rijzig* of *Chrisje Helder* beschreven te worden doch dat ik even goed als die dames de hunne, onthouden heb:

Van Hogendorp (met zijn gewoon exordium beginnende) 'Domine, wij zijn U natuurlijk niet bekend: wij maken een toertje door ons land; en professor Tydeman heeft mij verzocht U zijne complimenten te maken: hetgeen mij aangenaam geweest is daar het mij de gelegenheid verschaft Uwe kennis te maken. ik ben de advokaat Van Hogendorp uit den Haag en heb de eer U den Heer Van Lennep te presentereen....

Ik....Zoon van den professor. -

Domine: Zoo! Heb jou een brief?

Van Hogendorp Neen Domine. Wij zijn al drie weken op reis en dus zou deze wijze van U een' brief te bezorgen wat lang worden.

Domine Ik heb pas een' langen brief aan Tydeman geschreven: maar wat kom jou nou eigenlijk doen?

Van Hogendorp Uwe kennis maken, Dominé.

Domine (naar mij toestappende) En jou, had jou ook nog iets anders te zeggen?

Ik: Neen Domine, maar....

Domine (drie stappen achteruitgaande) Dan kan jou weer heen gaan, 't is morgen biddag, en jou begriep dat ik nou geen tied heb.

Van Hogendorp (heengaande) Wij willen U in 't minst niet hinderen, Domine.

Domine, (mij in de borst vattende) En zeg jou aan Tydeman, dat hij me op een ander' tied geen' complimenten stuurt, maar een' brief, hoor jou?

Ik (tot den grond buigende) Ik hoop het waarte nemen, Domine.

Pas waren wij de deur uit, of wij berste dan beide uit in een schaterend gelach en bestempelden beurtelings morrende en grinnikende den beleefden Adriani met den naam van Frieschen buffel, ons wel beloovende zijn' laatsten boodschap aan Tydeman waartenemen. Dit laatst, zoo slecht afgeloopen bezoek stelde ons buiten staat iets nopens Dokkum en deszelfs omstreken te vernemen. Ik kan dus niet veel omtrent deze stad verhalen dan alleen dat de meeste huizen nog groote luifels hebben.

Na thee gedronken te hebben schreven wij en gingen te negen ure naar bed.

Woensdag 18 Juny.

Te vier ure riep de knecht ons op: de lucht was opgeklaard, doch de wegen nog nat en de morgen zeer guur: derhalve verkozen wij ons in de schuit van vijf ure naar *Kollum* te begeven. De vaart liep in den beginne door lage weilanden, maar het gezicht werd langzamerhand door fraaie heeren- en boerenplaatsen veraangenaamd. Verder gekomen, stapten wij uit de schuit en wandelden door korenvelden, met meidoorens, elzen en kreupelbout omplant naar het fraaie dorp dat een der grootste van Friesland is en 1400 inwooners telt. Aan onze rechterhand stak een heerlijk bosch de hooge toppen op; en aan de andere zijde weidde het oog over welige en vette landerijen, welke f 1500 a f 2000 de morgen waard zijn, en waar zeer schoone runddieren op graasden. Na een uurtje gezeten te hebben sloegen wij noordwaarts op, kwamen door eene weide in een korenveld met meiboomen omplant, van waar men zich omkeerende een treffend gezicht op het dorp had, en traden vervolgens op een klein voetpad langs meerdere wei- en bouwlanden tot op een binnenzee-dijk voort die ons op de zoogenaamde *Nie zielen / Nije zijlen* of *Nieuwe sluizen /* bracht. Eer wij aan dezelve kwamen, vonden wij op den dijk een naald of obelisk ter hoogte van tien voet met een koperen knop op de punt, en door middel van vier zwarte klooten op een pedestaal van vijf voet hoogte rustende. Op de pedestaal stonden de volgende opschriften en wapens.

Aan de Noordzijde:

't Gewelt der stroom door drie verkortingen versagt sijnde is het diep alhier gedamt op den 2^{den} July ter praesentie van de Edele Erentfeste Heere en J^r Michaël Onuphrius toe Schwartzenberg en Hohelandsberg, Grietman over Dantumadeel en J^r Philip Frederik Vegelin van Claerbergen, Grietman over Haskerland; gecommiteerd door de Edelmogende Heeren gedeputeerde Staten van Friesland.

Hierboven stond op de naald:

In den jare 1729 gelukkig volbracht.

Aan de westzijde:

Het wapen van Vegelin van Claerbergen met de subscriptie: *Vegelin*

Hierboven op de naald:

Het wapen van Friesland.

Aan de Zuidzijde:

Zes duijzent roeden dijks bespaart, 't gevaar der zee vermindert, oostergo van water ontlast, de provincie vermeerdert en verbetert, deze zuil voor de nakomelingen in 't midden der zee opgericht.

Hier boven op de naald:

Ter eeuwiger gedachtenis van de overdijking van 't Dokkumer diep.

Aan de Oostzijde:

Het wapen van Schwartzenberg met de subscriptie: *Schwartzenberg.*

Hier boven op de naald:

Het wapen van Friesland.

Aan de Noordzijde van dezen dijk hadden wij de zee, door een lagen veengrond van ons afgescheiden. Deze ligt bij hoog water onder. - Verder komende genaakten wij die trotsche sluizen, drie in getal, waarvan elk drie dubbelde buiten- en drie dubbelde binnen deuren heeft. Slechts twee of drie kleine vaartuigen lagen binnen de sluis. Na dezelve wel bezichtigd en een borrel gebruikt te hebben, keerden wij terug en kwamen langs denzelfden weg te tien ure weder te Kollum aan. Nu gingen wij in de fraaie bosschaadjen van den Heer *De Went* wandelen: welke met die van *Meerenberg* veel gelijkenis hebben, doch ongelijk grooter zijn. Eindelijk aan een viersprong binnen dezelve gekomen zijnde, zagen wij ons voor een groote portiek van 130 à 150 voeten hoogte, aan weerskanten voorwaarts verlengd met een afhellend voorstuk van ruim 100 voeten lengte, waarin een trap recht naar beneden liep die slechts aan een' zijde meer bestaat. Onder het portiek gekomen zagen wij dat elke laan op zoodanig een portiek uitliep, die vereenigd een gebouw uitmaakten, waarvan hier de platte grond en de afteekening volgen.

[tekening invoegen]

Dit gebouw heeft een rijke O.I. vaarder met name de *Went* om zijn naam te vereeuwigen, daargesteld en bij zijn dood beschreven dat het moest onderhouden worden. Daar zijne neeven en nichten hem plaagden maakte hij twee Heeren *Went*, die hij slechts bij name kende, universeele erfgenamen op de voorwaarde dat zij zijn' naam zouden aannemen. Een hunner is thands in 't bezit van die plaats.

Nu zagen wij dit gebouw, maar ras be kroop ons de lust het te beklimmen. Al de trappen zoo wel die nog bestonden als de vervallene waren met muren afgesloten die zich tot in eene sloot uitstrekten, terwijl de deuren in die muurtjens toe waren. Doch eenige jongens die daaromtrent speelden zeiden ons: hier langs kunt gij gemakkelijk opkomen. - Wij volgen hem - hij geleidt ons aan den muur H die als de andere midden in een sloot uitkwam. Daar toont hij ons een' taaien esschentak die achter den muur opgeschoten boven de sloot uitstak: hij springt toe, grijpt denzelven en slingert zich aan de andere zijde des muurs. Zonder te vinden dat deze manier juist zoo gemakkelijk was, volg ik zijn voorbeeld: ook Van Hogendorp en de andere jongens aarzelen niet, en wij bevinden ons spoedig op de plaats E. Nu volgen wij den jongen, tusschen de ingestorte trappen in klouteren wij over heesters, struiken, struweelen, bouwvallen, steenklompen, enz. de hoogte op. In het eind niet zonder moeite boven gekomen op een groene terp, genieten wij een heerlijk en wijd uitgestrekt gezicht over weiden, korenvelden, bosschen, luthoven, boerenwooningen, dorpen en wateren. - Doch nu bestond de moeilijkheid, weder afte komen. Dan, wij volgden onzen leidsman, die de trap C afgaande, op den muur G klimt en zich van tien voet hoogte laat afzakken. Ik neem hetzelfde besluit en kom even als hij op mijne voeten te land, doch mijn arme reisgenoot valt tot groote vreugd van mij en de jongens onder ons schaterend gelach op zijne *partes posteriores* neder. Lagchende om het denkbeeld dat wij even als verraders, door verspieders begeleid eene forteres beklommen hadden, wandelen wij langs aangename dreven voort. In de herberg *de Roskam* gekeerd bezagen wij aldaar een paardentuig en hoofdstel met zilver ingelegd, dat den volgenden dag verreden moest worden, en aten te half een een warm kalfschijfje, duiven enz. en een heerlijk beschuitje met bessensop. N.B. wij hadden in Friesland altijd de *Schinkenkühr* gedaan. Te half drie wandelden wij naar *Stroobosch* waar de grensscheiding van Friesland en *Groningen* is. Hier kwamen wij te vier ure aan, zagen een dertigtal turfschepen met wimpel en vlag, dat in de vaart een vrolijk schouwspel opleverde, en wachteden de schuit af.

Hier is het de gelegenheid over de Friesche zeden en gewoontes te spreken en datgene aanteteekenen wat mij meest getroffen heeft. Anderen zullen hier zeker meer en beter

overgeschreven hebben: ik wil mijne woorden ook niemand als evangelie opdringen en gaarne beken ik, dat men in drie weken tijds eene provincie niet kan leeren kennen: doch dit betuig ik dat overtuiging en onpartijdigheid bij mijne oordeelvellingen de pen bestieren.

Wanneer men altoos in eene plaats, altoos in zijn eigen' kring leeft, niet somtijds in zachtere luchtstreken het bloed verdunt en zijne verbeeldingskracht voedsel geeft, dan is het zeer natuurlijk dat men altijd op den ouden toon gestemd blijft: men legt vroegere vooroordeelen nimmer af, komt niet verder, wordt niet beschaafder; vindt in niets belang dan in datgeene waaraan eene veeljarige gewoonte ons boeit; men neemt niet toe in beschaving, en maakt zich van buitenlandsche manieren slechts datgeene eigen wat achter blijft, als de stroom der weelde en van het bederf, 't welk van tijd tot tijd algemeener wordt en over de grenzen loopt: zeker leeren dan de vrouwen zich meer opschikken en blanketten en worden lichtekooien; de mannen leeren Fransche wijnen en liqueurs drinken: maar de oude plompheid, de onhebbelijkheid in het werken; de stijfhoofdigheid, familietrots waanwijsheid, uitsluitende genegenheid voor alles wat inlandsch is, ouderwetsche toon, lompe tongval, gebrek aan moed om iets groots te ondernemen, vrees om afteschaffen wat eenmaal ingevoerd is, al ware 't nog zoo armzalig: gebrek aan ware verdraagzaamheid, dat alles blijft gelijk het was ten tijde van *grooten Pier*.

Niet anders is het geval met Friesland. Ook daar heeft men juist die ondeugden overgenomen welke onze lichtzinnige naburen kenschetsen; maar hun bevallige scherts, welleevende gediensigheid, bevalligheid van voordracht, vlugge handelwijze, *savoir vivre*, dit alles heeft men veracht en niet overeenkomstig beschouwd met den ronden landaard. De stugge Fries heeft het niet beneden zich acht op het voorbeeld der Franschen, ook na zijn huwelijk *maitresses* te houden; doch hij vond het beneden zich in zijne losbandigheid den schijn voor 't minst te sparen en zich als fatsoenlijk man te blijven gedragen. - Neen, liederlijke genieting, lage wellust, toemeloze losbandigheid, *crapuleuse* zedeloosheid zijn het die hij najaagt: dronkenschap, beestachtigheid en woestheid zitten aan zijne feesten voor. Waar toch zag men ooit dat op eene danspartij, in eene residentie stad door een' gouverneur ter eere des konings gegeven, en met de tegenwoordigheid van Z. M. vereerd, de Heeren op een twaalfstal na hunne dames midden onder het dansen verlieten en in een ander vertrek met rooken en zuipen den nacht doorbrachten tot dat schier allen als dronken zwijnen moesten naar huis gedragen worden? - En dit is te Leeuwaarden geschied. Ook daar werd op een feest een Hollander³ alleen omdat hij Hollander was en een post in Friesland gekregen had geslagen en mishandeld, terwijl men naderhand in de Leeuwaarder courant als eene belagchelijke bekentenis plaatsens dorst dat het feest *recht nationaal* was afgelopen. - Beroemde zich een tachtigjarige grijsaard niet dat hij van zijn dertigste jaar af meer wijn gedronken had dan de groote markt te Leeuwaarden in okshoofden bevatten kon? En levert diezelfde stad niet een voorbeeld des diepste zedeloosheid op? Die zelfde Friesche vrouwen, die zoo koel *schijnen*, zulk een' zedig, zelfs eenigzins onnoozel voorkomen hebben, loopen zij niet met hoopen de straten af, om zich prijs te geven aan elk die wellust zoekt? En er is eene provincie in ons rijk waar die kunne meer aan zingenot en geneugens verslaafd is? Op eene bevolking van 19000 zielen telt men te Leeuwaarden dertig a veertig slechte huizen om van het overige te zwijgen.

Gehechtheid aan zijne provincie is lofwaardig, maar bij den Fries ontaart zij in stijfhoofdig lof van al wat Friesch, in onkundige verachting van al wat uitheemsch is. Friesche boter wordt boven Leijdsche, Friesche kaas boven Noordhollandsche, Friesche baai of urnetabak boven Varinas, Friesche chocolaad boven Zeeuwsche gesteld, en al vinden de Friezen zich overreed, zij willen nimmer overtuigd zijn maar dragen er roem op *stiefkoppen* te wezen. - Bij de minachting voor het uitheemsche komt de oude vete tegen de Hollanders, die

---

³ de Heer Robide van der Aa

uit de Grafelijke tijden herkomstig is, en de felle jaloezij tegen de Groningers. Van de eerste getuigen al de onaangenaamheden die een Hollander in Friesland ondervinden moet, vooral wanneer hij aldaar in eenige betrekking geplaatst is: van de laatste de omkoopingen, slinksche streken enz bij alle harddraverijen waar Groningers en Friezen wedieveren, wel is waar van beide kanten gebezigd.

Over de godsdienstigheid der Friezen durf ik geen oordeel vellen. De geest van *liberalisme* en *Jacobinisme* aldaar zoo sterk doorgedrongen heeft echter naar mijn oordeel ook ten dezen opzichte den nadeeligsten invloed gehad.

Liever wil ik als eene diversie de volgende beschrijving geven van de wijze hoe een Fries zijn dag besteed en hoe er dertig dokters in Leeuwaarden alleen hun brood ruim verdienen:

's Morgens staat voor het ontbijt het glas jenever ter verfrissching gereed. Na tien of twaalf kopjens thee of koffi ingezwolgen te hebben, neemt men de bitterflesch te baat en spreekt die veelvuldig aan onder het rooken van stinkenden baai. Te elf ure drinkt men koffi en de kan gaat niet van tafel voor dat elk een kop of tien suikerij of bruin water, *nescio quid* heeft gebruikt. Om den berookten en verschroelden mond te laven neemt men weder toevlucht tot de liqueurkelder; de madera verschijnt vervolgens en voor den eten begeeft men zich in het koffihuis. Elk heeft aan de etenstafel zijne flesch naast zich, die voor dat het nagerecht daar is, geleegd wordt, behalve de zware en fijne wijnen die tusschen beiden rondgaan. Op het dessert staan de vrouwen op: men drinkt al voort, en er wordt van tijd tot tijd koffi gediend. te zes ure staat men op, drinkt thee gedurende twee uren of langer naarmate de gasten het *minimum* van twaalf kopjens verder overschrijden. Te acht ure wordt de flesch weder opgezet en maakt spoedig plaats voor eene andere. Te tien ure is het *soupe* gereed: men heeft zich inmiddels met koek en kaas, krakelingen, beschuit, bitterkoekjens, kolombijntjens enz enz voorbereid. Men spijsst goed en vergeet niet de spijs te bevochtigen. Te half twaalf verschijnt het theeblad weder en om al het genotene goed uittezweeten, drinkt men op nieuw eenige kommen van dat verfrisschend maar verslappend vocht.

Zevende Hoofdstuk

Schuitvaart naar Groningen 89 breede markt 90 - Stadhuis 91 - Academie, hortus enz. 92 boteringeboog 93 - Nieuwe werken, Sterrebosch 94 - Gevangenhuis 95 kabinet van den hoogleeraar Hendriks 96 Kabinet van Camper, Nosocomium 97 Sint Maartens Kerk en Toren 98 Muzeum 99 Klemrecht 100 promotiepartij. 108

Tot halfweg zaten wij alleen in de roef en speelden *hombre à deux*. Ik verloor 22 duiten: toen kwamen er dames in de roef, daarna de heer *Buma*, lid der Staten, en de Luit^t. *Salverda* met zijn neefje en nichtje, twee stoute kinderen. Kwartier over negen kwamen wij te Groningen, dat zich van verre, wegens deszelfs hooge torens bij uitstek prachtig voordoet. Uit de schuit stappende, omcingelden ons twintig kleine rekels, die ons onze valiezen afnamen en ze elkander weder ontrukten uit loutere dienstbaarheid. Ik moest er met mijn knods onder slaan tot groot genoeg der aanschouwers die zich om ons heen verzamelden. Eindelijk kipte Van Hogendorp er een' uit, liet hem de ransels dragen en ons volgen, waardoor ons gevolg langzamerhand verminderde.

Aan de herberg *de Toelast* gekomen, vonden wij ons goed nog niet, 't geen ons zeer knorrig maakte. De kastelein gaf ons een kamertje op de derde verdieping, het uitzicht op een binnenplaats hebbende, en waar men zich niet roeren kon. Toen begonnen wij uit de hoogte te spreken en kregen na veel moeite een ander vertrek op dezelfde hoogte, doch vooraan: hier was slechts een bed: mij werd dus eene slaapplaats aangewezen in een verblijf, tot mijn *citroentje* buiten in dezelfde evenredigheid staande, als het hondelok tot de groote zaal in het paleis te Amsterdam. Heerlijk was het uitzicht van ons zitvertrek over de zoogenaamde breede markt die dezen naam wel verdient. Dezelve is vijftig roeden lang en dertig breed, ligt midden in de stad en is; door dat er negen straten op uitkomen, onophoudelijk met menschen opgepropt. In deszelfs midden aan onze rechterzij staat het stadhuis, wiens bouw in 1793 begonnen, in 1795 gestaakt in 1802 hervat, en God weet wanneer voleindigd wordt. Het jaar 1810 in den gevel wijst aan dat men er toen met timmeren ophield. Dit gebouw heeft de gedaante van een rechthoekig hoefijzer. De voorgevel is 136 voeten breed, de Zuid en Noordgevels 108 voeten: De voorgevel bestaat uit vier kolommen van bremersteen, ieder ter dikte van ongeveer 4 voet middellijn, op een blaauw arduin steen voetstuk rustende en de vooruitspringende groote lijst onderschragende. Ter wederszijden heeft dit voetstuk een ruimen trap van 21 treden. Het gebouw bestaat uit drie verdiepingen: deszelfs voetstuk is van blaauwe arduin, waarin de ramen der onderste verdieping en de Zuid- en Noord-ingang zijn. Het lichaam van het gebouw is van gebakken steen met platte pilasters van bremersteen tusschen de vensterramen.

Nu klaagde ik geene witte dassen te hebben voor den volgenden dag: Van Hogendorp schreef om ons goed aan den kastelein te Leeuwaarden, en ik liet eene wattenkoopster komen, van welke ik zes dassen kocht erbij zeggende dat het alleen was om mij te behelpen. Zonder dingen betaalde ik de duurste, welke grootheid van ziel, gepaard bij het lezen onzer namen op de nachtlust de opinie des kasteleins, die ons eerst voor kooplieden had aangezien geheel ten onzen voordeele veranderde. Terwijl wij wijn dronken speelde het heerlijk klokkenspel der St. Maartens kerk het jagerskoor, tot mijne groote blijdschap, en bliezen de trompetters verrukkelijk de markt op en neer. Te 10 ure ging ik bedwaarts en sliep als een roos.

Donderdag 19 Juny.

Te negen ure stond ik op, vond van Hogendorp reeds lang aan 't ontbijt en ontving ras brieven van mijne vrienden uit Amsterdam die mij het grootst vermaak deden. Te half elf bezochten wij den hoogleeraar *van Swinderen*, dien wij te huis vonden. Hij sprak zeer rad en vlug, gaf ons een' lijst op van wat er te zien was en beloofde ons te half drie te komen afhalen.

Nu deden wij verscheidene bezoeken, doch vonden alleen den heer *Jarges* te huis, die ons een toer door de provincie opgaf en verzocht den volgende dag te 11 ure weder bij hem te komen. Te half twee liet ik bij mijne nog niet geheel genezene hiel een chirurgijn komen die mij een pleister gaf. - Wij aten slecht en de boter was sterk. Te half drie kwam de heer van Swinderen en begon met ons in de societeit koffi te geven. Vervolgens bezochten wij de gebouwen der Academie welke niets byzonders opleveren; daarna de Academiekerk waar de publieke promotiën plaats hebben. Dezelve is geheel vervallen. De academie zelve was eertijds een klooster van adellijke dames: wij hoorden er een juridisch examen dat niet moeilijk ging. De *hortus* dien wij daarop bezochten is zeer fraai en wel ingericht: vooral merkte ik er eene buitengewoon groote *Strelitzia Augusta* en d^o persse *geranium* op. Van hier vluchtte de hoogleeraar naar eene *compartie*: wij gingen bij Doctor *Huber*, oude academie kennis van Van Hogendorp die ons zijne vrouw en drie kinderen voorstelde. Hier dronken wij thee, en legden zonder vrucht nog andere bezoeken af. Na de vesten gaande, wandelden wij over de *Boteringeboog* of *sluis* welke 59 voeten breed en slechts 27 duimen dik is. Dezelve is in den jare 1703 van steen gebouwd. Nu wandelden wij de wallen rond van de Apoort af rechtsom. In een optrekje binnen den wal stonden zeven koepels in het bestek van 50 roeden. De bastioenen zijn meest allen door den tijd geheel rechthoekig geworden. Over de Heerenpoort komende hadden wij een fraai uitzicht over het zoogenaamd Sterrenbosch en de Winschoterweg, met hooge boomen beplant. Te acht ure keerden wij te huis en gingen vroeg naar bed. Ons goed was inmiddels gekomen.

Vrijdag 20 Juny.

Nadat wij te acht ure den kapper en chirurgijn gehad hadden, wandelden wij de Heerepoort uit den weg naar Winschoten op. Na 10 minuten gaans kwamen wij op de hoogte van *Helpen* aan de zoogenaamde *nieuwe werken*, door den grooten Coehoorn aangelegd in den jare 1698. Deze hebben de lengte van 300 roeden Rhijnl. en bestaan uit drie onderscheidene bolwerken die zich onderling verdedigen en door eene linie aaneen gehecht zijn, wordende ten Oosten door eene en ten Westen door twee vierkante redouten gedekt. Om deze werken legt eene geweldige breedte thans bijna drooge gracht. Wij vervolgden onzen weg, sloegen een paadje links af, en kwamen door omplante korenvelden, na veel overklimmen en springen langs zeer aartige wandelwegjens bij het Sterrebosch terug, dat wij doorwandelden. Het bestaat geheel uit eikenboomen: eene der lanen ziet vlak op den St. Maartens toren uit. Langs een anderen weg keerden wij in de stad en begaven ons te 11 ure bij den heer *Jarges* die ons na tot half een gepraat te hebben, naar het Stadhuis bracht dat van binnen slecht aan het heerlijk uiterlijke beantwoord. De trappen zijn van hout en zoo slecht als in de gemeenste kroeg te Amsterdam, en al de (onafgemaakte) kamers kunnen wel in het voorportaal danssen. In 1810 moest men om geldgebrek de voltoojing staken, en men zegt zelfs dat de stad toen wegens de kosten *surchéance* van betaling gevraagd heeft. Men bood ons als iets fraais aan de goten rondtewandelen; van waar men zeker een niet onaartig gezicht over de markt heeft. Vandaar gingen wij naar het gevangenhuis, alwaar wij in onderscheidene hokken vier ter dood veroordeelden en een dertigtal andere misdadigers zagen. Dit gebouw voor vierentwintig man gebouwd heeft er tot zeventig toe besloten. Het onderhoud van ieder gevangenen kost 5 S^t daags, 't geen veel te duur is, aangezien hier niet gewerkt wordt.

Ook zagen wij te dezer plaatse de zaal voor de *assises* en andere vertrekken. - Een der ter dood veroordeelden vroeg ons om tabak. Te half twee aten wij en legden hierop bezoeken af zonder vrucht: het scheen dat de Groningsche hoogleeraren zelden, ten minsten voor ons nimmer te huis zijn, alzoo wij hun tien vergeefsche bezoeken deden. - Na den eten, tegen vijf ure kwam de gediensstige heer *Jarges* ons wederom afhalen en bracht ons bij professor *Hendriks* wien hij van onze komst verwittigd had. Deszelfs tuin ingaande, zagen wij een *skelet* op schildwacht staan. In het tuinhuis dronken wij thee en spraken drok over de

anatomie, waar ik een liefhebber van ben. Nu bezagen wij eene kamer vol skeletten en wangedrochten, allen heerlijk voorbereid; daarna eene andere met dierenskeletten. Hier kwam men den hoogleeraar halen bij een arbeidsman, die van een dak gevallen was en getrepanéerd moest worden. Zijn zoon bracht ons verder in de derde kamer, gevuld met wassen beelden, geboetseerd na het leven, en allerlei kwalen en gebreken voorstellende die 's lezers eetlust voor drie dagen zouden wegnemen, maar mij zeer vermaakten. Vandaar bracht ons de vader die inmiddels teruggekeerd was naar het *nosocomium*. Hier zagen wij een gedeelte van het kabinet van *Camper* door den koning aan de Academie geschonken. Ook waren hier veele skeletten en eene verzameling van schedels van allerlei volkeren, als ook het geraamte van een olifant en die van drie krokodillen, waarbij een van zestien voeten lengte. Het *nosocomium* heeft eene apotheek, eene wooning en keuken, drie vertrekken voor de beoefening der inwendige geneeskunde, een *theatrum anatomicum*, dat mede voor teekenzaal dient enz. Op de tweede verdieping zijn twee zalen voor zwangere, eene voor kraamvrouwen; ook twee voor zieke mannen en vrouwen tot nut der studenten; elk vertrek zeer ruim en luchtig, en slechts vijf bedden bevattende. In eene benedenzaal vonden wij een' blinden en dooven jongen, een kind met een gezwel aan de keel ter grootte van een paaschbrood en andere lijders van verschillende soorten. Daar naast lag een dorpspredikant die voor zijn' dood groningen had willen zien: dit was hem reeds drie jaren mislukt, doch nu hij eindelijk zoover gekomen was, kreeg hij nabij de stad een' beklemden breuk, waarvan hij nu bijkans genezen is. Deze zamenloop van omstandigheden beschouwt die vrome grijzaart als een bijzonder goddelijk bestier, daar hij zeker te huis zulke eene goede bezorging zoude genoten hebben.

Den avond tot schrijven besteed hebbende, begaven wij ons met een boteram naar bed.

Zaterdag 21 Juny.

Des morgens te negen ure begaven wij ons naar de Groote of S^t. Maartens kerk welke aan het N. O. einde der Breede markt staat. Dezelve is naar gelang van haar hoogen toren klein en niet belangrijk; doch bezit een fraai orgel, haar door *Agricola* geschonken. Voor eenige dagen had men in het koor eene urne geplaatst tegen over het orgel, met het opschrift: *Aan Wester, den Schoolhervormer, de Nakomelingschap volmake hetgeen hij begonnen heeft.*, met de jaargetallen van 's mans geboorte en dood. - Deze *Wester* was dorpschoolmeester en heeft veel toegebracht om het onderwijs in de provincie Groningen meer uitgebreidheid te geven: ook is hij schoolopziener geworden: of hij met ware godvruchtige inzichten gehandeld hebbe, dan of de tijdgeest ook op zijne gedragingen den meesten invloed gehad hebbe staat niet aan mij te beoordeelen.

Den toren ingetreden zijnde klommen wij eerst tot bij de klokken, waarvan de minste 29000 lb weegt. Hooger komende hadden wij op den eersten omgang een wijduitgestrekt gezicht over de omleggende velden. Wat hooger zagen wij het uurwerk: de klok sloeg terwijl wij aldaar waren: wij zagen de pedalen zich bewegen, doch hoorden wegens de bouworde niets. Na den tweeden en derden torentrans omgewandeld te hebben, op welken laatsten wij een klavier met muziek vonden voor het kloken spel, dat uit zesendertig klokjens bestaat, werd de opklimming ons moeilijker, totdat wij ons eindelijk in den appel, 333 voeten boven den grond bevonden. Daar het in die vogelkooi doorluchtig woei en wij wegens den nevel weinig konden zien, namen wij spoedig den terugtocht aan en bevonden ons te tien ure weder in ons logement, waar de jonge Heer Hendriks ons af kwam halen en naar het ander gedeelte van Campers kabinet bracht, dat thands nog bij den hoogleeraar Van Swinderen berust: wij vermaakten ons met het beschouwen der keurige versteeningen, opgezette dieren en visschen, *fossilia* enz. alles fraai in zijn soort. Vandaar gingen wij het *muzeum* bezien alwaar wij behalve versteeningen en *fossilia* als voren, opgezette apen, beeren, leeuwen, herten, zebraas enz. zagen; alles vrij slecht in orde, als ook de vogels welke zonder eenige rangschikking van in of uitlandsche geplaatst waren, en daarenboven slecht opgezet: eindelijk zagen wij er

visschen, *conchyli*a, kapellen en insekten. Na bij den gouverneur, de heer *Sypkens*⁴ en *Guyot* voor de tweede of derde maal vergeefs geweest te zijn ging Van Hogendorp naar huis, en ik naar de societeit, waar ik den heer *Sypkens* vond, die mij na een kort gesprek bij Van Hogendorp vergezelde. Hier deelde hij ons op ons verzoek mede wat hij van het zoogenaamd *klem* of *beklemmingsrecht*, daar in gebruik, wist. Naar zijn oordeel was er de oorsprong van dat de monniken hunne landgoederen voor zes jaren verhuurden, op de voorwaarde dat de meier er eene huizinge zetten zoude. Alle zes jaren stond het aan de partijen vrij het kontrakt te hernieuwen; en de meier betaalde een jaar huurs *extra* als geschenk of hulde: 't geen hij ook deed wanneer hij trouwde, zoodat zijne erven in *linea recta* of bij ontstentenis, die zijner vrouw in zijn recht traden. Weigerde men het kontrakt te hernieuwen, dan gaf de eigenaar aan den huurder schadeloosstelling van de onkosten voor de huizinge gemaakt. De eigenaar bleef altijd zijn recht behouden en telde de op deze wijze verhuurde landgoederen onder die welke hem op de zitting in de Staten enz aanspraak konden doen maken. Deze wijze van verhuren veroorzaakte in vervolg van tijd oneindige processen en het schijnt onmogelijk zonder iemands recht te krenken een eind aan dezelve te brengen. -

Deze meening van den heer *Sypkens* wordt echter door vele anderen tegengesproken. Tallooze werken zijn reeds over dit onderwerp geschreven: doch eens menschen leeftijd is niet toereikende om hier de duisternissen optekelen: ik ten minste zal er mij niet aan wagen.

Te half twee ure verliet ons de heer *Sypkens*, waarop wij een uur later bij den heer *Jarges* het middagmaal gingen gebruiken, dat, behalve de sterke boter, zeer lekker was. Na den eten bedankten wij den ouden vrijer voor zijne beleefdheid te onswaarts, en zochten daarop den hoogleeraar *Guyot* weder op, wien wij benevens zijne vrouw, zoon en dochters en professor *ten Brink*, vonden. Zeer had het ons gespeten het beroemd Instituut van doofstommen niet te hebben kunnen zien: doch wij waren juist Woensdag avond gekomen en het is alleen dien dag te zien: den secretaris van 't ministerie van onderwijs zelve, den Heer *Ewijck* had men de toegang geweigerd omdat hij een' anderen dag in Groningen kwam, en zelfs ons verzoek om de school maar te doorwandelen, was om niet. Van Hogendorp eenige *détails* nopens het instituut willende weten, deed alle moeite om het gesprek daarop te brengen, doch telkens ontnam Pr. Ten Brink, door over wat anders te spreken, hem daartoe de gelegenheid. Te half acht keerden wij te huis, pakte ons goed en gingen te half elf naar bed. Nu deden wij de knip op de deur omdat de heer *Buma* onder onze kamers zijne promotie partij geven zou: deze voorzorg kwam als men naderhand zien zal, niet te onpas. En nu begon een der zonderlingste nachten die ik immer heb doorgemaakt.

Quamquam animus meminisse horret, luctuque refugit incipiam:

De koesterende zon, ter westkimme ingeweken
Om na de kortste nacht een heller glans te ontsteken
Verliet het *tweelingpaar* voor 't rugwaarts gaande *kreeft*
De warme zomer was zijn' zuster nagestreefd,
En wachtte om met zijn gloed op 't aardrijk neer te dalen
Tot weer de morgenster in 't oosten zoude pralen.
- In Grunoos grijzen vest blies de oude torenwacht,
En 't zwaar metaal weergalmde op 't uur van middernacht.
't Sliep alles, of voor 't minst, in 't donzig bed gedoken,
Vergat men daar de zorg die daags ons komt bestoken:
Slechts *Hylax* waakte met een rustelooze stoet,
En de oude wijn verhitte en blaakte 't jong gemoed. -

---

⁴ Lid der Staten Generaal

Hij was 't, die tot den rang van doctor nu verheven
 Tot viering van die eer een afscheidsmaal wou geven:
 En ieder, dankte aldaar, bij 't leêgen der pokaal,
 Met stroomen ouden wijns den gastheer voor 't onthaal.
 Dan, boven 't ruim vertrek, waar zich de feestgenooten
 Vergaerden om den disch, te vrêen en onverdroten,
 Lag thands van Hogendorp van 't drentelen door de stad
 En 't draven heen en weer vermoeid en afgemat
 In de armen van de slaap op 't zachte rustbed neder.
 Een aangename droom bracht hem die tijden weder
 Voor oogen, toen zijn mond in fiksche waarheidstaal
 Prins Willems recht bepleitte in de academiezaal. -
 Niet ver, maar bij een gang die van mijn vriend mij scheidde
 En dichter aan de trap die naar beneden leidde,
 Lag ik terwijl de slaap ook mij verkwikking bood
 Niet min dan hij vermoeid in *Morpheus* zachten schoot.
 Slechts kort zou ons de nacht, slechts kort de rusttijd wezen;
 Want, als weer Phebus uit den Dollert was gerezen,
 Moest elk van ons terstond de zachte sponde ontgaan
 En weer met vracht en pak ter afreis vaardig staan.
 Dan ach! vergeefs gehoopt een' zachte rust te smaken!
 Een akelig gebaar komt mijn' bedwelming staken.
 De naam van Hogendorp jaagt met een schor geluid
 Den slaapgod van mij heen en mij ter slaapplaats uit.
 - Meld muze! meld wat stem het eerst dien naam deed hooren,
 - Meld muze welk rumoer mijn sluimring kwam verstooren.
 Meld van die schrikbre nacht, zoo akelig en bang
 En beev' 't rechtschapen hart bij 't hooren van mijn zang. -
 - Reeds had de feestgenoot tot Hylax eer geklonken,
 Voor vorst en vaderland de bekers leeg gedronken,
 Wanneer *Arioch* rijst, door 't schuimend nat verblijd,
 En aan Van Hogendorp een' nieuwen eerdronk wijdt.
 Met luid gejuich wordt nu de beker opgeheven.
Alastor zet alleen, door felle haat gedreven.
 Hem neder en roept uit met wreveligen toon:
 'Wien brengt gij dezen dronk, den Vader of den zoon?'
 'Wien dan den vader,' is het antwoord, 'zoude ik meenen?
 Verga wie hier en zoon en vader dorst vereenen.
 Die zoon, de vroeger' deugd van zijne stam onwaard,
 Beschimpt 't voorgeslacht aan 't Neerlandsch hart zoo waard.
 En predikt stellingen, afschuwelijk in onze ooren.' -
 Nu doet *Tavoach* zich met helschen grimlach hooren:
 'Zegt, weet gij 't, vriendenrei dus luidt zijn vuige taal,
 Dat de eigen' booswicht rust juist boven deze zaal?
 Men rukk' hem uit de sponde en doe hem hier genaken.
 Om voor zijn lastertaal 't verdiende loon te smaken.
 Men wijte hem met kracht zijn schandelijk geblaf.
 En onder dit biljard wacht hij zijn verdre straf!
 Elk juicht dit voorstel toe. Een galm wordt aangeheven
 Die Hylax voor 't gevolg dier zinloosheid doet beven

Men krijgt met heesche stem: 'Van Hogendorp verschijn!
 En leere wat het zegt, geen *liberaal* te zijn.'
 Nu maken zij zich op om 't opzet uittevoeren,
 Als tijgers die hun prooi met grimmigheid beloeren;
 En elk wil de eerste zijn in 't hatelijk besluit.
 De toorn en felle wrok vlamt allen de oogen uit.
 En, wagg'lend opgestaan zijn ze, evenzeer verbolgen,
 gereed om naar omhoog Tavoach natevolgen. -
 -Wat sloeg U 't hart, mijn Vriend, toen ge, in uw slaap gestoord,
 Met innig zielsverdriet die gruwlen hadt gehoord!
 Eerst wildet gij, vol moed, door edel vuur gedreven,
 Tot in de zaal en aan den feestdisch U begeven,
 En dus U hooren doen: 'gij, die mij roekloos hoont,
 Ziet hier Van Hogendorp die zich aan U vertoont,
 Wat eischt ge.' - Doch de vrees kwam straks U overheeren
 Dat zulk een grootsch bestaan Uw reisgenoot zou deeren,
 En wikk'len in 't gevaar dat gij niet zoudt ontzien.
 Dus wacht gij even kalm (gereed tot weerstand bien.
 Wanneer een dolle schaar het roekeloos dorst wagen
 In uw verblijfplaats U met schennis te belagen,
 En leunend met het hoofd in de omgebogen hand)
 Den aanval rustig af in 't donzig ledekant. -
 Maar ik, om 't snood bestaan van felle woede aan 't branden,
 Sprong op en greep terstond den doornen staf in handen,
 En dacht nu; 'de eerste die ons naakt, al te onbesuisd
 Voel straks hoe hem deez' knods het bekkeneel vergruist.
 'k zal, aan de voorpost, hier van Hogendorp bewaken,
 Eer iemand, wie hij zij, zijn leger durft genaken
 Moet hij eerst, over mijn ontzield en bloedig lijf
 Een weg zich banen naar mijns halsvriends slaap verblijf.'
 Dan, vreezend voor 't gevolg van 't geen men dorst besluiten,
 weet Hylax in zijn vaart den dischgenoot te stuiten.
 Hij stelt een' nieuwen drank aan 't voorwerp hunner min
 En weer een and'ren op hun trouwe vriendschap in.
 Zoo doet hij voor een wijl de booze ontwerpen staken,
 En sust het hevig vuur dat hun gemoed kwam blaken.
 Maar 't smeult nog in het hart, en spoedig barst het uit.
 'Wel', roept *Arioch* thands met donderend geluid
 'Waar blijft ons opzet? Komt, mij moedig nagetreden,
 En scheurt van Hogendorp van 't bed af naar beneden.
 Hem brenge ik dezen drank. Hij sterve.' - 'Ja, O ja!
 Dus luidt hun aller kreet 'van Hogendorp verga!
 Hij vinde een' fellen dood, doorboord met duizend wonden
 Voor al de gruwlen die zijn schand tong dorst verkonden.
 Of strop op rad op dolk of beulzwaard zij zijn loon⁵

---

⁵ Ziedaar de hedendaagsche verdraagzaamheid, waar de liberalen zoo mee schermen, en aan welke men ook hier een drank toebracht! Die op zijn 25ste jaar met den dood bedreigd werd, vindt licht op zijn 50ste het lot van *Kotzebue*, daar het blijkt dat er meer dan een *Sand* ook in ons vaderland bestaat.

Zoo tiert en buldert men. Doch Hylax, op een toon
Die overtuigend schijnt, brengt dus hen aan 't bedaren:
't Is waar', zegt hij, 'men moet Van Hogendorp niet sparen.
Maar werd Van Lennep, door geen gruwlen nog bevekt
Niet door Uw woest rumoer van uit zijn' slaap gewekt?
Wacht tot den dag genaakt en dan U recht te schaffen
En voor zijn lastertaal Uw' vijand fel te straffen.'
Deez taal werkt op hun geest en stilt hun euvelmoed.
Tavoach blijft alleen in 't somber hart verwoed,
Zoekt door welsprekendheid den gastheer te overtuigen
En na zijn lagen wil ook Hylax ziel te buigen;
Doch vrucht'loos. In het eind sluipt hij met wreevlen kop
De woelige eetzaal uit en zoo de gangtrap op.
Dan midden in zijn vaart voelt hij zich aangegrepen
Door meer dan reuzenkracht, en van de trappen sleepen
En werpen in de zaal door eene onzichtbre hand.
Van dolle spijt, en schaamte en wraakzucht overmand
Treedt hij weer aan den disch en plaatst zich bij zijn vrinden,
En wekt een' nieuwen wrok in 't hart van die ontzinden.
Nu klinkt, met blij gejoel en handgeklap verzeld
De dronk aan *Jan de Wit* na dien aan *Barneveldt*.
Nu doen Arioch en Alastor van zich hooren
Om weer tot wraak en moord hun makkers aante spooren.
Men stelt een handschrift op om 't voorteleggen aan
Van Hogendorp die om het doodsgevaar te ontgaan
Zou moeten teek'nen dat zijn' dwaling is genezen
En dat hij zweert voortaan een *liberaal* te wezen,
Ook, dat, wat *Bilderdijk* ooit schreef tot zijne schand,
Zijn' stem, de stem niet is van 't vrije Nederland.
Reeds schijnt men op het punt deze laagheid te volbrengen.
Dan 's hemels toezicht wou het schelmstuk niet gehengen.
De wijn, die oorzaak beide en klem gaf aan 't besluit,
De wijn is 't, die op 't laatst hen in 't volbrengen stuit.
Zij suiz'len door elkaer en tasten als verblindden
In 't rond, en kunnen deur noch trap noch kamer vinden.
In 't end, daar 't geestrijk vocht de hersenen bezwaart,
Vergeten zij, versuft, Van Hogendorp en de aard.
Inmiddels had de zon haar' fakkeldoorts ontstoken,
En was in gouden glans ter Oostkimme uitgebroken.
Nu maak ik mij gereed ter afreize, en gezwind,
Verlaat ik mijnen post en haast mij naar mijn vrind.
Doch, hoe 't gevaar ontgaan? Op marktpluin, stoep en gangen
Staan nog de haters die onze ondergang verlangen.
Dan 't uur van vijven slaat. Van wijn en slaap vermand,
Zwaait elk van hen naar huis en zoekt het ledikant.
Wij zien den dollen stoet heen zwar'len langs de straten,
En haasten ons met vreugd de wooning te verlaten.
Eerst echter treed ik in hun eetzaal, waar in 't rond
De dubbele flesschenrei nog schoon te prijken stond.
Met Rhijnwijn vul ik thands een' beker tot de randen,

En hef dien naar omhoog met uitgestrekte handen:
'Zij dronken Uwen dood, mijn vriend', dus uit ik mij:
'Ik drink Uw leven, hun verbetering daarbij.'
Ik spreek en leeg de kelk. Nu reppen we onze schreden
En haasten ons die stad van onheil uittetreden;
Nog eenmaal zien wij om. Wij drillen fier den staf,
En schudden 't onrein stof van onze kleedren af.

-
Hier is niets poetische fictie wij brachten op de bezongen wijze de nacht door en
hoorden de aangehaalde gesprekken voeren Eene fatsoenlijke familie die hare kamer tusschen
ons had moest midden in de nacht van daar vluchten.

Achtste Hoofdstuk

*Dorkwert, Oostum, Garnwert, Esinga 110 Oldehove Kommerzijl 111 Het Rugezand 112
Het Reitdiep 113 Ulrum Leens, de Zuurdijk 116 Wehe Pieterburen, Warfum, Usquert,
Uithuizen 119 de Meeden, het Zand 120 Apingadam 121 Delfzijl 122 - Farmsum, Wageborge
- Nijenwolde Finsterwolde, Beesten hamrik 124 de N. Schans Winschoten 125*

Zondag 22 Juny.

Lang nog bleef de woede der dolzinnige knapen het voorwerp van ons gesprek. Beurtelings moesten wij lachen over hun dwaasheid en ons bedroeven over den tijdgeest en over de verkeerde handelwijs der Hoogleeraren die jongelieden opzetten tegen iemand dien zij niet kennen, omdat hij eene *dissertatie* geschreven heeft, die zij niet gelezen hebben.

Langs eene lage en omdijkte vaart traden wij voort langs de weinig beteekenende dorpen *Dorkwert, Oostum* en *garnwert*. Het eerste ligt een half uur van Groningen: de kerk staat op eene wierde, daar achter een huis; voor dezelve eene herberg en de school, terwijl de overige boerenwooningen op hare landerijen leggen: *Garnwert* is twee en een half uur van Groningen gelegen, mede aan de voormelde vaart of *Reitdiep*, dat in 1633 verlegd, groot en *klein garnwert* door snijdt. De oude bedding dier vaart lag zoo kronkelig dat de schippers een paar etmalen noodig hadden om eenen afstand afte leggen, die men nu met matigen wind in een vierde uur afzeilt.

Tusschen het nabijgelegen *Feerwerd* en *Ezinge* zagen wij het buitengoed *Aldersma*, den Heere *R. de Marees van Swinderen* toebehoorende. - De landstreek was hier afwisselend; beurtelings grazig en bebouwd: al de huizen echter klein en oud. Te *Ezinge* gingen wij in de kerk, die juist (te 9 ure) aanging; en hoorden eene erbarmelijke predikatie van D^s *Binckius*, neen *Broersius*. Na de preek dronken wij koffi, welke wij reeds te 11 ure ophadden, zoodat de dienst niet lang geduurd had. - Over *Saaksum* wandelden wij nu naar *Oldehove*, een fraai en groot dorp in een cirkel gebouwd met eene zware kerk in 't midden. Vandaar togen wij over binnenpaadjens de weiden door, zagen eene boerderij met groote en dichte bosschaadjes omringd, en kwamen zoo te *Kommerzijl*, na eene aldaar geplaatste sluis dus geheten. Voor het dorp strekt zich eene groote vlakte uit tot het *Reitdiep* toe, met veelvuldige dijkjens omringd, voorheen een aangeslijkte oever. Het land nam voor dien plek te omdijken doch liet de onderneming varen omdat men de kosten op f 1500 schattende De gebroeders *Martens Teenstra* verzochten hierop op eigene kosten dien oever te mogen omdijken, 't geen hun geen f 5000 kostte. Oningedijkt bedroeg het koopschat f 46,500. De door hen gelegde zeedijk van 16 voeten boven het maaiveld heeft 1600 roeden lengte en werd in een jaar voltooid. Dus wonnen zij zich een' grond van ruim 300 morgen aan die thands een der vruchtbaarste van de provincie is. Ons voornemen was hen te bezoeken; dus begaven wij ons het *Rugezand* (zoo heet deze polder) door naar de boerderij van *Douwe Martens*: op ons herhaald kloppen werd niet geantwoord, doch een van de kinderen des boers leidde ons binnen. In een groote kamer zat eene oude boerin. Voor haar lagen *Campes zielekunde* en de *Oden van Feith*: zij bood ons dadelijk pijpen en *liqueur* aan, verhaalde dat *Douwe Martens* donderdag te voren gestorven, en dat zij nu gehaald was om op de kinderen te passen, die nu aan 't visschen waren om zich wat te verzetten. Vervolgens wees zij ons het huis, uit vijf ruime kamers bestaande, in eene derwelker de portretten der gansche familie hingen (N.B. de grootste kamer zagen wij niet omdat aldaar het lijk lag.) eene groote keuken en d^o kelders, een korenzolder waarop een vertrek vol ster- en meetkundige werktuigen enz. Daarop wandelden wij de tuin rond, die met verscheidene soorten van vruchtboomen beplant was, traden in de koe- en paardestallen, voor 40 a 60 beesten bestemd en in de schuur welke naar mijne gissing 250 voet lengte a 100 breedte en 50 hoogte hebben zal. Na de oude vrouw bedankt te hebben trokken wij om overgezet te worden naar het *Reitdiep*, over den modder langs een soort van voetpad uit losse

steen en bestaande voortthunkerend. Aan den oever plaatsten wij ons in eene boot die door twee mannen uit het slijk in 't water geduwd werd, en lieten ons toen naar de *Zoltkamp* roeien, 't geen niettegenstaande dezelve 10 minuten gaans van de hoeve aflight, een groot uur duurde wegens den sterken tegenstroom en het lage water. Een zeehond volgde onze schuit zeer lang: ook zag ik talloze watervogels. Het was zeer koud en woei hard: terwijl de golven gedurig over de boot sloegen en ons nat maakten. Bibberend van koude en druipnat kwamen wij aan de herberg aan de *Zoltkamp* aan. Deze plaats is dicht bebouwd en volkrijk; de inwoners bestaan er meest van den vischvangst. Men telt er 19 a 20 vischschuiten: aan den zeekant ligt eene ongebruikte batterij: de haven is goed, doch moeilijk te genaken en een gedeelte des daags geheel droog. Uit ons raam zagen wij een bruinvisch zwemmen, die wel 12 a 15 voet lengte had. Na vrij goed gegeten te hebben, begaven wij ons te 9 ure naar bed en rusteden voortreffelijk uit van de slapeloze nacht en vermoeienis des daags.

Maandag 23 Juny.

Te half vijf waren wij reeds op marsch en wandelden over een kleiachtigen grond, even als in het *Westerkwartier* over *Ulrum*, een groot en bloeiend dorp naar *Leens*, dat nog fraaijer en volkrijke is, hebbende een' kruiskerk met een heerlijk orgel. Vandaar deden wij een' uitstap naar de *Zuurdijk* om de weduwe *Roelof Eiges*, die aldaar eene schoone boerderij heeft, te bezoeken. Lang dwaalden wij rond daar men ons verkeerd onderricht had. Eindelijk liep ik eene boerenplaats op om naar haar te vernemen. Hier noodzaakte een groote hond die mij aanviel spoedig den aftocht te blazen: doch de boer kwam ras bij ons en wees ons een pad dat wij volgen moesten. De hoeve genaderd, bleven wij aan de plank staan uit vrees voor dergelijke ontmoetingen en dorsten dezelve niet over, te meer daar wij van achteren op de werf kwamen, doch riepen uit al onze macht. Daar dit niet hielp, waagde ik het al rondziende eerst een' voet, voorts den anderen, en eindelijk het geheele lijf in den appelboomgaard te wagen; en nu des te minder gerucht makende naderde ik eindelijk de wooning en klopte aan. Men deed mij open, waarop ik Van Hogendorp riep. Wij vroegen naar de weduwe en werden na een ogenblik toevens door haar rentmeester of boekhouder bij haar ingeleid. De eigenares was oud en lelijk, eenvoudig gekleed en den platduitschen tongval zeer onaangenaam sprekende. Dadelijk schonk zij ons bitter, gaf ons pijpen en deed ons veele vragen, zijnde zij even als alle Friezen en Groningers zeer nieuwsgierig. Na een wijl rustens bracht zij ons in eene kamer, waar alles van heerlijk porcelein en zilverwerk blonk. In de eene hoek stond een staand kabinetuurwerk met eene klok en verscheidene rollen muziek, waarop zeer lieve waltzen en andere *airtjens* gezet waren, die zij voor ons aan den gang bracht. Aan de andere zijde hong een kast met vijftien zilveren en twee goudene zweepen op onderscheidene plaatsen door hare harddravers gewonnen. Ook toonde zij ons een gouden snuifdoos van 8 lb zwaarte, met brillanten omzet en het cijffer van Koning *Lodewijk* in 't midden, ingsgelijks van gesteenten, welke te Groningen verharddraafd en door haar gewonnen was. In de nabijgelegen' gang stond weer een spelende klok. Verscheidene kamers wandelden wij rond, alle goed gemeubileerd. Een bulhond van de grootte en sterkte eens leeuws, doch zeer beleefd en welopgevoed verzelde ons. Ook zagen wij de tuin waar perziken, abrikoozen, druiven, morellen, enz enz heerlijk prijkten. De koe- en paardestallen waren onoverzienbaar: het koetsenhuis zag juist uit op eene laan die onder een dijk door hare bezittingen rond ging, welke zich tot aan het Reitdiep uitstrekken en een uitgestrektheid van 800 grazen lands hebben. N.B. een graas is 2/5 van een morgen. De schuren waren als kerken. - Meer dan tachtig koeien en over de honderd schapen grazen in hare weiden. - Nu kreeg een tweede, geketende bulhond twist met den anderen sleurde hok en alles met zich en viel hem aan, 't geen een ontzettend gezicht opleverde. Echter kwamen beide als ongedeerd uit den strijd. - Nu dronken wij eenige kopjens koffi en aten boterhammen met beschuit en kaas. Te half tien bracht de goede vrouw ons zelve op het voetpad naar *Wehe* en wenschte ons goeden reis.

Onderweg echter verdwaalden wij nu en dan omdat alle paden elkander gelijken en langs korenvelden loopen. Tusschen Wehe en Leens zijn de befaamde hooge wierden waar men zegt dat zich de Romeinen onder *Vitellius* tegen den springvloed borgen. Over *Saaksumhuizen* kwamen wij te *Pieterburen*, een aanzienlijk dorp, waar het fraai buitenverblijf van den heer *Alberda* is: op dat goed overleed *Sonoy*. Na wat gerust en gedut te hebben wandelden wij over *den Andel* langs een binnendijk tot *Warfum* een groot en welvarend dorp, waar wij een poos stil hielden en met de meid keuvelden die niet onaartig was en drok met Van Hogendorp twistede over haar' boter en de Leydsche tot zij hem eindelijk de hare proeven liet die beter was dan de laffe Grooningsche boter algemeen is. - Vanhier liep onze weg over het uitgestrekte *Usquert* naar *Uithuizen*. Beide zijden van den weg waren bezoomd met boerenplaatsen, alle zoo groot en welgelegen als die wij gezien hadden. Men moet dezelve bezocht hebben om er zich een denkbeeld van te maken. - Op elk huis waren bliksemafleiders.

Aan onze linkerhand hadden wij onder 't voortgaan den Noordpolder. Hier heeft de zee door gedurige aanslijking een groot stuk kleilands buiten dijks gevormd, 't welk men in 1810 heeft ingedijkt voor f 216,500. Een getal van 310 man die 521 paarden gebruikten, voltooiden dit werk tusschen April en September. Een dijk van 2632 $\frac{5}{8}$ Groninger roede en 12 voeten gemiddelde hoogte sluit in zich een polder van 3342 $\frac{5}{8}$ juklands, elk van 275 vierkante roeden. Het kanaal ter afwatering dat 2353 roeden lang is, kostte f 6550. Door de *Noorderzijl* welke 12 voeten wijd en 64 lang is loopt het water in zee. Deze sluis kostte f 22.000.

De zeegod had, verstoord dat Holland aan zijn woeden
 Door weeringen en dijk standvasten weerstand bood
 De machten saamgebracht der aangeperste vloedden,
 En, brekend op een punt, de kust van dam ontbloot.
 Nu raasde 't stroomgeweld langs vette en vruchtbre stranden
 En spoelde have en erf en schuur en akkers mee.
 Nu zag men dorpen zelfs en welbebouwde landen
 En klaverweiden saam bedolven in de zee.
 Waar eens het kouter sneed in de opgeploegde voren,
 Klieft nu de vlugge kiel het bruischend pekelveld
 Waar eens het windje blies in onafzienbaar koren,
 Gonst nu in 't zwellend zeil het loeiend stormgeweld.
 Maar wat het Zeenat ook aan 't westen af mocht scheuren
 Bracht het der Noorderkust met dubblen woeker weer.
 Den rijken schat, dien 't eens *Zuid Holland* deed betreuren,
 Dien lei het, *Hunsego!* aan Uwe voeten neer!
 Daar vormde 't, als de maan zijn wateren deed groeien,
 Met modder, zand en wier zich zelv' een tweeden dijk;
 En liet, als de ebbe op nieuw de golven heen liet vloeien
 De weering achterna van 't aangeworpen slijk!
 Ras hieldt gij; Groningen, deez' nieuwen grond omsloten,
 En zaaidet welig graan, en bracht er bulkend vee:
 Zoo mocht ge in korten tijd Uw grenzen nog vergrooten,
 Met voordeel woeker doen op de anders gierge Zee.
 Waar eens het machtig schip de havens op kwam zoeken
 Verheft zich nu het graan in 's land mans voorraadschuur;
 Waar eens de *Zephyr* floot in de uitgespannen doeken,
 Ruischt nu de herderspijp in 't vreedzaam avond uur.
 Waar eens de bruinvisch zwom en dartelde in de baren,

Springt nu het oilam rond in 't malsch klaver gras;
En Philomele zingt in groene lindeblaêren,
Waar niets zich hooren deed dan aak'lig meeuwgekras.

Het groote dorp Uithuizen waar wij na eene wandeling van negen uren aankwamen, ligt aan het einde der trekvaart naar Groningen en is zeer lang en uitgestrekt. Er is eene Hervormde, eene Roomsche en eene Doopsgezinde kerk. Te half acht aten wij in de herberg *De Roos*, dronken thee, en gingen te negen ure bedwaarts.

Dingsdag 24 Juny.

Schoon te vier ure opgestaan, moesten wij ons getroosten tot acht ure uit het raam te zien of de slagregen wilde ophouden. Eindelijk verlieten wij de herberg, en met de blauwe kielen bedekt, wandelden wij de fraaie plaats van den Heere *Alberda van Menkema* langs, waar tamelijk hooge boomen staan, als ook den huize *Rensema*, den broeder des voornoemden toebehoorend. Hierbij ligt het dorp *de Meeden*, waar een hooge en nieuwe toren de kerk versiert. Langs een' met hooge wilgen beplantten weg traden wij voort tot de regen ons in een' kroeg dreef, welke wij te half elf weder verlieten en een uur later aan *het Zand* aankwamen, mede vruchtbare ingedijkte landen bezittend welke tusschen 1257 en 1266 gewonnen werden. Hier vonden wij een' koopman in lijwatenen uit *Appingadam*, die ons wat verder onder weg inhaalde en eene plaats in zijne *chais* aanbood. Na lang weigeren namen wij die aan, en reden over een heerlijken weg, met fraaie boereplaatsen bezet door de dorpen *Leermens*, *Jukwert* en *Garnwert* naar Appingadam, waar wij te twaalf ure bij *Martens* in 's lands welvaren afstapten Dit vlek, als men weet in 1527 met stadsrechten beschonken, heeft een rechtbank van eersten aanleg over de districten *Fivelgo* en Hunsego, en het vredegerecht over het kanton. De kerk is groot en schoon, als ook die der Roomschen en de Synagoog. Door de trekvaart die van Groningen naar *Delfzijl* hier voorbij gaat is deze plaats zeer voor beroepen en neeringen geschikt. De jaarlijksche paardemarkten zijn er zeer vermaard. De inwoners zijn ten getale van ruim 1700. Na de plaats rondgewandeld te hebben aten wij met den ouden kapitein *Schmale* die zich om 1813 aan 't hoofd eener *compagnie* scherpschutters plaatste en den Franschen veel afbreuk deed. Hij sprak een mengelmoes van Duitsch en Hollandsch. - Gansch Groningen en Drenthe kent hem. In al de eerste huizen is hij altoos welkom. Hij nam ons zeer in vriendschap en bracht ons zelfs een eind weegs naar Delfzijl om ons het voetpad te wijzen. Elk die hem ontmoette groette hem met de toeroep: *dag alter*. - Te zes ure kwamen wij te Delfzijl in 't logement *Emden* bij *Weisse* aan, dronken thee, en bezichtigden vervolgens de stad en de haven. Deze was voorheen zoo diep dat *de Ruiter* er met de West Indische vloot en dertig Engelsche prijzen in 1665 binnenliep. Nu zou dit door de opslijking ondoenlijk zijn: echter behoort deze haven nog tot de beste van ons rijk, zijnde bij hoog water 25 voeten diep. Er lagen enkel binnenschepen, met zand en steenen beladen, en dat nog wel op het drooge. Aan de zeekant is tegen de haven een muur gebouwd met drie groote en eene kleine poort: aan de landzijde zijn zeven bolwerken; hooge schoone wallen, en eene diepe gracht door Coehoorn veel verbeterd. De *Fivel* of het *Damsterdiep* heeft hier door twee, voorheen door drie sluizen of zijlen zijne uitwatering, welke eerst de *Delf* heette, waarna de vesting genoemd is. Dezelve is met breede straten gebouwd en heeft zelfs een huis met eene *porte cochère*, waardoor al de andere huizen wel heen kunnen lopen. Te half negen dronken wij eene flesch wijn, en zagen de invaliden welke hier ten getale van honderd met vrouw en kinderen de Groote *Cazerne* bewoonen, hun pijpje voor de hoofdwacht smookten. Te negen ure gingen wij bedwaarts.

Woensdag 25 Juny.

Te half vijf waren wij reeds op weg en kwamen ras aan het dorp *Farmsum*, tot hetwelk zes gehuchten behooren. De kerk en toren zijn hoog, en deze laatste scheef gebouwd. Twee steen- en pannebakkerijen, eene kalkbranderij, eene scheepstimmerwerf, een zaag- olie-rogge- en pelmolen vindt men in hetzelve. In 1813 had dit dorp door de Franschen die in Delfzijl genesteld waren, veel te lijden: eene rij huizen werd er omvergehaald: de lommerrijke lanen, wandelingen en boomgaarden werden vernield om het geschut vrij te hebben. - Twee ure van daar ligt *Wageborgen*, waar wij als in alle boereherbergen bij een blakend vuur werden opgewacht en ontbeten. Dit dorp is niet groot en ligt op een min vruchtbaaren zandgrond. Om te *Nijenwolde* te komen, dat er een vierde uurs van daan ligt, hadden wij een uur werk wegens den omweg dien wij om een korenveld nemen moesten. Nijenwolde, een groot en zeer vruchtbaar dorp is door indijking aan den Dollert ontnomen. De gemeente is hier zoo groot dat er twee scholen zijn. Langs een steenen voetpad door het koren voortgaande, kwamen wij aan eene herberg, waar de kastelein ons raadde links om den nieuwendijk optegaan. Dit deden wij en hadden aldaar links en rechts het heerlijkst gezicht over de ingedijkte polders, waarvan de laatste 2200 *deimten* lands (elke deimte van 240 roeden) bevat, en in 1819 en 1820 geschied is. Bloeiend staan er de korenvelden. Het koolzaad had er van den vorst geleden, anders zoude het gezicht nog fraaier geweest zijn. Boerenwooningen van drie verdiepingen hoog stonden heinde en veer verspreid. Men geeft hier voor de deimte lands tot bij de f 100 huurs, 'tgeen onbegrijpelijk veel schijnt: doch de belastingen en verpondingen zijn hier hoog en worden door den eigenaar geheel gedragen, mede wegens de *beklemming* waarvan ik hooger sprak. Te *Finsterwolde*, een aanzienlijk en zeer uitgestrekt dorp hadden wij wederom met eenige groote honden twist; wij aten en dronken er koffi van 12 tot 2 in een' groote herberg. Van Hogendorp die sinds de slapelooze nacht van Groningen niet zeer wel was herstelde zich hier met een twintigtal kopjens. - Nu den dijk verlaten hebbende wandelden wij door fraaie velden naar *Beestenhamrik*. Hier werd ons oog verrukt door het aanschouwen van meer dan honderd boerenwooningen, elk van drie verdiepingen hoogte, met onmetelijke schuren voorzien, en zich zoo ver het oog reikte in den Pruisischen polder uitstrekkend. Na een half uur gaans kwamen wij aan een dijkje dat men ons voor de korthed had aangewezen: maar dat slechts van modder bestond, en waar men bij elke schrede een' halven voet inzakte; dit duurde drie kwartiers en was hoogst verveelend na acht uren geloopt te hebben. Het eindigde aan de *Nieuwe Schans*, waar wij te 4 ure aankwamen en in de groote herberg van *Buisman* (of zoo als de Groningers zeggen: *Boesman*) onzen intrek namen. Mijn reisgenoot dronk er *nitri* ter herstelling en ik bier. Na een ogenblik gerust te hebben traden wij de vijfhoekige vesting in, doch stootten spoedig ons hoofd aan de andere poort. De schanssen rondwandele die voor hooi- en grasvelden gebruikt worden, kwamen wij aan de school en traden dezelve binnen, ons van den naam des hoogleeraars Van Swinderen bedienende. De meester beviel ons wel: een tachtigtal kinderen geniet hier onderwijs; daar wij echter op de avondschool kwamen zagen wij er slechts dertig a veertig. Men leesde hier de kinderen wat minder uit boekjens van 't *Nut van 't Algemeen* en wat meer uit den bijbel. Te zes ure in de herberg gekeerd aten wij met een' platten Amsterdammer die verheugd was een stadgenoot te zien, doch niet begreep dat hij mij, noch ik hem kende, en trokken spoedig naar bed.

Donderdag 26 Juny

Te half vijf ure wandelden wij de vaart langs naar *Winschoten*. Halverweg rusteden wij aan eene herberg uit en *assisteerden* bij de *toilette* van eene dochter of dienstmaagd, eene der schoonste vrouwen die ik immer gezien heb. Haar aanblik was die van *Juno*; hare armen, handen en voetjens die van *Venus*: haar boezem die van *Diana*: hare bewegingen die der *Gratiën*. Wat verder betaalden wij tol zonder dat er een tolhek was. Nabij Winschoten overviel ons een geweldige regenbui, waartegen onze kielen zelve niet volkomen weerstand

konden bieden. In de herberg *het blouwe paard* kwamen wij te half acht en ontbeten aldaar: tusschen de buien door bezichtigden wij het fraaie en ruim gebouwde vlek, waar groote huizen staan, nog gedurig getimmerd wordt en bij de 2700 zielen wonen. De rechtbank over het *Oldamt* en *Westerwolde* benevens het vredegerecht over het kanton zijn er gevestigd. De hervormde kerk heeft een groot orgel: ook is er eene Roomsche en eene Synagoog. - Wegens den regen bleven wij, aten met een verveelend gezelschap dat slechts van moorden uit liberaliteit sprak; ik speelde met een' zeekapitein biljard, schreef tot 9 ure en sliep goed.

Negende Hoofdstuk

Veenkolonieën van de Pekel A. Feiko Klock 128 - het Stadskanaal; De Wildervank 129 - Veendam 130 Zuidbroek, Sapmeer het Hooge Zand - 131 - Hooge School van Groningen 133 - Zeden der kooplieden en landbewooners 134

Vrijdag 27 Juny

Met heerlijk weder verlieten wij Winschoten toen de klok vijf ure sloeg, en wandelden langs eene bekoorlijke, eenigzins heuvelachtige landsdouw door korenvelden en bosschaadjen vol eglantiers en wilde roozen bij de twee uren voort, tot dat wij aan den naakten veengrond, en zoo aan de oude *Pekel A.* kwamen, waar alom de welvaart ons tegenlachte. De *Pekel* is een lange streek van ongeveer drie uren gaans en is in *Oude* en *Nieuwe* onderscheiden. Deze laatste is uitgestrekter en heeft nog veel ongegraven veen; de oude in dichter bebouwd, en de grond genoegzaam ontgonnen. Beide plaatsen te samen bevatten een getal van bijna 7000 zielen. De menigte aan beide zijden van de hoofdvaart gebouwde huizen, de houtzaag- pel- en oliemolens, de sloopstimmerwerven, de koophandel, scheepvaart en neering getuigen van den bloei deze colonie. In 1819 gingen er nog 2000 schepen door het onderste verlaat. Thands echter vermindert de scheepsbouw, 't geen goede redenen heeft; want in de tijd van koning Lodewijk werd, en dat wel voornamelijk op zijn bevel, te Delfzijl en aan de gansche Z. Oost zijde van Groningen onnoemelijk veel binnengesmokkeld, zoodat er aan de *Pekel* toen jaarlijks veertig schepen gebouwd werden welke tot toe- en invoer dienden. - Dit doet elk in die landen nog met genoeg van dien tijd spreken.

In 1599 was alles nog ruwe veen toen zekere *Feiko Klock* en andere Friezen de plaats begonnen te vergraven In 1635 eigende zich Groningen dezelve voor f 50,000 toe. Als eigenares ontfangt die stad van elk huis en elke stee vasten grondpacht en een vierde van de turf. - Thands zijn te dier plaatse twee hervormde, eene Roomsche, en eene Luthersche kerk en eene Synagoog, want de Joden zijn hier in groot getal, evenals overal waar iets te verdienen is. In de vier scholen worden bij de duizend kinderen onderwezen, doch ook hier scheen mij de hedendaagsche manier van onderwijs nadeeligen invloed gehad te hebben. Het zootje uit de herberg waar wij koffi dronken, beantwoordde de vragen zijner ouders op een' verwaanden, *pedanten* en *impertinenten* toon, voerde eeuwig het hoogste woord en overschreeuwde ook zijne grootouders: in de hoek der kamer zag ik zijne schoolboeken. Onder de voorbeelden welke hij naschreef behelsden bijna allen uittreksels der vaderlandsche geschiedenis, der natuurkunde enz of wel zotte spreuken betrekkelijk de waarde van den mensch enz. De boekjens waren alle zedekundig of geleerd - ik had genoeg. -

Na drie uren gaans trokken wij anderhalf uur door woeste heide, waar het veen nog *opsnee* stond als men zegt, en kwamen aan het Stadskanaal langs de scheiding van *Drenthe* loopende: hetzelfde rechts omlangs gaande, kwamen wij tusschen lage popels door na een uur gaans aan het begin der *Wildervank*. Deze buurt is weder een uur lang en even dicht als de *Pekel* bebouwd. - Hier traden wij eene herberg in waar men ons bij een heet vuur in een klein, opgepropt vertrekje bracht. Dadelijk verlangde Van Hogendorp een ander vertrek, en kreeg het, niettegenstaande een lastige mof, die hier koopmanschappen uitstalde, ons wilde overtuigen dat wij er verkeerd aan deden ons, bezweet zijnde in een koel vertrek te begeven. Na koffi gedronken te hebben, vertrokken wij te één ure, waarop ons de kastelein met verwondering zeide: 'heden, ik had gedacht dat je eerst een kopje thee zoudt drinken voor je heengingt.' *Veendam*, dat een vervolg van de *Wildervank* is en met hetzelfde 6400 zielen bevat, is nog dichter gebouwd. Twee Hervormde, eene Roomsche, eene Luthersche, eene Doopsgezinde kerk en eene Synagoge versieren deze buurten: er staan fraaie en groote huizen, welke door hunne nieuwhed vooral uitschitteren. Dan, wijl wij voortwandelden, overviel ons op eens een geweldige orkaan, zoodat wij uit alle macht voortliepen en eene

herberg zochten. Te voren hadden wij niets dan uithangborden gezien, zoodat wij spoedig meenden onder dak te zijn, doch nu deed er zich geen kroeg voor dan toen wij druipnat waren. Van ¼ voor drieën moesten wij in dezelve schuilen: toen begaven wij ons naar de groote herberg welke zeer ruim was, en hoorden daar onder 't middagmaal, dat eene vrouw zeer schoon zong. Op onze vraag wie zij was, hoorden wij dat er 's avonds in de herberg een opera vertoond werd. De *affiche* ziende, bevonden wij dat de troep uit drie personen bestond: echter niet verkiezende derzelver kunst oefeningen bij te wonen, en begrijpend dat de vertooning de gansche nacht rumoer zou veroorzaken, namen wij een rijtuig om ons verder te brengen, terwijl de regen al gedurig aanhield. Ras kwamen wij te *Zuidbroek*, mede een groot dorp, waar de grond reeds vruchtbaarder en de landbouw voordeeliger is dan in de overige veenkoloniën. De puinweg vervangt er den zandweg en de trekvaart maakt het dorp zeer levendig. Nu kwamen wij na anderhalf uur rijdens te *Sapmeer*: dit was te voren een meer, die in 1618 afgetapt werd. De vaart die men er het volgende jaar doorgroef, werd naderhand tot Zuidbroek en in 1637 tot Winschoten verlengd. Een half uur later, te zeven ure kwamen wij in de groote herberg *het Posthuis* aan 't *Hoogezand*, de hoofdplaats van het *Gerecht*. Ook hier zijn aan weerskanten van het diep sierlijke huizen, tuintjens, plaatsen, timmerwerven en allerlei soorten van molens. Na thee gedronken te hebben wandelden wij bij heerlijk weder naar het bosch van den Heer *Hora Siccama*. Hier hadden wij zeer romantieke en liefelijke oogpunten. Te negen ure keerden wij en sliepen zeer goed in ruime vertrekken.

Zaterdag 28 Juny.

's Morgens te vijf ure vertrokken wij van 't Hooge Zand en togen een land door, aan den bovengenoemde heer Hora Siccama toebehoorend, hetwelk ons op een welbeplantten weg naar *Kropswolde* voerde. Het voetpad wordt hier meer en meer opgehoogd, omdat de grond hier laag is en s winters aan de Westzijde onder water staat. Indien de schielijke afloop van het toevloeiende Drentsche water niet meer bevorderd, en de zeevloed door het Reitdiep niet beter gestuit worden, zal hier eerlang het weiland 's zomers bedolven liggen. Het dorp bestaat uit verspreide boerewoningen en is ¼ uur lang. Aan onze rechterzijde hadden wij een fraai uitzicht over het *Zuidlaerder* meer, wiens golven somtijds zeer onstuimig zijn, en aan weerszijden staken fraaie eiken en beuken hunne toppen uit het kreupelhout der hofstede *Leinwijck* op. Na twee uren gaans bevonden wij ons aan een molen op de heide, en waren in *Drenthe*.

Gaarne zoude ik eer ik Groningen verlaat over de zeden en het volkskarakter dezer provincie mijne aanmerkingen zeggen: dan, de vrees verhindert mij dat de onaangename ontmoeting die wij in de hoofdstad hadden, mijn oordeel licht partijdig maken zou. Echter kan ik, eer ik verder ga, belijden dat ik de dристheid en laagheid dier jongelingen niet aan den volksaard ja zelfs niet aan hen toe wil schrijven, maar de Hoogleeraren, welke door hun verkeerde onderrichtingen en verderfelijken invloed op hun jeugdig harte gewerkt hebben. De Hooge School te Groningen heeft, bij het inzuigen van Duitsche wanbegrippen, bij het leeren van onzinnige Duitsche *filosofie*, bij het inscherpen van Duitsche *neologie* en *liberalisme*, de gezonde Nederlandsche begrippen vergeten, de voortreflijke *humaniteit* der oude wijsgeeren mingeacht, wat meer is, den echten geest des Christendoms verwaarloosd. Daardoor zijn de herssenen van jongelingen, die anders veellicht edel zouden gedacht en gehandeld hebben, verwrongen, en met geëxtalteerde denkbeelden van vrijheid of losbandigheid, met navolingszucht van hetgeen de Duitsche neologen in hun verderfelijke werken predikten, vervuld: daardoor zijn hun harten niet voor het schoone en goede, voor het ware en bevallige, voor de *καλοκαγαθία* der ouden, maar voor het schoonschijnende, het woeste, het harde, het doldriftige het vrijheidsgekraai der nieuwe moralisten geopend. De groote les des dichters is vergeten:

Didicisse fideliter artes

Emollit mores, nec finit esse feros.

Hierbij voeg ik dat de jongelieden aan deze Hoogeschool meer afgezonderd zijn dan in andere van hetgeen men *goed gezelschap* noemt: dat zij in eene provincie, waar koophandel en landbouw alles is, ook aan de plaats welke de zetel der bevallige kunsten en wetenschappen zijn moest, geen gelegenheid vinden om die te beoefenen: dat hun omgang zich onder elkanderen of met lomp boerevolk bepaalt, en dat zij zelden of nooit in de gelegenheid zijn in meer beschaafde gewesten eene meer edele, meer gelukkige wijze van leven en oordeelen te kunnen verkrijgen. Twee staaltjens mag ik van het bijgebrachte aanhalen: het eene is de ongemaniëerde, gemeene en wanvoeglijke titel welke De Hoogleeraar *Lulofs* aan een maandwerk gaf, te weten dien van *het verlichtingskwispedoor*: het tweede is dat even als men aan de andere academies een scherm-school heeft, de studenten te Groningen in de lage kunst van *snijden* onderwezen worden, en er roem op dragen, met gemeene boeren te vechten en hen in 't aangezicht te kerven. -

De zeden van die onder de inwoners welke zich op den koophandel toeleggen, welke nering doen of ambachten uitoefenen zijn over 't algemeen min bedorven dan bij de Friezen. Hun omgang is zelfs niet verwerpelijk: zij zijn gediënstig en bescheiden, zuinig en naarstig; doch bij deze koopmansdeugden heeft de zoo lang met voordeel uitgeoefende en thands gestreng verboden' smokkelhanden hun die eerlijkheid, dien openhartigheid, die trouw ontnomen, die den waren handelaar moet kenschetsen. - Op het land vooral heeft men gelegenheid de aanmerkelijke verandering in zeden en geaardheid te beschouwen. Bij de plotselinge vermeerdering van zijn' rijkdom, heeft de landman vergeten dat hem, wilde hij blijven die hij was, de weelde van den stedeling niet voegde: dat niet alle jaren hem even voordeelig zijn konden, en dat niets onbestendiger was dan zijne fortuin. Hij liet groote schuren en wooningen bouwen, bracht er alde meubelen in welke hij de uitgezochtste verfijning verkiest, liet al wat hij gebruikte, lepels, vorken, kannen en kkommen van goud maken, vergat dat hij ook eenmaal knecht geweest was, en at niet langer met zijne dienstboden: zond zijne kinderen op een' Franschkostschool, werd hoovaardig en trotsch ook jegens de eersten van het land, verzuimde zijn werk, en ziet nu, bij de daling der granen, te laat zijne dwaasheid in. Wat helpt hem nu zijn paleis, daar kisten en kassen ledig geraken? wat de schitterende opvoeding zijner kinderen, die hun werk en stand vergaten en hem in zijn' arbeid niet kunnen bijstaan? wat zijn hoogmoed, nu de hoogereren hem niet helpen willen, en hij zijne minderen niet betalen kan? Hij wordt door tegenspoed wanhoopig, want hij heeft vergeten geduldig te lijden, en vervloekt het onzalig uur waarin hij de gedachte koesterde, dat zijn welvaart en rijkdom geen einde konde hebben. -

EINDE VAN HET EERSTE DEEL

DAGBOEK

Van mijne reis; in 1823 door de provinciën *Noord Holland, Friesland, Groningen, Drenthe, Overijsel, Gelderland, Noord Brabant Utrecht* en *Zeeland* gedaan, van den 28sten Mei tot den 2^{den} September

TWEEDE DEEL

Eerste Hoofdstuk

Zuidlaren 2 - Loon, Assen - 4 - Vredeveld 5 de Smilde - 6 - Balloo enz - 9 - Rolde. 10 - Eekst 12 - Gieten - Gasselte, Drouwen Bronniger Buynen 12 - Borger, Odoorn 13 - Valthe, Zweelo 14 Drieper 15 - het Hoogeveen 16

In Drenthe aan eene vaart gekomen, waarover een tolhek lag, vorderde men ons geen tol, zoodat wij ons door eerlijkheid gedrongen vonden zelve het tolhuis met onzen stuiver binnen te loopen; en nog een borrel toetenemen. De waard maakte duizend versooningen, dat hij ons (den 28sten Juny) niet bij het vuur konde afwachten daar men de kamer schoonmaakte. Nu trokken wij door weilanden naar *Zuidlaren*, en ontmoetten eene menigte schrale koeien, welke in dezelve gedreven werden (want 's nachts blijven zij op stal om mest te maken) Voortgaande kregen wij het dorp werwaarts wij ons begaven, achter ons, en van het tolhek af drie kwartiers rondgelopen hebbende, kwamen wij in dezer voege te Zuidlaren:

[tekening 2 invoegen]

Het dorp deed zich uit een bekoorlijk bosch van hooge eiken zeer aangenaam voor en bedroog onze verwachting niet. Midden in hetzelfde is een open plein van 2 à 300 roeden omtrek, omplant met eiken, en van goede fraaie huizen omringd, die echter alle verspreid staan; hetgeen een allerteekenachtigst uitzicht oplevert. Van half acht tot half tien dronken wij koffy en telden onze verteering, daar wij juist een' maand uitwaren: - Dit verrukkelijk oord verlaten hebbende, vonden wij ons in eene zandige heide, en kwamen na over een' heuvelachtigen grond, waar hier en daar plassen en moerassen waren, een half uur voortgegaan te zijn, in een klein gehucht aan, waar men ons voor de korthed over een boerewerf gaan liet. Hier vielen ons een bul- en een keeshond aan, doch de taktiek reeds meester zijnde, zagen wij ze fiksch onder de oogen, trokken achteruit, den vijand in 't gezicht ziende, even als *Mina* doet, (zooals hij zegt) en sprongen over een' heining en sloot weg, Van Hogendorp viel op zijn neus. Nu opende zich voor ons een stuifzandzee, geweldig door de wind in ons aangezicht gedreven. Niet lang echter hield dezelve aan: eene heide doorgetrokken zijnde, rusteden wij een oogenblik op de overblijfselen van een ingevallen *Hunnebed*, en kwamen daarna in de *essen* (zoo noemt men hier de korenvelden). Zeer lief en bevallig was het gehucht *Loon*, twee uren van Zuidlaren gelegen. Daar traden wij in een kroegje dat als de andere huisingen uit allerlei materialen gebouwd was. Eene oude toverheks wachtte ons bij een blakend vuur op; hare taal was onverstaanbaar, en zij het levend zinnebeeld der morsigheid: de melk diende zij ons toe in glazen, welke zij met hare vuile handen had afgespoeld; terwijl boven ons hoofd eene menigte kippen op den zolder de granen pikten en zooveel leven maakten dat de vrouw zich genoodzaakt zag gedurig met een' stok tegen den zolder te slaan om ze te doen stil zijn. Van Hogendorp was in 1819 met zijn' vader hier geweest: hij gaf dus voor den weg goed te kennen, 't geen ten gevolge had dat wij een half uur langer dan noodig was op de heide rondwaalden. Intusschen plukte ik een' fraaien ruiker van koren- en heidebloempjens. Te half een waren wij in de boschjens rondom *Assen*

gelegen, en genaakten, langs een vrolijken met haagjens en bosschen omgeven weg, niet De herberg, zoo als Van Hogendorp dacht, maar een Fransch Instituut waarin dezelve veranderd was. Daar wij ons goed verzonden hadden aan het adres van de *Nieuwe Herberg* en deze in Assen niet bestond, liepen wij het vlek rond, en kwamen eindelijk bij *Donker* aan de *Smildervaart*, die ook van ons goed niets afwist, maar ons overal rond leidde om het te zoeken. Na een uur van den schipper naar den besteller en van den besteller naar den veerman geloopt te hebben, vonden wij eindelijk ons goed in eene andere herberg, waar van daan wij het weder bij Donker, in *het wapen van Drenthe*, brengen lieten. Na ons gekleed te hebben, aten wij met twee onbeduidende stervelingen, en wandelden te vier ure naar *Vredeveld*, de buitenplaats van den Gouverneur, waar Van Hogendorp vier jaren vroeger gelogeed had. Dezelve is aan den weg naar *Rolde* en een kwartier van Assen gelegen en zeer uitgestrekt Het huis ligt open, heeft twee vleugels en een torentje. Aan de linkerzijde der oprijlaan staat een groote duiventoren met onnoemlijk veel vogels, waarbij kippen, eenden, ganzen, kalkoenen, paauwen, enz wandelden. De gouverneur was niet te huis, dus keerden wij naar de herberg en dronken thee. Te zes ure begaven wij ons in het Asser bosch, dat eene uitgestrektheid van 2 a 300 morgen heeft. Een lange laan, aan den beginne met zware beuken en verder met dennen beplant loopt midden door hetzelfde en scheidt de starrebosschen en lanen, welke ter wederszijden de zelfde figuren maken, zoodat men het bosch als een boek toeslaande, de beide helften juist op elkander zoude doen passen. Zeer kwelden ons de mug-gen die onder de dennen in menigte rondzwarlen. Na twee uren dwalens keerden wij, schreven brieven en gingen te elf ure bedwaarts.

Zondag 29 Juny.

Toen ik te acht ure opstond, hoorde ik van Van Hogendorp dat ons voornemen van naar de kerk te gaan verijdeld werd, doordien de predikant naar het Synode, en er dus geen dienst 's morgens was. Tot den middag schreven wij en wandelden toen naar *Vredeveld* waar wij den Gouverneur, zijne vrouw, twee zijner dochters, en drie jonge heeren uit het Instituut aan tafel vonden. Men bood ons dadelijk plaatsen aan en wij aten zeer smakelijk mede. De gansche familie *Hofstede* was bij uitstek vriendelijk en zeer blijd Van Hogendorp weer te zien, die eenigzins te leur gesteld was daar het mooiste en aartigste der dochters, daar hij veel vermaak mede had gehad in 1819, onder de hand getrouwd en naar Sneek verplaatst was. - Op het dessert dronken wij zeer lekkeren Kaapsche *madera* Onder het eten was een der zoons van den Gouverneur, directeur aan het postkantoor binnen gekomen: de dames wandelden naar de kerk en de jonge Hofstede bracht ons langs bekoorlijke boschjens en paadjens met watertjens zeer lief doorsneden. Te vier ure kwamen wij weder te *Vredeveld*, en dronken thee. Ik was onhandig, of liever, men heeft in Drenthe slechte pijpen; want ik brak al de pijpen die ik rookte. Nu geleidde ons de directeur naar het Bosch, toonde ons de liefste hoekjens aan, onthaalde ons in een' paviljoentje op eene flesch wijn, en hield ons 's avonds aan 't postkantoor, waar wij met zijn' schoonbroeder den heer *Servatius* tot twaalf uren zitten bleven en sla met komkommers en boterammen gebruikten.

Maandag 30 Juny.

's Morgens te zes ure stonden wij op, ontbeten op ons gemak en kuierden te acht ure de *SmilderVaart* langs. Het bosch aan de linkerzijde latende liggen, vonden wij ons spoedig weder in de heide. Aan weerskanten echter waren blijken van werkzaamheid: nieuwe hutten werden opgericht; hoopen met *plaggen* (heizooden) en turfstapels vertoonden zich alom. Na 1½ gaans kwamen wij aan *de Smilde*, welke een zeer aangename levendigheid oplevert: de huizen zijn hier wel in een' rij, maar niet aan elkaer gebouwd, 't geen bevalliger is dan de kolonies van de Pekel. Eene menigte van turfschepen zeilde statig op en neder. De vaart is zeer bezocht, doch niet van de besten, en door de laagte van het water somtijds onbruikbaar.

De Smilde is ruim vier uren lang en in *Hooge, Midden* en *Lage* verdeeld. Over deze laatste is de Graaf Van Hogendorp Heer en heeft er het jachtrecht. Zoo ver echter kwamen wij niet, maar keerden te tien ure terug, en waren met den middag weer in ons logement. Na geschreven te hebben, begaven wij ons te twee ure naar Vredeveld en troffen er behalve de huisgenooten, de oude Mevrouw *Servatius*, haar zoon, den oudsten zoon des Gouverneurs, en eene schoondochter wier man te *Demerari* is, aan. Tusschen deze laatste en Jufvrouw Jansje was ik geplaatst: de jonge vrouw scheen *te* lijden, over het afwezen van haar' man, en zoude, geloof ik, gaarne hebben dat hij een' *remplacant* gelaten had. Het bloed der warmer luchtstreken scheen ook hare aders te doornvloeien, ten minsten hare woorden, gebaren, en lonken waren zeer agaçant. Juffrouw Jansje is een vriendelijk meisje doch als de meeste dames die met een huishouden belast zijn⁶, heerschzuchtig, - bemoeialchtig. En geloof ik, ook wat spijtig dat zij nog niet gehuwd is. De gouverneur, een wellevend, vrolijk en kundig man deed voortreffelijk de *honneurs*: zijne gade, eene goede, minzame doch eenigzins iedele vrouw, hielp hem daar in ook zeer wel. Wij aten lekker: de kerriesoep was, wel is waar, wat slap, doch het overige deste heerlijker. - Annanassen en meloenen waren nog niet rijp, omdat de tuinman ze bedorven had. Na den eten wandelden wij met de dames door de *Sparren* (hier *fijne dennen* genoemd) Van Hogendorp raakte al spoedig met *Annemie* vooruit en praatte over oude herinneringen. Ik kwam ze echter achterna en bleef een oog in 't zeil houden. Na het thee drinken dat op 't wandelen volgde, liet de Gouverneur de kiereboe voorkomen: Hij plaatste zich met zijne schoondochter voor in: Annemie, Van Hogendorp achterin, ik (als pastei) achterin op hun knieën. Over Loon en *Ballo* reden wij naar Rolde

Spreid elders vrij natuur haar schoon
 Met weidschen praal en glans ten toon;
 Omhull' zij zich met rijken dosch
 Van statig eik- of beukenbosch;
 Vertoon zij, aan de breede zoomen
 Van Loire, Rijn of Donaustroomen,
 Op wijngebergten, hemelhoog
 Met grootschen luister zich voor 't oog,
 In Drenthe, waar zij zonder pracht
 Den wand'laar minzaam tegenlacht
 Kan ze, in bevallige taf'reelen
 Niet min gevoel en kunstmin streelen.
 Daar is 't eenvoudigste gewaad
 Haar lieflijk tooisel en cieraad.
 Daar toont ze in 't allerkleinst gehucht
 Hoe, ook wanneer zij praal ontvlucht
 Haar aanblik vol bekoorlijkheden
 Den stillen boezem stelt te vreden.
 Zoowel, als wen haar majesteit
 Ons grootscher pracht voor oogen spreidt.-
 - O! Dat hij, die nog twijfel voedt.
 Met mij het needrig *Ballo* groet'
 Naar 't blijde *Rolde* zich begeve
 Of wel naar 't lieflijk *Gieten* streeve,
 Als de avondzon in 't Westen daalt,

---

⁶ geen regel zonder uitzondering.-

En 't heideveld in goudgloor praalt.-
 Hij zie hoe vrolijk 't boekweit bloeit
 In hagelwitten glans ontgloeid.
 Daar 't vlas met blaauwe bloemen prijkend,
 Het helder luchtazuur niet wijkend
 Bij groene hennip, fijn besneên,
 En golvend over de akkers heen,
 Of koolzaad dat zoo heerlijk blinkt,
 (Waar alle goudkleur weg bij zinkt,
 En 't geele graan zelfs moet verbleeken),
 Alom aandoenlijk af komt steeken. -
 Hij heff' vertederd de oogen op,
 En zie om terp of heuveltop
 De groene dennen kruin bij kruin
 Verheffen achter 't mosschig duin.
 Waartegen berk en popeltwijgen
 De blanke takken neer doen zijgen:
 Of waar, al tint'lend van den gloed,
 Die de avondscheemring weem'len doet,
 Jeneverbes en heideplant
 Hun takken slingren over 't zand. -
 - Hij zie de kudde 't veld verlaten,
 En met een lief en vreedzaam blaêten
 De Schaapskooi zoeken die haar wacht.
 Belaên met witte en zwarte vacht.
 Terwijl des herders trouwe hond
 Haar angstig volgt en blaft in 't rond
 Hij zie de koeien, uit de weiden
 Teruggekeerd langs veld en heiden,
 Zich spoeden naar de mufte stal,
 Die weer hun mest ontfangen zal. -
 - Daar 't landvolk met een blij gedruis
 Verwelkomd wordt in hut en kluis,
 Waar horden, riet en hout en steenen
 En leem zich in den bouw vereenen,
 Wijl de eikenboom het dak bedekt
 Tot warmte en koele schaauw verstrekt,
 En, opgegroeid uit laag moeras
 Zich spiegelt in den waterplas.
 O! Zalig en aanloklijk Eden!
 O! Schouwspel, vol bevalligheden!
 O liefelijke schilderij!
 Wie ziet U en blijft koel daarbij,
 En wenscht niet ieder nieuw toneel
 Te malen op het kunstpaneel
 Of wel in zangen uittedrukken
 De wellust die hem kwam verrukken.

Te half negen keerden wij na zeer vrolijk gereden te hebben op Vredeveld, waar wij
 een' glas wijn dronken, en vol innerlijk genoegen over den aangename dag ons huiswaarts

begevende, betuigden, dat het tijd werd dat wij Assen verlieten, eer wij in dit tweede Capua als Hannibals ons aan weelde en luiheid gewenden. Tot elf uren pakten wij en begaven ons toen ter rust, gereed ons dieper in de Drentsche heiden, die alle zoo aangenaam niet zijn, te begeven.

Assen is, buiten deszelfs bekoorlijke omstreken, een allerliefst plaatsje. Dewijl er enkel ambtenaars of winkeliers woonen, zijn bijna alle huizen fraai en met groote ruiten voorzien. Van de eene straat tot de andere loopen hier en daar lanen met Canadaasche populieren beplant. Overal is men met bouwen bezig, en Van Hogendorp vond sinds 1819 het vlek aanmerkelijk vergroot.

Dinsdag 1 Juli

Bij al de goedkoopte die wij in Friesland en Groningen ondervonden hadden, viel ons de rekening van Donker nog in de hand. Voor twee goede ruime kamers betaalden wij 6st de persoon, het ontbijt voor beiden 14st en alles naar rato, iets dat wij tot nog niet ondervonden hadden. Te zeven ure verlieten wij het bevallige Assen. Langs aangename sparre- en denneboschjens, bouw- en weilanden en schilderachtige velden wandelden wij naar Rolde. Daar traden wij achter de kerk om het koren in, en vonden midden in hetzelfde een ingevallen Hunnebed van achttien steenen, door een eik overschaduwd. Langs een ander paadje kwamen wij aan een tweede, waar een eik tusschen twee zware steenen opgroeide, en de overige die fraai geplaatst en eenigzins afgezakt, doch zeer zwaar waren, van struiken en eiken overdekt waren, 't geen een zeer pittoresk gezicht opleverde, de peneelen van een' kundigen schilder overwaardig. Voortgegaan zijnde, dwaalden wij van 't rechte spoor en ontmoeteden over eenige heide- en grasvelden meer honden dan menschen. Eindelijk echter vonden wij ons te tien ure in *Eekst*, een gering doch teekenachtig gehucht: wij traden in eene soort van herberg, die gevuld was met zonnewijzers en barometers, door den kastelein vervaardigd. De vrouw was jong en fraai. Na iets gebruikt te hebben volgden wij een meisje dat ons op een' terp midden in de heide bracht. Op die terp is een langwerpige vierkante grafkelder, van ongeveer 10 voet lengte, 5 breedte, en 4 diepte, waarvan de muren uit 8 zware, aan den binnenkant platte steenen bestaan. Iets verder zagen wij een groot hunnebed, waar drie steenen op zes andere rusten, en meteen elkander' ondersteunen, terwijl vijf andere steenen er twee dragen, nog oneindig grooter dan de overige. In een dier laatste staan vijf vingers duidelijk ingedrukt, 't geen mij zou doen vermoeden dat dezelve eens van zachtere natuur geweest zijn en door de lucht verhard. - Verdere beschrijving van die zoo veelvuldig beschrevene gevaartens ware overbodig. - Langs de heide kwamen wij na een half uur gaans in het grootere en fraaie *Gieten*. Ook dit is met eikeboomen dicht beplant en de leeme hutjens spiegelen zich in breede plassen. De natuur is lief en bevallig, doch nergens majestieus. alles is bochtig, kronkelend en brokkelig: geen tak zoude een' stok van een voet lengte kunnen opleveren; geen weg loopt een stap rechuit. - In de herberg van den schout Braams dronken wij koffi en aten bruin brood van ongebuild roggemeel; *Stoet* genaamd. Door den regen gedrongen te blijven, bestelden wij eten, wachteden er twee uren naar en werden eindelijk op ongare duiven en d^o spek onthaald. Te half zes namen wij den tocht weder aan dewijl de regen opgehouden had. Door eikenhakhout en heerlijk koren wandelden wij naar *Gasselte*, mede dicht beplant en lief gelegen. De Drentsche gehuchten doen zich van verre als een bosch voor; de hutten staan altijd op zich zelve en leveren dus ieder eene bijzondere schilderij op. Bij 't voortgaan werd de grond kleiachtige en vruchtbaarder: ook waren wij niet verre van de Groningsche grenzen. Het geringer *Drouwen* door kwamen wij, altijd door koren en boekweit velden langs een heuvelachtigen weg te *Bronniger*. Hier werd de grond hooger en leverde een allerheerlijkst gezicht op tot diep in Groningen, zoodat wij zelfs den St Maartens toren zien konden. Te *Buijnen* voegden zich twee landlieden bij ons en verzelden ons naar *Borger*: onderweg zagen wij twee min belangrijke Hunnebedden. Zeer dorstig zijnde, dronk ik uit een beekje en vond

het water zeer goed. Te half negen kwamen wij in het dorp aan. De kastelein bij wien wij geadresseerd waren, hield geen logies meer: Wij trokken dus naar een tweeden, bij wien wij op een' steenen vloer niet bijzonder in de gelegenheid waren goed te zitten, zoodat wij al spoedig ons bedwaarts begaven, na bier en thee gedronken te hebben.

Woensdag 2 July

Te half vier wekte mij Van Hogendorp en drong mij opte staan, en zoo spoedig mogelijk het huis te verlaten: de arme sukkel had de gansche nacht strijd geleverd met zekere vlugspringende gediertens en de overheerlijke *vlooiënboter* (door Smit aan 't *bureau van inlandsche vlijt* te Amsterdam) tegen die *zomerplaag* uitgevonden (zie Amsterd. Courant) verzuimd met zich te nemen. Wat langzamer kleede ik mij aan, en te halfvijf trokken wij noordwaarts op om het vermaardste der Hunnebedden te bezichtigen. Na lang zoeken vonden wij het: het is indedaad door de bijzondere grootte, schikking en menigte der steenen zeer opmerkenswaardig. Te Borger teruggekeerd viel ons oog op verscheidene kuilen; schuins in de grond gegraven, met plaggen overdekt en van voren met horden gesloten: wij vernamen dat men hier de aardappelen voor winter provisie begroef. Te zes uren kwamen wij in een klein gehucht en trokken, terwijl de zon allengs kracht begon te krijgen, door zwaar zand en schrale heide naar *Odoorn*, in welk dorp de eikenboomen regelmatig geplant zijn. Te ½ 3 kwamen wij te Valthe. Het eerste dat onze oogen trof was de platte grond waar den vorigen dag eene groote woning en schuur gestaan hadden, nu geheel in den nacht afgebrand; menigtens van arbeiders stonden nog op het rookend puin, bezig met emmers den smeulenden gloed te blusschen. Bij den schout dronken wij koffi. Deszelfs vrouw bracht ons een' opgegravene en welbewaarden aarden urn en twee groote vuursteen, in een zoogenaamden *tumulus* of grafheuvel gevonden; als ook de platen den beruchten houten brug voorstellende, die twee uren westwaards van Valthe ligt. - Nu wandelden wij twee en een half uur door gul zand en schrale heide: van verre zagen wij groote zeeën en aan derzelve overzijde bosschen en dorpen: doch het bleek bij 't naderen dat dit alles slechts een optisch bedrog en zoogenaamd *mirage* was. Eindelijk kwamen wij te *Zweelo* en traden de herberg in, waar de postwagen van Assen op Koeverden stilhoudt. Hier vroeg Van Hogendorp bier en ik rum; doch men had het eerste niet, en kende het tweede zelfs niet bij naam: wij dronken dus melk met brandewijn en wandelden verder, of liever doorploegden een akeligen zand-grond. Ras bevonden wij ons op eene onafzienbare heide, waar honderden van sporen door elkander liepen: wij trokken dus maar dwars door van den eenen wegwijzer tot den anderen (zijnde deze wegwijzers doorgaans 20 minuten van elkander geplaatst. Na 1½ uur gaans rusteden wij op een zandduin uit of liever zochten onder eene half overstovene jeneverbezie naar schaduw: spoedig echter joegen de mieren ons op: wij zagen hier om ons zoo wijd het oog reiken kon niets dan lucht en heide Na weder 1½ verder gegaan te zijn terwijl de zon altijd hevig boven 't hoofd brandde en wij vergeefs naar aemtocht hijgden, vonden wij ons te *Drieper* of *Driburda* en werden door den waard in een kamertje gebracht waarin men juist aan het timmeren was. Wij dronken vrij goede koffi en aten elk zes eijeren, die ons weder herstelden. Verfrischt en uitgerust togen wij voorwaarts. De grond was in den beginne zandig doch werd langzamerhand veenachtig: na een half uur gaans zagen wij den toren van *Hoogeveen* en, ontmoeteden het eerste levend schepsel dat wij behalve in de vorige dorpen van Valthe af gezien hadden: nu begon de weg zoo te draaien en met bochten te loopen dat wij *more Zuidlarico* het Hoogeveen van drie zijden beschouwden en eerst na twee uren de plaats bereikten waar wij te acht ure in de herberg van den brander *Meijer* kwamen. Deze, ons voor reizende koopliën aanzien, bracht ons in de keuken, waarop Van Hogendorp het volgend gesprek met hem begon:

Van Hogendorp: Is de heer *van Echten* op zijn kasteel?

Meijer Neen, hij is naar Assen. - Maar wat gaat dit U aan?

Van Hogendorp Omdat, zoo hij hier was, ik hem een bezoek wilde geven.

Meijer Jij? bij Mijnheer van Echten? Ken je hem *dan*?

Van Hogendorp Eenigszins, vier jaren geleden heb ik er gelogeed. (*Meijer keek op*)
Maar, zeg eens heb je ook eene andere kamer voor ons? -

En de bereidvaardige kastelein haastte zich ons in eene fraaie voorkamer te brengen, terwijl hij ons een goed slaapvertrek aanwees. - Na ons verfrist te hebben, aten wij met hem en zekeren Zwolschen commissionnair, met name *de Vries* een goed en welbereid *soupe*, waaraan ik zoo goed eer deed, dat ik na 1½ uur slapens zeer benaauwd wakker werd en mij door de nachtmerrie vrij gruwzaam geplaagd vond. Het was mij even als of een booze geest mij gedurig de kamer rondjoeg en als een' muis door de kleinste gaatjens, b.v. onder de deur of door de kiertjens van het raam liet kruipen, zonder dat ik op kon staan. Te half drie bedaarde ik en geraakte in slaap, doch stond te half negen vermoeid en weinig verkwikt weder op.

Tweede Hoofdstuk

*het Hoogeveen, de Vaart, - 18 - Echten, Meppel, - 24 Steenwijck 25
Coloniën van de Maatschappij van Weldadigheid,
Fredriksoord, Vledder, enz. enz. -38 - Zeden
der Drenthenaars - 40*

Donderdag 3 July

Na ontbeten te hebben, gingen wij het fraaie dorp aan alle kanten bezichtigen. Het vlek is met menigten van grachten of vaarten doorsneden, dicht in een gebouwd, en telt eene bevolking van 5100 zielen. De groote kerk en het nabijgelegen armenhuis verdienen opmerking. Nog bloeit de colonie, doch derzelve welvaart moet achteruitgaan, wijl de hoofdvaart niet breed noch diep genoeg voor zware schepen is, zoodat de turf in kleinere vaartuigen verzonden moet worden, 't geen aanmerkelijke uitgaven noodwendig maakt, welke men bij de Smilder en Overijsselsche vaarten vermijden kan. Aan een der zijvaarten is de weg met twee fraaie eikeboomen beplant, en aan eene andere grenst de buitenplaats van den Heer *De Wolf*. Te een ure aten wij zeer goed met den kastelein en Zwolschen koopman en wandelden te vier ure de hoofdvaart langs om den Heer Van Echten een bezoek te geven. Aanmerkelijk is de val van het water tot aan *Meppelt*, zoodat men gedurig sluizen ontmoet - Na 1½ uur gaans kwamen wij aan de heerlijkheid, en vonden den Heer en Mevrouw met hun lelijke dochter en derzelve fraaie *gouvernante* gelukkig tehuis. De laatste schonk ons thee. - De heer Van Echten is een vrolijk man. Zijne voorouders begonnen als eerste de Hogeveenen aftegraven en de vaarten aanteleggen: nog trekt hij als Heer dier plaatsen aanmerkelijke voordeelen uit de verveeningen. Zijn kasteel is slecht gebouwd, en heeft twee vleugels, waarvan de eene tot stal, de anderen voor tuinmans wooning dient. Te zes ure keerden wij langs denzelfden weg terug. Niet ver van zijne plaats zagen wij een' adder van wel twee voeten lang. Nu nam Van Hogendorp als een andere *Herkules* een' steen en sloeg er het dier zoo lang mede op den kop dat het opzwol van venijn: vervolgens bond hij hetzelfde aan een stok en wandelde er mede voort, zoodat hij op *Merkurius* of eer op Eskulapius geleek. Van tijd tot tijd echter hief het lieve beestje zijn kopje weer omhoog en deed al de voorbijgangers sidderen. In het dorp gekeerd kregen wij een stoet jongens achter ons die Van Hogendorps lofzangen aanhieven. Dus verzeld traden wij het logement in: Juffrouw en meid stoven over elkander heen en vluchteden het huis uit, zweerende niet met het dier onder een dak te willen blijven. Van Hogendorp wilde hetzelfde tot eene gedachtenis de huid afstropen, doch dit niet gelukkende, smeed hij het op de straat. Zeer vermaakten ons nu de voorbijgangers, die eerst, het dier bemerkende, terugtraden, voorts naderende, het eind van de stok met de punt van de voet aanraakten, wat dichter toestapten, en, als de slang zich bewoog, ijlings wegluchtten. Eindelijk nam een meisje den stok op en liep weg, den adder als een zweep gebruikende. Ik twijfel er niet aan of er zullen over 200 jaren ter eere van *Dirk den slangendooder* Hoogeveensche spelen worden ingesteld. Te negen ure aten wij met hetzelfde gezelschap. Nu trof het dat de Zwollenaar vier jaren geleden Van Hogendorp en deszelfs vader in zijne katoenfabriek had rondgeleid.

Daar hij ook naar Meppelt moest, maakten wij partij met hem om den volgenden morgen derwaarts te wandelen. Hoewel ik ook nu goed had gegeten, sliep ik wel, want ik had voor ik naar bed ging, eene pijp gerookt en een glas conjacq gedronken.

Vrijdag 4 July

Te vijf ure opgestaan zijnde ontbeten wij met de Vries, en wandelden met hem te zes ure de vaart langs over Echten door fraai koren en boekweit: vervolgens trokken wij eene barre heide door tot aan het *Koekanger* tolhek, waar wij een oogenblik bleven rusten. De

koopman die nog aan *de Wijk* zijn moest, nam hier afscheid van ons en wees ons een voetpad langs maaivelden, dat ons aan de vaart wederbracht, die wij te Echten hadden verlaten. De weg was gul en moeilijk, doch belommerd en niet onaangenaam. Te elf ure traden wij te Meppelt in de herberg van de juffrouwen *Dannebergh.*, Ons goed dat wij reeds meenden te vinden, was nog niet aangekomen; wij lieten dus overal naar hetzelfde hooren, doch zonder vrucht. Intusschen dronken wij koffy en aten te een ure zeer goed met een koopman uit *Elberfeldt*. Na den eten gingen wij weder het vlek rond om ons goed te zoeken, doch met even weinig vrucht. Ondertusschen was er een lastig gezelschap heeren binnengekomen, dat echter spoedig weer vertrok. Nu hield er, terwijl wij thee dronken, een wagen stil. Twee jonge dames traden uit dezelve. De eene vroeg in de gang naar eene bijzondere kamer, doch na eenige woordenwisselingen kwam zij in de zaal, waar wij zaten. Deze was klein van postuur, aangenaam en geestig van uitzien en ongeveer 23 a 24 jaren oud. De andere had nog geen achttien jaren bereikt. Hare gestalte was rijzig; hare gelaatstrekkingen fijn; hare blaauwe oogen teekenden gevoel en tederheid: de blos op hare wangen, de kleine roozemond en fraaie bruine vlechten die zich van onder een klein mutsjes vertoonden, maakten haar tot een zeer bevallig meisje. Zij eischten thee en plaatsten zich aan een ander tafeltjen. Nu reikte Van Hogendorp mij een briefje toe, waarop hij geschreven had: '*het zijn marchandes de modes die van Groningen naar de Arnhemsche kermis reisden.*' Dit besloot hij uit de menigte van koffers en hoededoozen die mede gingen. Nu bestelden zij haar avondeten tegen negen ure. Inmiddels kwam ons goed aan, waarop wij gingen wandelen.

Meppelt is het eenige vlek in Drenthe dat eenige gelijkenis met eene stad heeft, daar het, hoewel zonder poorten, echter stadsgewijs, met markten en straten gebouwd is. Als de voornaamste doortochtplaats van OverIJssel naar Groningen, is het gedurig vol levendigheid en gerij. De volksmenigte is er ook beziger dan op andere plaatsen, ten minste uiterlijk, en geen wonder, want ieder stelt twee of drie personen voor, en oefent de tegenstrijdigste ambachten uit: zoo hadden wij over het logement de boekwinkel N.N. Goud en Zilvermid; de apotheek van Z.Z. tabaksfabrikant: de kruidenierwinkel van S. splitter der loterij: de stalhouderij van Z. koopman in aardewerk, en huis aan huis eene menigte zulke voorbeelden.

Van onze wandeling gekeerd, schreven wij brieven, en zagen kort daarop de dames, die inmiddels ook wat rondgewandeld hadden, terugkomen en zich aan de andere tafel plaatsen. - Het was 1/28 ik verzond mijn journaal, leide de pen neder en staarde de jeugdige schoonheden aan, om te gissen wie zij zijn konden. De jongste had haar mutsje afgezet, waarschijnlijk om ons de fraaie lokken te doen bewonderen, die het allerliefst gezichtje omkronkelden, of ook misschien omdat zij het warm had. De hooge japon, met paarsse bloemen bezaaid, bedekte ongaarne haar bekoorlijk rijzende boezem, en liet ter naauwer nood een snoepig klein voetje zien: gedurig vesteden zich de heldere oogen op hare bevallige reisgenoot *om* de woorden uit derzelve mond te vangen, immers het scheen dat zij een weinig doof was: de andere, die misschien ook uit koketterie haar mutsje opgehouden had, vermits de bruine oogen des te beter tegen de roozenroode strikjens flonkerden, praatte veel, doch niet hard genoeg om door ons geheel verstaan te worden. Nu stond ik, die tot nog in mijne blaauwe kiel had gezeten, op, ging naar mijne kamer, en dosschte mij als een *petit-maitre* uit. Na een half uur toilette keerde ik in de zaal, en vond Van Hogendorp wat nader aan een schuifraam zitten en zeer drok met de kleinste der dames over het fraaie weder en de slechte wegen enz. enz. sprekend. Het ijs dus gebroken vindende, zettede ik mij tusschen beide en mengde mij in het gesprek, al leenende op den rug eener stoel die ik gestadig nader aanschoof. Die met de bruine oogen was vrolijk en geestig, wist zeer goed op alles te antwoorden, en konde overal van meepraten. Nu werden van beide zijden alle pogingen in 't werk gesteld om elkanders namen uittevorschen - Dit wisten wij weldra. Zij kwamen van Groningen, en gingen met een' lastigen voerman (die haar tegen haarl. zin te Meppelt deed overnachten, daar zij te *Zwol* dien avond hadden willen komen) naar *Zutphen*, de eene om tot

Arnhem, de andere om naar *Rekkenburg* nabij Emmerik te gaan. Deze, de jongste namelijk werd door de andere freule genoemd, terwijl de meid uit de herberg dien titel aan beide gaf. Nu kreeg ik, daar mij de jongste onderricht vroeg omtrent haar' reisroute, de kaart, liet kaarsen komen, en maakte gebruik van deze gelegenheid om vlak naast haar te gaan zitten, en haar alles wat zij weten wilde dus zeer vertrouwelijk ('t geen hare doofheid noodzakelijk maakte) aantetoonen. Vervolgens verhaalde zij mij dat zij van deze zomer een' reis naar *Zwitserland* zoude doen enz. Ook ik toonde haar aan welken weg wij tot nog genomen hadden. Toen ik aan het Gaasterland gekomen was, riep zij vol blijdschap uit: 'O! daar is mijn broer Grietman van! Nu was ik omtrent haar georiënteerd en wist dat zij eene freule de Marees van Swinderen uit Groningen was. De kaart weggelegd hebbende nam ik een allerzotst boekje over Drenthe dat ik 's morgens gekocht had, en deed beide over eenige belachelijke *passages* schateren van lachen. Te negen uren kwam de meid, door mij te voren onderricht, en vroeg of zij niet maar voor ons te samen dekken zoude. Ik hield mij over deze vraag zeer verstoord, en zeide aan de dames, dat indien zij verkozen alleen te soupeeren, wij vertrekken zouden: doch dit kwam natuurlijk niet in bedenking. Wij plaatsten ons dus te zamen aan tafel, duldden niet dat zij wijn lieten komen, schonken haar van den onzen in, rekten zooveel mogelijk het *soupé* en hadden eene allervrolijkste en levendige conversatie, waar ook mijn reisgenoot, van zijne gewoone stilte afstappende, deel aan nam. Eindelijk begrepen zij dat alle aardse genoegens een einde moeten hebben, verzochten aan de meid om zes ure gewekt te worden en trokken te elf ure naar bed. Zeer tevreden wandelden wij naar onze kamer, zegenden ons gesternte en sliepen als roozen.

Zaterdag 5 July.

Te zes ure was ons goed gepakt en wij aan 't ontbijt, dat ik zoolang rekte als noodig was om de dames beneden te zien. Na een kort onderhoud gaven wij elkander duizend zegenwensen op reis, en eens zooveel *bedankjes* voor het aangenaam gezelschap, namen een aandoenlijk afscheid, en verlieten te zeven ure de stad. - Eerst liep de weg langs een voetpad door weiden, vervolgens door veengrond met eikenhakhout en kamperfoelie beplant, en ten laatsten door korenvelden, in twee uren naar *Steenwijck*, dat door deszelfs geweldig hooge wallen een schrikbarend aanzien heeft, aan 't postkantoor vonden wij brieven. Van Hogendorp had voor vier jaren de stad zeer in verval gevonden, doch nu scheen de nabijheid van *Frederiksoord* er eenig vertier aan te hebben gegeven, want overal was men bezig huizen te bouwen of te vertimmeren, en alle winkels waren met menschen volgepropt. In eene herberg buiten de poort dronken wij koffi, en wandelden voorts eene grazige weide langs, waar honderden van koeien in liepen: namen verder door eikenhakhout en voorbij aartige boerderijen onzen weg en kwamen na verloop van vijf kwartiers te *Frederiksoord* in het groote logement van *Schuttelaar* aan.

In de voorzaal vonden wij verscheidene gezelschappen: een groot boek lag op eene der tafels, met oogmerk dat elk der reizigers er zijne aan- of opmerkingen nopens de Colonie in zoude plaatsen: doch het was alleen vervuld met lamme verzen, hoogdravende loftuitingen op den generaal *Van den Bosch* en elendige reflecties van oppervlakkige beschouwers. Te twee ure aten wij met den pastoor en onderdirecteur, en waren getuigen dat de eerste een paard van den laatsten kocht, bij welken koop er aan beide zijden de grootste kwade trouw scheen te heerschen, onder den schijn van vriendschap. Na den eten wandelden wij de Colonie no 1 (*Frederiksoord*) rond, en spraken met twee der Colonisten, beide vaders van huisgezinnen, die met hun staat zeer wel te vreden waren, en dien met geen' anderen zouden willen ruilen. De een verdiende 8st daags, een zijner zoonen 6 en de andere 5. Ook zijne vrouw won iets met spinnen. - Nadere inlichtingen die zij ons gaven zullen beter hare plaats vinden als ik over den algemeenen staat der Colonie spreek. Den Generaal, dien wij te zeven ure, na het theedrinken opzochten, vonden wij niet te huis. Nu bleef Van Hogendorp, die pijn aan den voet had, wat

schrijven, en ik ging rondwandelen. In de Colonie N° 2 zag ik eene vrouw met drie Friezinnen spreken en hoorde haar zeggen dat zij eene armverzorgster of weesmoeder was. Ik bleef staan, luisterde het gesprek op een' korten afstand af, en voegde mij, toen de Friezinnen vertrokken waren, bij de vrouw. Met haar voortwandelende, hoorde ik van haar dat elke Colonie in wijken, en elke wijk in 20 huizen verdeeld is, bij welke 20 huizen vier weeshuizen zijn, waar weezen bij een getrouwd paar besteed worden, ten getale van zes, voor welke de verzorger f 96 voor ieder ontvangt, en hen daarvoor *kleeden*, voeden en onderhouden moet. Een gedeelte van dit geld wordt in eetwaren betaald, een ander in briefjens, waarvoor zij benooidgheden in de Coloniewinkels krijgen kunnen. Voorts ontving dit paar voor eigen kleeding jaarlijks f 56. Deze waren eigenlijk geen Colonisten en droegen ook de kleeding der Colonie niet. Indien hun een kind boven de zes wordt toegevoegd, ontvangen zij niet meer eetwaren maar weeklijks 15st boven de gemelde som. - Na deze en andere gesprekken verzelde ik op haar verzoek de vrouw tot harent, verheugd deze gelegenheid te vinden, om mij meer en meer met den innerlijke staat der Colonisten bekend te maken, en wandelden met haar wel drie kwartiers. In hare wooning zat de man met de zes kleinen om het vuur. Ik rookte eenige pijpen, dronk koffi en at boterammen met hem. Hij was soldaat in Spanje en Duitschland geweest, had aan alle landswerken gearbeid, en was in Augustus van 't vorige jaar door den schout van *Vledder* der colonie aanbevolen. Ook had hij onder Huiskes gewerkt, en verhaalde mij dat die schelm vaak openlijk gezegd had, dat indien hij een dubbeltje in zijne hut vond waar hij eerlijk aankwam, hij het in de vaart zou smijten. Dergelijke staaltjens hoorde ik ook van de andere aannemers, als mede van de inspecteurs die het met hen zeer eens zijn. Nu spraken wij ook over het godsdienstig onderwijs en het kerkgaan der Colonisten, waarop ik zal terugkomen. De man had twee weesjongens, thands ontslagen in het godsdienstig onderwijs zoo ver voortgeholpen dat zij met veel lof tot ledematen waren aangenomen. Te half tien keerde ik te huis en vond mijn reisgezel zeer ongerust, daar hij gedacht had dat ik ergens in 't bosch was in slaap gevallen. -

Men had ons, niet omdat het te vol was, maar omdat men ons te gering achtte, in één bed willen stoppen. Na lang spreken kreeg Van Hogendorp een kermis bed op den grond en trof door het lot dat hij er op moest slapen, of liever liggen, want door bed en alles heen voelde hij de reeten der planken. De gansche nacht door woei het sterk eene staldeur sloeg onophoudelijk en onze deur werd zes malen door dames die in de herberg logeerden (ik hoop uit vergissing) geopend.

Zondag 6 July

Na het ontbijt wandelden wij te negen ure naar het dorp *Vledder*, waar een gedeelte der Colonisten te kerk gaat. Daar komende vonden wij dat men ons verkeerd onderricht had, en dat de kerk eerst te tien ure aanging. Wij wandelden dus het dorp, dat weder volkomen Drentsch was, rond. Te tien ure in de kerk gekeerd, vonden wij er nog weinige menschen. Allengskens groeide hun getal aan. De colonisten zaten met pijpjens in den mond achter af: die van *Vledder* dampen lustig en hielden koffihuis om de predikstoel. Een boer, raad dezer plaats, liet ons in de regeeringsbank zitten. Intusschen werd het al later: de predikant zou niet komen, verhaalde ons de boer, aler de Generaal daar was. Dan deze kwam niet, $\frac{1}{4}$ over elf begon de klok te luiden. Kort daarna trad ook de voorzanger binnen, en te half twaalf de predikant. - Na hem verscheen *één* lid der directie met eene bekoorlijke freule, in een gewaad, meer geschikt voor eene maskerade dan voor een boeredorp. De Predikant hield zijn leerrede over Ps. 126 vs 5 en 6. Dezelve was zeer rechtzinnig, doch te bloemrijk, 't geen maakte dat hij wel eens onzin sprak door te veel te willen behagen. - Het verwonderde ons onder de Colonisten meest vrouwen en kinderen, en slechts weinig vaders van huisgezinnen te zien; doch wij hoorden hiervan de volgende oplossing. Van elk huisgezin moet een der hoofden ter kerke gaan op de boete van 2st ten behoeve van den wijkmeester. Dit wordt echter geschikt, zoodat

het genoegzaam is, wanneer een uit het huis derwaarts gaat. Dit heeft ten gevolge dat de man, vrouw of kind heen stuurt en zelve te huis blijft.

Ook beviel het ons niet dat alle hervormden, van welke gezindheid ook, gedwongen worden bij de Calvinisten te kerk te gaan. - Te half een was dezelve uit, en wij wandelden de heide door naar Colonie N° 4: dan de geweldigen regen dwong ons huiswaarts te keeren, wij aten met den pastoor, gingen voorts den generaal die 's morgens ons bezocht had terwijl wij in de kerk waren, eene visite maken, en keerden na een klein uur met hem gesproken te hebben, te half zes ure naar huis; ons nog veel over de schandelijke kerkverordening onderhoudende, dronken wij thee. - Inmiddels had het bezoek van den Generaal uitwerking gedaan: en men gaf Van Hogendorp eene fraaie kamer.

Maandag 7 July

's Morgens te half negen kwam, daar de generaal zelve naar den Haag vertrekken moest, een oud onderofficier op zijn last bij ons, en leidde ons Fredriks-oord, en vervolgens de Colonien N° 2, 4 en 6 rond, bracht ons bij sommige Colonisten in huis, ook in de spin-, weef- en verzwalen; in de school, het magazijn en de bakkerij. Te een ure keerden wij te huis.

De volgende opmerkingen en overdenkingen werden onderwijl ten opzichte der Colonie door ons gemaakt:

Ieder huisgezin wordt bij deszelfs aankomst in een huisje geplaatst, dat eene kamer met twee ramen in den voorgevel bevat, welke kamer van de noodige meubelen, van een' kast en een bedstede voorzien is; alles zeer ruim: boven dezelve is een zoldertje: en in de laatst gebouwde woningen heeft het huis nog een uitstekje, in 't midden afgeschoten en voor slaapplaats dienend. Achter het woonvertrek is eene ruime schuur waarin de colonist eene goede melkkoe en de noodige brandstoffen vindt. Ook wordt het gezin in de kleederen gestoken.

Voor dit alles blijft de vader des huisgezins aan de maatschappij schuldig:

1° Voor het huis met de daarbij behorende drie en een half morgen gronds, een jaarlijksche huur van *vijftig guldens*.

2° Voor kleeding, huisraad enz: een zestienjarige schuld van *vijfentwintig guldens* jaarlijks.

N.B. het getal der leden van het huisgezin doet in dezen niets af.

Daar het nu bezwaarlijk zoude vallen aan nieuwaangekomenen, meestal met den veldarbeid niet bekend, dien dadelijk zelve geheel te verrichten zijn de colonies in secties van twaalf huizen verdeeld. De bewooners derzelve bewerken gezamenlijk den grond, op een half morgen na bij elk huis, dat voor elk huisgezin bijzonderlijk verwerkt of gebruikt wordt, en waarvan het een' moes- of bloementuin, een' boomgaard, bleekveld of werkplaats maakt naar verkiezing. - Ieder colonist wordt nu, naar gelang van hetgeen hij verricht heeft, betaald: de eene ontfangt 6, de andere 8, 12 ja 16 stuivers daags: er is zelfs een voorbeeld dat een arbeider 36 stuivers met spitten op een' dag verdiende. De betaling geschiedt voor een derde in levensmiddelen, voor een derde in gereed geld en voor een derde in kaartjens van een dubbeltje, waarvoor zij in den winkel der colonie allerhande gerieflijkheden en benoedigheden kopen kunnen. Deze kaartjens zijn voornamelijk daarom ingevoerd om te beletten dat de colonisten niet buiten de colonie jenever of sterke drank kochten, welke daar binnen volstrekt niet geduld worden. - Nog betaalt de colonist, 3° voor zijne materialen aan het *fonds* van veldarbeid jaarlijks de som van *vijftig guldens*. Zoo ras nu zijn land voeder genoeg voor eene koe oplevert, kan hij er eene tweede bekomen; al de Colonisten van N° 1 (Fredriksoord) hebben die reeds, en sommige zelfs bezitten er drie: ook eenigen paarden en varkens. - De rogge en andere veldprodukten worden aan de maatschappij geleverd, die er brood van vervaardigt voor de ingezetenen.

Men zegt dat de Colonisten, ook dan wanneer zij niet meer tot het aanleggen van nieuwe Colonies zullen gebruikt worden, aan drie en een half morgen genoeg zullen hebben; doch dit is niet zoo: een Boer in Drenthe heeft, als ons overal bevestigd werd, acht morgens noodig om te bestaan; en het volgende levert een voorbeeld op van het geen ik onderstel:

In de bakkerij werd ons verhaald dat in 't vorige jaar al de rogge door de Colonisten geleverd slechts een zesde opgeleverd had van hetgeen zij noodig hadden. Hiertoe moet dus noodwendig een aankoop plaats gehad hebben van nieuwe rogge. Vrage: wie betaalt dezelve? wordt zij een bezwaar voor de maatschappij of eene aftedoene Schuld voor de Colonisten? - En nog doet men bij een schepel rogge twee schepels aardappelen.

Bij dit alles stond de rogge vooral in Colonie nr 1 heerlijk: ook zag ik uitmuntende tarw: de aardappelen leveren in den zandgrond veel op en waren hier en daar reeds gerooid: ook had men begonnen vlas te teelen die een zeer fleurig aanzien had. - Op de veengronden is alles nog achterlijk, doch dezelve worden naar de les van *Virgilius* jaarlijks afgebrand en men hoopt er na de afnemning der bovenkorst veel goeds van.

Wat men daartegen zegge, het is stellig waar dat ieder Colonist.... neen, de koe van ieder Colonist alleen de mest voor deszelfs grond maakt: Allen verzekerden mij zulks: die mest bestaat uit plaggen met koedrek vermengd.

Dezulke Colonisten, welke door lichaamsgebreken tot veldarbeid ongeschikt zijn, als ook sommige meisjens en kinderen, worden in de spinne- en weeverijen gebruikt. Hier heeft elk der kinderen onder anderen eene vaste taks dien zij verdienen moeten en aan hunne ouders brengen: wat bovendien verdiend wordt gaat half in een' spaarpot en wordt hun half als zakgeld gegeven (b.v. hiervoor kunnen zij op het *bal* dat om den anderen Zondag gegeven wordt een glaasje bier drinken enz) De wol welke tot de kleederen gebruikt wordt is van Drentsche schapen, en dus slechter nog dan koehaar. Zij is wel goedkooper doch onsterk en slecht Dan men gebruikt ze bij voorkeur, naar ik geloof om het goed meer en spoediger te doen verslijten en dus aan de Colonisten meer werk te verschaffen: al het laken door hen bewerkt, wordt straks door Colonisten die kleedermakers zijn, afgehaald, tot kleederen gesneden, en naar het Magazijn gebracht. - In dit magazijn vindt men beddegoed, kleederen, huisraad van alle soorten, veldgereedschappen, hoeden, schoenen, enz. enz. alles in de Colonie gewerkt.

Onder de Colonisten is een timmerman, (die behalve zijn veldarbeid nog voor al de Colonies timmert en dus een zeer ruim bestaan heeft) verscheidene schoen- en kleedemakers, schilders, verwers en glazemakers, een smid, een metzelaar, een hoedemaker enz enz tot eene Parijsche modemaakster toe, met name Mejuff. *Vorheim*, n° 7 in de Colonie n° 1 welke zich in ieders gunst met gedrukte biljetten aanbeveelt en brieven franco verzoekt.

Ook heeft men zeer geschikte wandelende steenbakkerijen als in Braband. Tot dus verre is alles vrij voordeelig: doch hetgeen volgt neemt voor mij veel van het voortreffelijke der inrichting weg: Mijne eerste tegenwerping is:

I Wat den Godsdienst betreft: - Wij hebben uit het bovenstaande gezien hoe verkeerd de kerkinrichting is; hoe er over de Colonisten werkelijke geloofsdwang heerscht, (zie pag. 30 reg 1.2.3) want ik weet het met geen zachter' naam uittedrukken, en aan den anderen kant laauw- en onverschilligheid: de houding der Colonisten was oneerbiedig, zoo bij het aan- als bij het uitgaan der kerk: eene vrouw onder anderen pakte Van Hogendorp bij den arm omdat hij niet genoeg drong naar haar' zin. - Vier kerken van naastgelegenene dorpen zijn voor de colonisten geschikt: doch met haar vieren niet genoeg om de helft derzelve te bevatten: dus wordt de helft *ipso jure* van het kerkgaan verstoken. - De Roomsche Catholieke pastoor is gedurig op kermessen en feesten, zit bijna den ganschen dag in de herberg en laat zijne kudde loopen. -

2° Wat het onderwijs betreft: - Men zegt in de school dat hetzelfde zich tot schrijven, rekenen en lezen bepaalt en dat slechts als er tijd over is, *aardrijkskunde*, *vaderlandsche*

geschiedenis en *stijl* geleerd worden: doch uit gesprekken met Colonisten heb ik opgemaakt dat deze bijvakken zeer veel tijd wegnemen: en welk nut doen zij aan menschen bestemd om achter de ploeg te loopen of de spade in hand te nemen? Maken zij hen niet te onvrede met hun lot? bepalen zij hunne gedachten niet tot voor hen onnoodige zaken? - Wat het godsdienstig schoolonderwijs aangaat, uit den aard der zake kan het niet bestaan, dewijl de kinderen van onderscheidene gezindheden op dezelfde school komen en dus in plaats van den Bijbel, zedekundige (prul) boeken lezen. - Ik weet dat zulks bijna overal onvermijdelijk is: doch hier *vormt* men eene *nieuwe* maatschappij. - Ook ging de school evenals de kerk een uur later dan het bepaalde aan: wij kwamen er te half elf: (te tien ure moest dezelve aan zijn) te elf ure kwam de meester en te twaalf ure ging de school weder uit.

3° nopens het kanaal en kleinere vaarten. Eene vaart is voor eene Colonie als deze van zulk een dadelijk belang dat zij de zorg van den generaal VandenBosch niet ontgaan moest: dan deerlijk hebben zijne berekeningen hem bij het aanleggen derzelve bedrogen: - het is eene zoo eenvoudige waarheid, welke zelfs zonder ondervinding aan een kind duidelijk zijn zoude, dat de gloojing van een kanaal in den zandgrond gegraven bijna onmerkbaar zijn moet, wil men de kanten niet zien verzakken, dat ik niet begrijpen kan hoe de generaal in het graven zijner vaarten zoo ver heeft kunnen mistasten. Het hoofdkanaal zal hoogstens acht voet breedte hebben:

de gloojing is aan weerszijden niet meer dan drie voet, en op dezelve rust een' steile kant van omtrent tien voet hoogte. Het gevolg hiervan is dat bij de minste regenbui de kanten in de vaart afstroomen en die bedelven. In de kleine zijvaarten of wieken is geheel geen water, en in de groote zou een kind geen' klomp aan een touwtje van het een tot het ander eind door het water kunnen voorttrekken: het heeft op de diepste plaatsen geen twee voet en is op sommige geheel droog.

Na den eten lieten wij om het slechte weder rijtuig komen en reden op een' slechte fourgon met goede paarden, doch een' voerman die niet rijden kon over *Willemsoord* verder.

- De Drenthenaar bezit alle deugden en gebreken welke onafscheidelijk zijn van zijn eenzaam landlijk leven. - Wanneer men in een gering gehucht eene kleine stulp bewoont, zelve onbemiddeld en onkundig is en tot naburen en medeburgers alleen dezulken heeft, wanneer men niet in de gelegenheid is meer grond te bebouwen dan men voor zijn eigen huisgezin van nooden heeft en er dus weinig of niets overschiet om in grootere plaatsen ter markt te brengen, dan kunnen er tusschen zoodanigen en de inwoners van grootere plaatsen weinige of geene naauwe betrekkingen stand grijpen: dan leeren zij de overtollige dingen niet kennen, welke de stedeling als noodzakelijke beschouwt; dan geven zij zich aan de weelde niet over welke deze najaagt; maar leven stil, eenvoudig, onnoozel voort als hunne ouders en voorouders deden; verlangen niet wat zij niet kennen, zijn onbezorgd voor het vervolg, en geven weer aan hun nakroost hetzelfde voorbeeld dat zij van hun voorgeslacht ontvangen hebben.

Zoo heeft ook de nederige landbewoner van Drenthe niets overgenomen noch kunnen nemen van al wat de rijke Friesche en Groningsche boeren in de Hoofdplaats hunner provintiën zagen. - Deze laatsten bebouwden onmetelijke velden en behoefden op vele plaatsen den uitzichzelv' zoo vruchtbaren grond niet eens te bemesten: Het was dus hun overvloed die zij ter markt brachten: en dit leerde hun prijs op het geld stellen, gaf hun' geest een koopmansdraai en deed hun al de ondeugden des stedelings inzuigen zonder de plompheid des landsmans wegtenemen. De Drenthenaar daarentegen heeft, om zijn klein stukje gronds te bebouwen, nog de hulp van zijne geburen noodig; hij verbruikt met zijn gezin alles wat hij gezaaid heeft, en er schiet niets over dat den handelaar in de steden zoude kunnen gevallen: wat meer is, geen vreemdeling begeeft zich naar Drenthe, ten minsten niet met eenig voornemen van winst te doen: deze of gene die nog nu en dan een hunnebed komt bezichtigen haast zich een oord te verlaten, waar het reizen hem zoo moeilijk valt. Vanwaar zoude dan de

Drenthenaar eenige kondschap bekomen van al hetgeen de stedeling zoo onmisbaar acht. - Neen zijn belang houdt hem aan zijn dorp, aan zijne kluis verknocht: hij weet niet, en verlangt ook niet te weten dat er buiten zijn dorp en twee of drie die hij van verre ziet, doch nooit bezocht, plaatsen of landen in de waereld zijn: doch hij is daarom niet schuw, niet stuursch jegens vreemden. - Daar er niets bij hem is dat de hebzucht eens bedriegers verwekken kan, wordt hij ook door geen' vreemdeling bedrogen: waarom zoude hij, die gewend is zijn' buurman, wien hij noodig heeft, vriendelijk te bejegenen, een' reiziger onbeleefd behandelen: goedwillig ziet hij hem aan als iemand van wien hij niets te hopen noch te vreezen heeft, en uit gewoonte behandelt hij hem als zijnen nabuur: zeer dikwijls ondervonden wij die gediensigheid, die landbewooners zoo eigen op onzen tocht door de geringe dorpen en gehuchten. Bij al de deugden welke de Drenthenaar uit *routine* bezit, voegen zich als tegenbeelden onverschilligheid voor het vreemde, gehechtheid aan den ouden sleur, tegenzin in het beproeven van iets nieuws, en in een woord al die geringe, doch ware gebreken welke uit den aard van zijn leven voortvloeien.

Derde Hoofdstuk

Wolvega, 44 . - Sloom, het Oranjewoud 48 het Heereveen, De Gordijcke, 49 - De Joure
50 -

De Kuinre, Blokzijl 51 Vollenhove 52 de Gevangenis 54.
Havezaten, enz 56.

Reeds spoedig bemerkten wij aan de heerlijke landerijen die zich alom aan ons vertoonden, dat wij weder op Frieschen bodem waren: het bevreemde ons echter dat de weg hoog en zandig, de weiden daarentegen laag waren en gedeeltelijk onder water stonden dan wij vernamen dat dezelve in vroeger' tijd uitgeveend waren; en dat twee jaren geleden de vaart aldaar een' dijk doorgebroken en een grondgat van 24 voet gemaakt had, waaruit nu gedurig water welde. Te *Wolvega* gekomen traden wij een zeer zindelijk logement binnen, en wandelden te zeven ure, na het theedrinken, de bevallige omstreken rond, welke veel van ons Haarlemmer kwartier hebben, en menigten fraaie buitenplaatsen bezitten. Toen wij te huis gekomen, onder een glaasje wijn nederzaten, voegde zich de kastelein bij ons verhaalde mij dat hij mijn' naam kende en dikwijls *Kootje Van Lennep* en zijne bruine harddravers gereden had. (N.B. Deze Kootje van Lennep was een der grootste lichtmissen die ooit dien naam gedragen heeft) Ook had hij den Baron *Mulert van de Lehmkuhle* gekend en gereden, toen een der gunstelingen der fortuin, en der schoone sekse, naderhand echtgenoot eener gravin Van Nassau en thands op zijn tachtigste jaar, koppelaar en zwendelaar in dat zelfde Amsterdam, waar hij eens zich wegens zijne galanterien berucht gemaakt had. Dus aangenaam over vorige tijden en 's levens wisselingen koutende brachten wij den avond zeer genoegelijk door en sliepen elk in eene fraaie ruime kamer.

Dingsdag 8 July

De geweldige regenvlagen welke ons verboden verder te gaan, verschaften ons de gelegenheid nog nader met het liefelijke *Wolvega* bekend te geraken. Ik werd ook niet vroeg opgewekt, maar trachtte tegen den morgen in slaap te komen, want 's nachts had een zware klok die naast mijn bed tikte mij wakker gehouden. Mijne kamer was zeer groot en antiek: dezelve diende somtijds voor rechtskamer en vergaderplaats van Grietman en assessoren en pronkte met een ouderwets gewerkte kast waarvoor een Engelsman licht duizend gulden bieden zou: aan den zolder hingen naast een' vervaarlijken beer, een groote wolf, beide opgezet en als gereed mij aan te vallen. In welke betrekking het laatst gedierte tot den naam van het dorp staat is mij onbewust: dit was zeker dat beide in de omstreken gevangen waren.

Te negen ure stond ik dan op en vond Van Hogendorp die reeds sinds lang aan 't schrijven zat, bezig om zich over het droevige weder te erbarmen: hopende nog te kunnen vertrekken, bestelden wij ons eten tegen twaalf ure en schreven tot dien tijd toe. Na een zeer goed en smakelijk middagmaal, wandelden wij, daar de lucht eenigzins opgeklaard was, het dorp rond, en zagen ook hier benevens de plaats van den Heer *Siderius*, zeer fraaie boerderijen: ook had het land in de jaren 1818 en 19 groote waarde. Te drie ure dronken wij thee en gaven ons vervolgens aan de geleide des kasteleins over, die ons eene schoone wandeling beloofde. Langs eenige zeer lange met hooge boomen beplante lanen begaven wij ons naar eene groote boereplaats, omringd van fraai geboomte, eens een gedeelte der buiteplaats des heeren *Edema*. Van daar kwamen wij door koren- boekweit- en klavervelden van groote uitgestrektheid in bevallige bosschaadjen, waar zich de wildzang bekoorlijk hooren liet. Wat verder gingen wij de plaats in van den Heer *Van der Veen*, eigenaar van onmeetbare bezittingen om *Wolvega*. Deze plaats is door een' der *Van Harens* zeer grootsch en fraai aangelegd: men vindt er ruime vischkommen, eene welvoorzene en goed onderhoudene Oranjerie, moestuin, broeierij en boomgaard, als mede een schouwburg in de open lucht waar de zischermen uit boomen en hagen bestaan. De Heer Van der Veen is de

vader van hem dien wij te Leeuwarden bezochten en heeft den handel in Friesche baai bijna alleen in handen. Zoo hij niet op de Leeuwarder kermis geweest ware, hadden wij hem een bezoek gegeven. Onder de wandeling verhaalde mij de kastelein nog veel van vroeger dagen, hoe hij aan de *Nieuwer Sluis* postillon zijnde den hoofdofficier *Calcoen* en anderen gereden had enz. Teruggekomen zaten wij tot negen ure voor de herberg, soupeerden smakelijk en begaven ons te half elf naar bed.

Woensdag 9 July

's Morgens te zes ure kwam Van Hogendorp aan mijn bed, zeer vertoornd dat ik nog niet op was. Doordrongen van schuldbesef en berouw over mijn lang slapen stond ik op, haaste mij met kleeden inpakken en ontbijten, en was reeds voor zevenen met hem op weg, daar het weder beterschap beloofde. De gediensige kastelein bracht ons tot aan de groote vaart welke noord- en westwaarts loopt: deze volgden wij een half uur lang en kwamen vervolgens door vette weiden vol met hoornvee $\frac{1}{4}$ voor negen te *Sloot*, een klein dorp aan 't begin van 't *Oranje Woud*.

Dit bosch eens zoo prachtig en beroemd werd door de *Kannibalen* van 1795 gehavend en ontheilgd, werd aan onderscheidene personen verkocht. De *H H Rengers*, *Van der Veen* en *Kats*, drie der koopers sloopten bijna al de groote boomen: de laatste had toen Van Hogendorp hem te Leeuwarden in 't Koffiehuis sprak, ons bij zijn zoon en schoon zoon aan wie hij zijn fraai buitengoed geschonken had als huwelijksgift, te logeeren gevraagd. Zeer verlangend gingen wij dus voorwaarts en bewonderden nog de heerlijke en liefelijke overblijfselen van dit oud en achtbaar woud, eens het *Eden* van Nederland, thands nog Frieslands *Tempe*. Dan, droevige herinneringen vergalden onze genietingen.

Ziet gij ginds die achtbare eiken, dicht bij 't volkrijk Heereveen,
Static kruin op kruin verheffen boven kreupelbosschen heen?
Somber prijken weidsche takken met een' groenen loverdosch.
En beschauwen kruid en heester, opgegroeid uit jeugdig mosch.
Lachend staat het goudgeel koren: schittrend gloeit het zomerzaad:
Heerlijk pronkt het veld met boekweit als in hagelwit gewaad.
Vastgeslingerd en gekronkeld om den boomstam die haar voedt
Zendt de bloemplant aan den wand'laar balsemgeuren te gemoet.
Dan, hoe Friesland ook moog roemen op zoo liefelijk een oord,
Hoe, door zooveel schoons getroffen, oog en boezem zij bekoord,
Duizend treurige gedachten, wijd beroemd Oranjewoud!
Foltren hem 't benepen harte, die Uw overschot aanschouwt.
Zoo gij tuigt van Frieslands grootheid, zoo gij tuigt van Frieslands schoon.
Gij ook tuigt van zijne dooling, gij ook spreidt zijn schand ten toon
- Ach! waar bleef uw roem en luister, eens de waereld door vermeld?
Waar uw hooggetopt geboomte, voor zijn tijd ter neer geveld?
Waar uw uitgestrekte tuinen, rijk in glanzig bloemgewas?
En de zwaar beladen takken, daar Uw boomgaard grootsch op was?
Vruchtloos zoekt het oog de visschen in het spiegland vijvernat.
Vruchtloos ook de schuchtre rheeboek die op 't malsche heigras trad.
Waar is thands het heerlijk lustslot dat zoo schoon verheven stond?
Waar die adellijke jachtstoet die hier omzwierde in het rond?
Waar vooral, waar zijn de telgen van de wijd vermaarde stam,
Dier hier eens het leed verdrijven en 't genoeg zoeken kwam?
- Ach! uw oude roem en luister, Frieslands tempe, zijn verjaard,
En dat luttel hooge stammen, die de bijl nog heeft gespaard,

Staan in eenzaamheid te treuren, en hun schoon kwijnt dag aan dag.
 Zoo staat ook de droeve grijze, die zijn vrienden vallen zag
 Tuin en boomgaard zijn verdwenen: elke vijverplas gedempt,
 Hinde en rhebok weggetogen, door geen' heining meer beklemd.
 Zelfs de plek is niet te vinden, waar het slot in puin verzonk,
 En de jachthoorn slakt geen toon meer, die voorheen zoo galmend klonk.
 Aan die stam zoo hoog en edel werd en have en erf ontscheurd.
 Snoodheid, nooit genoeg te boeten, dwaasheid nooit genoeg betreurd! -
 Moest ge U dus vergolden vinden, eer- en deugdenrijk geslacht!
 Hadt gij van 't ondankbaar Neerland immer zulk een loon verwacht?
 Van dat Neerland, dat zijn grootheid van uw grootheid had ontleend,
 Dat sints lang geen glorie kende met uw glorie niet vereend.
 Moest een laag, een helsch gebroedsel, in een slangen poel gebaard
 Tot verderf van recht en godsdienst zich verspreiden over de aard,
 En het nakroost der Bataven mee doen deelen in zijn nijd,
 Met een een gruwelsmet bezoed'len, onuitwischbaar voor altijd?
 Moest het ongewijde handen aan het vlekloos heilge slaan?
 En het raadbesluit des hemels in zijn dolheid tegengaan?
 Gij kunt van die vloek'bre daden, door geen naneef weer aanschouwd,
 Gij kunt van die schennis tuigen, gij ontwijd Oranjewoud!
 Maar al dreef een vuig geboefte toomloos zijne vorsten heen.
 't Misgeleidde volk betreurde spoedig zijn' te rasse schreen.
 't Riep die eedle stam weer tot zich, in wier schaauw het rust genoot,
 En wier vrucht zoo malsch en geurig heulsap en verkwikking bood. -
 Evenals die enkle boomen die de woestheid had ontzien
 Thands nog aan de ondankbre Friezen ongevergd hun schaduw bien
 Zoo doen ook die vorstentelgen nog tot Neerlands heil bewaard,
 Kalmte en rust aan 't volk genieten dat zich om hun tronk vergaart.

Toen wij, in dit woud aan 't doolen geraakt, naar het buitengoed van den Heer Kats vroegen, vernamen wij tot onze smart, hoe hij met zijn gansch gezin dienzelfden morgen te vijf ure naar Leeuwaarden was vertrokken. Geheel ter neder geslagen over deze teleurstelling, sloegen wij een voetpad in, en kwamen te half tien aan 't *Heereveen*, waar wij, na zoo veele veengronden in hunne onderscheidene *gradatiën* gezien te hebben het toppunt van ontginning en *colonisatie* beschouwden. Het Heereveen is eene groote, fraaie en welgebouwde plaats waar een breed kanaal door heen kronkelt: de straten groot en opgevuld met menschen: de huizen net en wel gebouwd. In het *Heerelogement* dronken wij koffi en wandelden vervolgens het vlek rond, waar ons alom de welvaart tegenlachte.

Iets westelijker dan het Heereveen ligt *de Gordijcke*, waar nog eenige halve wilden of holbewoners wonen, wier huizen half onder den grond zijn en die van roof en bedelarij leven. Van de drie misdadigers welke in Friesland gevonnisd worden is er één uit die plaats.

Te elf ure wilden wij onzen tocht naar de *Joure* voortzetten, doch werden door eene vreeslijke regenvlaag gedwongen terug te keeren eer wij een kwartier gevorderd waren. Dies namen wij rijtuig: de paarden en voerman waren goed: doch de elendige wagen liet aan alle kanten het water binnenstroomen, zoodat onze voeten en achterdeelen in water rusteden. Na een groot uur rijdens langs een niet onaangenamen weg kwamen wij aan de *Joure* en stapten af aan het logement *Van Zeverijn*, in eene straat welke met de *Breedestraat* te *Leyden* vergeleken mag worden. Na een zeer goed middagmaal gebruikt te hebben, wandelden wij dit heerlijk vlek, dat nog fraaier en netter van bouw en aanleg is dan 't Heereveen als ook de aangelegene hofstede van den Heer *Vegelin van Claerbergen* rond en bewonderden dezelve.

Aan de Joure grenst mede eene boomkwekerij van bij de negentig morgen Rh., waar enkel en overal vruchtboomen staan, doch waar alles ook beplant is en alle soorten ook te vinden zijn. In het voor en najaar zijn hier honderd vijftig arbeiders aan 't werk. De boomen en vruchten worden zelfs tot naar Hamburg toe verzonden. De eigenaar is zekere *Krijns*. - Naast de herberg was de school. Door een raam telden wij in dezelve vijftien *astronomische* kaarten, en bewonderden de opvoeding der Jourcesche kinderen. Wij soupeerden met wijn en kerssen.

Donderdag 10 July

Na te vier ure het bed verlaten te hebben wandelden wij te vijf ure een' breedten, zandigen en welbeplantten weg door weiden voort en kwamen na een uur gaans eene herberg voorbij waar vijf onafzienbare lanen van zwaar geboomte op uitkomen. Wat verder kronkelde de weg om eenige kleine meertjens en spoedig herkenden wij het Slotermeer, en de torens van Sloten en Wijchel. Te acht uren vonden wij ons op bekenden grond en ras aan de Lemmer, waar de knecht in de Wildeman ons met vreugd aanzag en ontbijt voorzette. Daar het weder zich op nieuw dreigend vertoonde, begrepen wij dat het raadzamer was den dijk, dien wij ons buitendien niet zeer aangenaam voorstelden, te berijden en vertrokken na lang wachten te half elf in een goeden wagen. De voerliën aan de Lemmer staan onder een' Commissaris die hen bij beurten rijden laat: eene instelling welke ik verre ben van goed te keuren, daar zij allen najver tusschen de zelve wegneemt. - Het weiland aan den dijk gelegen was vrij slecht en staat bij winterdag onder water: echter werd het verder op beter. Te twaalf ure kwamen wij aan de *Kuinre*; hier danste ons rijtuig over de slecht geplaveide steenen. De *Kuinre* bestaat uit eene rij huizen, in 't lang gebouwd, en van ouderdom instortende; aan de stal der herberg zag ik een fraai geschilderd, doch half ingeslagen ouderwetsch vensterraam. Van de *Kuinre* kwamen wij te *Blokzijl*. Onderweg zagen wij midden in veel fraaie ja zelfs vette weiden, uitmuntende boerewooningen en schoon rundvee. *Blokzijl* eene voormaals vrij aanzienlijke plaats, bestaat thans even als de gansche zeekust van *Overijssel* uit het maken van matten. Er is echter eene goede en ruime haven. - Hoe meer wij *Vollenhove* naderden, hoe beter het land werd, vooral het buitendijksche *gor*, dat bij de acht voet breedte, onaangezien de lengte, verkocht en verhuurd wordt: Acht voet breedte wordt een *Giet* genoemd en geldt somtijds tot honderd gulden toe. Ook behoeft het niet bemest te worden wegens de overspoeling der zee, wordt tweemalen gehooïd, en daarenboven nog beweïd.

Verder gereden trokken wij schoone heeregoederen voorbij met prachtige oprijlanen en zware bosschen. Te twee ure kwamen wij te *Vollenhove* en stapten buiten de poort aan de herberg af. De kastelein en zijne vrouw maakten duizend plichtplegingen jegens ons, hoe zij ons toch zouden opwachten, niet begrijpende hoe men te *Vollenhove* kwam, dat geene plaats van doortocht was en waar niemand kwam die er niet opzettelijk wezen moest. Echter kregen wij te vier ure een goed middagmaal en nette kamers. Daarna wandelden wij de stad rond waar men bezig was een' nieuwen haven uittegraven: denzelven beschouwende vreesden wij echter voor aanslijking en toevriezen. Dicht bij den haven zagen wij een oud groot slot met vervallene torens, omringd van eene diepe en breede drooge gracht. Wij klopten aan door nieuwsgierigheid gedreven en hoorden dat hetzelfde thands tot gevangenhuis verstrekte en wij niet zonder briefje mochten worden toegelaten. Dies zonden wij den *Cipier* zelven naar de regeering om verlof, hetwelk hij verkreeg en ons inliet. Binnen gekomen vonden wij ons op een groot binneplein van hooge wallen en ingestortte gebouwen omringd. Aan de rechterzijde was eene kleine omrasterde plaats waarin verscheide gevangenen ronddwaalden. Dezelve belendde aan het nog opstaand huis. Binnen getreden boden ons de gevangenen pijpedopjens en kanarievogels te koop aan. Na het gevangenhuis, waar achtenveertig misdadigers meest correctionneel gevangen zitten (waaronder ook soldaten) beschouwd te hebben, zagen wij ook hun ruime kerk in een' vervallen' toren. Hier gaan Roomsche en Hervormden *afzonderlijk* te kerk, en in de week tweemalen daags *ter School*: zoover is men hier het genootschap van

zedelijke verbetering reeds vooruit. Boven naar de toren leidde een wenteltrap waarvan elke tred uit een' steen gebeiteld was, een niet onaanzienlijk kunstgewrocht. Een ander' toren beklom ik alleen en wandelden over verbrokene balken en muren. Daarna verlieten wij de gevangenis. - Later vernamen wij dat de gevangenen dikwijls verlof krijgen om bij stedelingen te werken. -

Van den muur zagen wij de torens van Kampen zeer duidelijk; wandelden nog een poos rond en dronken daarop thee.

Vollenhove had van ouds verscheidene *havezaten* de stad uitkomende. - Eene havezaat is zoodanig een landgoed of verblijf dat in vroeger tijd, indien er een huis op stond, en de eigenaar een bepaald kapitaal bezat, hem tot stemhebbende in de provincie maakte; hierdoor waren zij oudtijds veel geld waard en deden de stad bloeijen. Thands bestaan er nog vier of vijf, waarvan drie aan de familie der Sloeten behooren De Heer van Middachten, bezitter van eene derzelve, leeft met een der heeren Sloet in onmin en laat jaarlijks om deszelfs jacht te bederven een zestigtal koppels konijnen uit Ameland overkomen. - Deze heeren hebben elkander op straat voor *Kaerel* uitgescholden, waarmede het *Advertentieblad* den gek heeft gesschoren. Hooger echter liep de twist tusschen twee andere edellieden aldaar, die zich beide *één* boom op hun grenzen staande betwistede en daar over tot een tweegevecht kwamen De een stak zijne tegenpartij overhoop en vluchtte vervolgens ten lande uit, zoodat beider havezaten in verval geraakten, en gesloopt werden. -

Na het theedrinken ging ik alleen wandelen, dwaalde lang rond en bevond mij eindelijk in eene laan met hooge zware linden beplant, tusschen ruime velden. Hier ontmoeteden mij zeer schoone en fatsoenlijk gekleedde dames bij eene met smaak aangelegde Havezaat. Hier plaatste ik mij in het gras tegen een aangenaam belommerden heuvel, met het uitzicht op een groot water dat een eiland omspoelde, waarop de trotsche bouwval van het oude slot stond: schitterend wemelde de avondsluier op deszelfs tinnen, prachtig van dien gloed blakend en scheemrend in het avondgoud. - Op een ander landgoed getreden bewonderde ik de bevallige ligging van het huis dat op eene hoogte zich tusschen zware boomen verhief, en heerlijke landgezichten opleverde over uitgebreide landerijen, grenzende aan eene witbeschilderde boerderij met een stroo dak voorzien en vrolijk tegen het somber geboomte uitkomende. Ik beantwoordde het gezang eener bekoorlijke freule met een *sentimenteel* lied, speelde den *troubadour* en *intrigueerde* elk zonder mij te vertoonen. De nacht deed mij vluchten. Te tien ure wendde ik mij huiswaart en sliep goed, ondanks eene onder ons gehoudene verkooping.

Vierde Hoofdstuk

*het Zwarte Water 57 - Genemuiden 58 de IJssel,
Kampen 62 - Zwol 66 de Willemsvaart 67
Hattem, de Hattemerberg,
Mole Cate 68.*

Vrijdag 11 July

Te vier ure sprongen wij ten bedde uit en wandelden langs fraaie dreven tegen half vijf voort. Echter moest ik een eind weegs terug om mijn zakboek te zoeken dat ik verloren had en gelukkig

in het spoor weervond. Na een uur wandelens door velden en buurten langs een' zandweg kwamen wij aan een dijk die ons te zes ure aan het *Zwarte Water* bracht, waar wij overvoeren. Aan den oever stond een klein huisje voor hem die wachten moest om bij slecht weder te kunnen schuilen: eene prijzenswaardige inrichting, die aan alle veerplaatsen zijn moest. - *Genemuiden* waar wij nu aankwamen, is een zeer lief plaatsje, meest door het maken van matwerk bestaande. Deze arbeid verschaft brood aan de behoeftige klasse van ingezetenen der zeekust van de provincie. Sommige arbeiders verdienen tot twaalf stuivers daags. De teenen welke zij gebruiken komen meest al uit *Dordrecht*, 't geen ons zeker al zeer vreemd voorkwam. - Uit de herberg in welke wij ontbeten hadden wij een fraai uitzicht op den binnenhaven, waarin verscheidene vaartuigen lagen, en eene aankomende schuit nog al drokte aanbracht.

Over een hoogen dijk aan onze linkerzijde met appelboomen beplant, en aan den zeekant aan uitgestrekte weilanden grenzende, hier en daar met zware iepen prijkende, kwamen wij na twee en een half uur gaans aan het dorp xx en zoo in het gezicht van *Kampen*. Heerlijk doet zich deze stad voor aan hen die haar van deze zijde genaken, dewijl zij langs en aan de overzijde der *IJssel* gebouwd is, onnoemelijk veel torens heeft, en eene rij boompjens tusschen den buitenmuur en den oever der rivier. Ook treft de zware brug met bewondering. Wij namen onzen intrek in het logement over het einde dier brug, vlak tegenover de stad geplaatst en hadden uit de voorkamers die wij betrokken een schilderachtig schouwspel voor ons, verlevendigd door de voorbijvarende schepen en schuiten. Deze groote brug is van hout, bestaat uit acht boogen, elk ruim zestig treden lang, en levert dus een prachtig kunststuk op. Bij het opkruien en losbarsten van den ijsgang is de angst der Kampenaars en hun bezorgdheid voor dien brug altijd zeer groot. Op een der pijlers staat dat dezelve *te Kampen gebouwd* is. Men betaalt er een stuiver tol; van deze heffing zijn echter de stedelingen uitgezonderd. Van dezelve heeft men een heerlijk uitzicht op de twee armen van den *IJssel*, welke het *Kampereiland* vormen, 't welk zoo vruchtbaar is, dat de stad door deszelfs opbrengsten van stedelijke belastingen bevrijd is.

Kampen is eene vrij groote, lange doch smalle en bij uitstek fraai gebouwde stad. De groote *Breedestraat* verdient dien naam en munt door goede huizen, welvoorziene winkels en vooral door hare lengte uit. Ook zijn de grachten breed en met hooge boomen beplant. Langs den *IJssel* is eene niet onaartige wandeling tusschen kleine boompjens, als ik boven aangemerkt heb. Midden in de stad is een hooge tooren, die tot een vuurbaak gebouwd is, welke 200 voeten hoog is, doch waaraan de bouwmeester bij ongeluk vergat eene trap te maken, zoodat men er die naderhand gebrekkig bij moest voegen. Het raadhuis is zeer oud en heeft in deszelfs voorgevel antieke beelden voorstellende den *Vrede*, de *Gerechtigheid*, enz. Een oude stads bode, een groot babbelaar doch een gediensstig man toonde ons de oude rechtzaal, welke van zeer fraai hout gewerkt is en overal zittingen in 't ronde heeft, aartig gesneden, op het wijze der zitplaatsen van de kanonniken in de Roomsche kerken. Op het steenen piramidaal gebouwd schoorsteen pronken heerlijke beelden en twee *basreliefs*. Het

eene stelt *Salomoos* eerste gerecht voor, waarbij die vorst door bondelbijdragers omstuwd zit. Het tweede vertoont de heldendaad van *Scaevola*, waar men de kanonnen op *Rome gepointeerd* ziet. Dit beeldhouwwerk werd in de vorige eeuw met allerlei verwen beschilderd: toen begreep men dat niemand dus ontdekken zou dat het steen was, dus schilderde men het nogmaals wit over om het de steenkleur te geven: door al dit kladden heeft men aan het gebeitelde al deszelfs oorspronkelijke fijnheid en luchtigheid ontnomen. In dezelfde zaal hingen de fraai geschilderde beeldtenissen van al de Prinssen van Oranje, benevens eenige beulzwaarden en hellebaarden. Beneden zagen wij eene nette groote kaart van het Kampereiland.

Na eenige vruchteloze bezoeken keerden wij in de herberg, luierden voor de deur en aten zeer smakelijk met een Zwolsch heer, zijne drie zoontjens, en een *geëmployeerde* aan de *registratie*. Deze laatste sprak veel over den oorlog in Spanje en verwonderde zich zeer dat wij stilzwegen toen hij de *Constitutionneelen* prees en ophemelde. Voor het eerst kregen wij hier een goed nagerecht, bestaande uit kerssen, aardbezien, framboozen en bessen. De dochter uit de herberg was eene der bekoorlijkste vrouwen die ik immer gezien heb. Na den eten herhaalden wij ons bezoek bij den vrederechter *Kock*, en vonden alleen zijne vrouw en dochter, alsmede twee onderofficieren. De onbevallige juffer schonk ons thee en babbelde zonder eind, vooral over de Kamperstreeken, waarmede zij *quasi* den gek schoor. Zij was zeer nieuwsgierig te weten wat ik in mijn Journaal van hare stad zeggen zoude.

Daar ik mij verwonderde over de menigte van onnutte poorten in dezelve gebouwd, vernam ik naar de reden en hoorde dat er in vroeger tijd slechts twee gestaan hadden, waarvan de tolln ruime inkomsten opbrachten. De burgemeesters van Kampen waren toenmaals groote rekenaars, en vooral ver in de regel van drieën. Zij begrepen dus dat tien poorten vijfmaal zoo veel zouden opbrengen dan twee en lieten er nog acht bouwen. - In 't vorige jaar zoude de koning te Kampen komen: men richtte aan de brug een' hemelhooge *piramide* op ter *illuminatie*, dan toen Z.M. kwam, en het stellaadje weggenomen was, vond men in de gansche stad, geen ladder hoog genoeg om den top der piramide te bereiken, en moest men dus het bovenst gedeelte onverlicht laten.

's Avonds wandelden wij den Kamperhout om, die zeer fraaie boomen heeft en in 't bijzonder een zeer ruim exercitieveld. Te tien ure gingen wij bedwaarts.

Zaterdag 12 July.

Daar het weder ongunstig was, vertrokken wij 's morgens met de schuit door uitgestrekte bouwlanden naar *Zwol*, waar wij te tien ure aangekomen zijnde onzen intrek in het logement van *Heldt* tegen over de poort namen. Na lang dwalen vonden wij het postkantoor en gingen de ontfangene brieven lezen. Kort daarop bezochten wij den Gouverneur *Bentinck*, die een fraai huis bewoont. Hij ontving ons beleefd, maar koel, en staande; want hij was in groot *costuum* en scheen haast te hebben. Ook bleef zijne wellevendheid bij het brengen van kaarjens. Van hem wandelden wij naar den Heer *Tobias*, secretaris der stad, wiens vrouw wij te huis vonden, omringd van kleine kinderen. Zij ontving ons vriendelijk en gulhartig en verzocht ons tegen den volgenden avond te soupeeren. Van haar terugkeerende ontmoette ons haar echtgenoot, die ons beloofde na den eten bij ons te zullen komen. - Te half drie aten wij zeer goed, onder anderen eene heerlijke Fransche soep. De Heer *Tobias* kwam ons volgens zijne belofte te vier ure afhalen en bracht ons *de* stadsschansen rond, die met hooge en zware boomen beplant zijn. De bolwerken echter heeft men door het tusschen in voegen van kleine tuintjens en het dempen van een gedeelte der gracht ten volle bedorven en de stad tot een' onregelmatigen veelhoek gemaakt. In eene sociteit buiten de stad dronken wij thee, wandelden eenige fraaie lanen om, en voorts eene bekoorlijke landstreek door korenvelden en weilanden aangenaam afgewisseld. De

bouwlanden om de stad, hier bij mudde gezaai gerekend, zijn veel geld waard. Na onze wandeling schreven wij brieven en gingen tegen half twaalf bedwaarts.

Zondag 13 july

Te half tien begaven wij ons naar de groote kerk die welgebouwd is en een fraai orgel heeft. Na lang naar plaatsen omgezien te hebben, gingen wij eindelijk zeer deftig in de regeeringsbank zitten, die zeer ruim en groot is. De predikant D^s *Smit*, een oud, stijf man, predikte zeer stichtelijk over Ps CXIX vs. 92. In het ruim plaatste zich eene schoone, fraai uitgedoschte vrouw, die mij met aandacht beschouwde en gedurig hare oogen op mij vestigde: uit hare kleeding begreep ik dat zij niet uit Zwol zijn konde, doch ik kon mij hare gelaatstrekken niet te binnen brengen. Uit de kerk kwam ons de Heer Tobias afhalen en wandelde met ons naar de markt. Hier luisterde eene aangename reeks van schoonheden naar het veldmuzyk der dragonders die er in garnizoen leggen. Van daar begaven wij ons naar de stadssocieteit die groot en ruim is en dronken er koffy. Te twee ure aten wij en volgden wederom onzen vriendelijken geleider die ons eene niet minder schoone wandeling dan den vorigen dag doen liet. Het Zwarte Water in zonderheid levert bekoorlijke gezichten op door de fraaie plaatsen aan deszelfs oever. De kleur dier rivier is zwart doch het water in een glas wit en helder. Voor onze herberg gekeerd, vonden wij het buitenplein op nieuw vervuld met toehoorders die het treffelijk muzyk van het garnizoen aandachtig toeluisterden. Kort daarop verscheen mevr. Tobias. Twee zoons van den Delftschen predikant *Metelerkamp*, studenten te Utrecht en hun zusters verzelden haar. Doch men verbeelde zich mijne verwondering toen ik bij hen de schoone die mij 's morgens in de kerk had aangestaard, hervond, en de heer Tobias mij in 't oor fluisterde dat die dame mij zeer goed kende. Zonder mij te bedenken sprak ik haar aan en zeide dat ik haar in de kerk had opgemerkt. Dadelijk antwoordde zij dat zij mij aldaar ziende en herkende om Amsterdam gedacht, en door zoete herinneringen veel van de preek verloren had. - Nog kende ik haar niet. Na de muzyk bood Van Hogendorp zijn' arm Mevrouw Tobias aan, en ik aan mijne schoone onbekende. Nu bemerkte ik uit hare gesprekken dat zij *Gouvernante* van de jonge juffrouw *Metelerkamp* was en te voren dien post bij Mevr. Hogguer Mijnsen bekleed had: zij wist vrij wat meer van mij dan ik van haar; want *Gouvernantes* zijn menschen die alles hooren en zien, terwijl zij zelve onopgemerkt blijven... indien zij niet bij uitstek fraai zijn, als deze. Na eene aangename wandeling kwamen wij bij den heer Tobias. De Heer D^s *Metelerkamp*, zekere lange student *Van der Wiek* en twee jonge nichtjens vermeerderden het gezelschap. Ik werd aan het avondeten tusschen den Predikant en die Mejuffrouw Walker, de schoone *Française* geplaatst. Dus had ik rondom een genoeglijk gesprek: met den dominé, een fraai, aangenaam en uitmuntend gezind man sprak ik over *orthodoxie* en met de bevallige buurvrouw over... hetgeen men aan fraaie vrouwen vertelt. Van Hogendorp zat tusschen de nichtjens. De ééne, zijnde eene Zwolsche juffrouw *Metelerkamp* was spraakzaam en lief: zij verrukte mijn' koelen reisgenoot: hij sprak *met* haar, en den volgenden dag *van* haar, dat veel zegt. Te half een kwamen wij te huis, hadden ons heerlijk vermaakt, lekker gegeten, uitmuntenden wijn gedronken en de (slechte) eerste haring geproefd.

Maandag 14 july

Te zeven ure verlieten wij het bed en vermaakten ons met het lezen van al de gekheden te *Haarlem* bij gelegenheid van het L. Costersfeest *gedebiteerd*. Een uur later wandelden wij de *Willemsvaart* langs. Dit kanaal, in 't vorige jaar voltooid, vereenigt den IJssel met de stadgrachten en dus met het Zwarte Water: daar te voren de schepen eerst om van *Deventer* naar Zwol te komen den IJssel af moesten zakken, de Zuiderzee in zeilen en het Zwarte Water tot de Stad moesten opvaren, leggen zij nu dien ganschen tocht in een' kwartier uurs af. Den IJssel voeren wij in eene boot over en kwamen te 9 ure in *Hattem*. Deze elendige stad

doorgewandeld zijnde begaven wij ons door korenvelden heen over de heide naar den berg in derzelver nabijheid gelegen, beklommen dien en genoten een uitgestrekt *panorama* over de omliggende landstreek hadden, tot aan *Nijkerk* toe. Onder aan den berg ligt het kasteel *Mole Cate*, thands eene woonplaats van honden. Naast hetzelfde zijn twee papierfabrieken, welke een beekje dat van den berg afhuppelt aan den gang brengt. Te Hattem gekeerd, dronken wij koffi. Zeer diep is het verval dier stad; dezelve is bijna niet doorterijden wegens de slecht geplaveide straten: echter betaalt men hier als in de meeste Overijsselsche steden zeer veel aan straatgeld. De poorten zijn zoo klein en laag dat geen gewoone Hollandsche koets of chais er door zoude kunnen. Langs een anderen weg keerden wij terug, zagen aan den IJssel twee steen ovens die veel te doen hebben wegens de geringe prijs der aldaar gemaakte steen. Na den eten legden wij een afscheidsbezoek bij Mevr. Tobias af, waar wij thee dronken. Haar man kwam te vijf ure bij ons en deed op nieuw eene wandeling met ons rondom de stad terwijl zijn aangenaam en nuttig gesprek ons veel vermaakte en leerde. In de societeit dronken wij met hem wijn tot half negen, keerden huiswaarts, pakten ons goed en zochten het ledekant op.

Vijfde Hoofdstuk

*Kanaal van den heer van Dedem 72
de Ommerschans 82*

Dingsdag 15 July

Te acht ure verlieten wij het eerste fatsoenlijke logement dat wij tot nog toe gehad hadden en stapten volgens afspraak naar het stadhuis, waar ons de Heer Tobias, die met den bode eene schouw moest gaan doen met een kapwagen afwachtte. Zijne goede harddravers brachten ons met spoed over den Zandweg heen door de groote landerijen, waar de arme lieden uit de stad hun beesten voor eene geringe som laten weiden. Wij zagen de plaats waar men den nieuwen weg naar Meppelt maken wil en kwamen drie uren van Zwol aan de plaats van den heer Van Dedem, aanlegger van het beroemde kanaal dat zijn' naam draagt. Daar wij gemelden Heer een bezoek wilden doen, stapten wij af en bedankten den Heer Tobias voor al zijne beleefdheden. Die gediensstige man herinnerde mij in houding, gestalte, gelaatstrekken, spraak, omgang en vooral zijne vriendelijke en inneemende handelwijze mijn overleden' Oom den Heer *Sylvius Van Lennep*. De oude plaats van den Heer Van Dedem doorgewandeld zijnde, kwamen wij aan de nieuw aangelegde. Waar voor twee jaren alleen barre heide was, staat nu reeds welig hout en koren, zijn bloemperken en vruchtboomgaarden aangelegd en prijkt het heerlijk huis, dat, van Vollenhove derwaarts gevoerd, en aangenaam over de vaart hangt. Deze vaart is zeer breed en genoegzaam diep, zoodat mijn reisgenoot in 1819, toen de Smilder en Hogeveensche vaarten onbevaarbaar waren wegens het lage water op deze vaart eene vloot van niet minder dan zeventig turfschepen zeilen zag. Met gunstigen wind kunnen de schepen van de Ommerveenen in een' dag te Amsterdam zijn, daar zij uit de Pekel Colonies komende acht dagen werk hebben, wegens de menigten van sluizen. Desniettenstaande spreekt bijna ieder ten nadeele over de vaart van den heer Van Dedem, meest uit onkunde of ijverzucht. Het speet ons zeer dat wij hem niet buiten vonden, daar hij ons zeker veel had kunnen verhalen en ten eten zou gehouden hebben. Van zijne buitenplaats wandelden wij twee uren de vaart op en kwamen zoo aan de herberg van *Kruizinga*, nabij de *Ommerschans* gelegen. Deze *Kruizinga* is de rechterhand van den heer VanDedem: hij heeft hem veel geholpen in 't aanleggen der vaart: ook was hij het die voor f 55.000 het gansche gebouw der Ommerschans aannam en in orde bracht. Toen wij bij hem kwamen was hij niet te huis. Zijne vrouw, ons voor landloopers aanzien, weigerde ons logies. Van Hogendorp bestelde dus koffi en liet zich als ontvallen dat het hem speet den heer VanDedem niet tehuisgevonden te hebben: nu zette men groote oogen op: doch toen de kastelein zelve te huis kwam, maakte zich mijn reisgenoot aan hem bekend voor denzelfden, wien hij in 1819 de veenen had rondgereden. Dadelijk keerde het blaadje om. De knecht haastte zich ons de eerste te dienen: de meid ging onze bedden gereed maken: de zuster zette de stoelen, en de vrouw maakte duizend verontschuldigingingen dat zij ons niet naar waarde ontfangen had. Wij dronken dus koffi en hoorden *Kruizinga* over de Ommerschans uit. Zeer aangenaam en onderhoudend was zijn gesprek. Hij is een fraai, vrij gezet man, wiens spreekende oogen en gelaatstrekken eene meer dan gewoone kunde, een vlug en schrander oordeel, eene spoedig gevatte slimheid, ja zelfs een ongemeen *genie* aantoonen. Daar zijn huis te klein is, laat hij aan de overzijde der vaart een tweede gebouw oprichten. Ingelicht omtrent hetgeen wij weten wilden, trokken wij te twee ure naar de Ommerschans. Eerst liepen wij tien minuten door heerlijke rogge en genaakten zoo het gesticht, dat een vrij aangenaam voorkomen heeft, zijnde met boomen hier en daar overschaduw, en op een' ouden Schans nog met grachten omringd, opgebouwd. Aan de hoofdpoot zaten eenige soldaten van de bezetting, bestaande uit een luitenant met vijf-entwintig man. Aan de deur werden ons vijf en een halve stuiver *entree* gevraagd: voor het daarvan komende geld, worden spiegel-tjens en dergelijke meubelen gekocht. Op aanraden van

Kruizinga, en ook na ons eigen voornemen, vroegen wij naar geen' *directeur*, maar namen een' Colonist om ons rond te leiden. Deze Colonist was een Belg. Zijne geschiedenis zal nader plaats vinden. -

De binnenplaats is zeer groot en door een hek verdeeld. Dit hek scheidt de wooningen der mannen en vrouwen. Na de timmerplaats gezien te hebben kwamen wij op groote ruime bovenkamers, waar verscheidene vrouwen zaten te breien of te spinnen. Van Hogendorp ondervroeg er eene, en hoorde dat zij te *Delft* gewoond had, waar zij met naaien en breiden de kost verdiende, doch dat zij had moeten bedelen omdat haar kind ziek was., en zij het niet op de schoot houden kon, terwijl zij werkte. Terwijl zij dit verhaalt plaatst zich een Onderdirecteur achter ons en ziet haar strak in 't gezicht. Van Hogendorp, verontwaardigd dat zijne vragen beluisterd worden, wil beproeven of de vrouw hem zal durven antwoorden en vraagt haar waar zij liever was, te *Delft* of aan de Ommerschans. De vrouw ziet den Onderdirecteur bedeesd aan, slaat de oogen neder en zwijgt. Van Hogendorp dringt aan op een antwoord, waarop Zij alleen zegt dat het brave lieden zijn die men over haar gesteld heeft. - Doch nu stuift de opzienster der zaal, mede eene Coloniste naar ons toe en roept uit: 'ik wou dat je 't mij vroeg, ik zou wel durven antwoorden'. - 'Welnu, waar waart gij liever?' - 'Wel daar ik van daan kom, liever dan in dit vervloekt gebouw dat ik in de Noordzee wou zien.' Dit gezegde eener vrouw die in een' betere post geplaatst, dien lichtelijk door zulke onvoorzichtige woorden verliezen kon verbaasde en trof ons. - Nu liet de Onderdirecteur, wiens kamer naast deze zaal was ons eenige lijsten zien van hetgeen de menschen verdienden. Hierover zal ik tot beter verstand van hetgeen volgen moet, het een en ander tusschen in voegen.

De algemeene grondregel, welke aan de Ommerschans in acht genomen wordt, is deze: *die niet werkt zal ook niet eten*. Dus, de Colonist die slechts half werkt, krijgt slechts halve portie, en die in 't geheel niet werkt geene. Elke Colonist boven de 16 jaren moet in de week 30 st. verdienen. Een gulden hiervan wordt voor zijn middagmaal gebruikt, en voor zijne kleding, uit een zwartgrijs buis met groene opslagen witte knopen bestaande. De overige 10 st. worden hem betaald in kaartjens van 2 st. waarvoor hij in de winkel der Colonie zijn ochtend- en avondeten koopt. Deze kaartjens hebben buiten de Colonie geen debiet, omdat men aan geen Colonist sterken drank zoude geven, doch de OnderDirecteurs zelve maken hier een schandelijk misbruik van, daar deze de kaartjens onder de waarde opkoopend, den Colonist gereed geld verschaffen en zich zelve met dien woeker verrijken - Volgens de inrichting echter der Maatschappij kan geen Colonist met gewoone veldarbeid meer dan één gulden verdienen, en moet dus om meer te hebben anderen zwaarder en arbeid verrichten. Zoo werken er sommige in de veenen, waar zij tot negen gulden toe in de week verdienen. - Van hunne oververdiensten wordt hun een derde in gereed geld betaald, een derde blijft aan de maatschappij en het laatste derde gaat in hun bijzondere spaarpot: wanneer een Colonist in zijne spaarpot f 25 heeft kan hij door den kapitein, niet vrijgesteld, maar ter vrijstelling voorgedragen worden en hangt nog van de beslissing des hoofdbestuurs af. Echter krijgt hijzelve geen' inzage van zijne verdienen en kan dus nergens rekening op maken. Dan, wat gebeurt er? De voeding bestaat grootendeels uit paardeboonen en is dus weinig geschikt voor iemand die zwaren arbeid verrichten moet. Hij nu die met een luttel gelds in de Colonie aankomt, kan zich daarvoor beter voedsel verschaffen, en, is hij daarenboven gezond en sterk, in staat zijn door buitengewoone arbeid zich staande te houden. Doch iemand die zwak en ziekelijk aan de Ommerschans gebracht wordt, en geen geld heeft, kan geen ander voedsel erlangen, wordt dus hoe langer hoe minder geschikt tot werken, krijgt diensvolgens hoe langer hoe minder eten en teert gestadig meer achter uit. Is hij zoo ziek dat hij heel niet werken kan, of verstaat hij den arbeid niet, dan moet hij dit wederom inwinnen, en het gevolg daarvan is dat hij nooit op gelijken voet kan komen. - De vrouw welke wij spraken *mag* met *breien* niet meer dan 30 st. verdienen, omdat al wat binnen het gebouw gemaakt wordt binnen het

gebouw verbruikt moet kunnen worden, en zij anders licht te veel zoude breien: dus zij zit voor haar leven in de Ommerschans, daar zij nooit oververdienen kan. Ditzelfde heeft plaats met die spinnen, hun verdiensten zijn niet geëvenredigd naar den tijd dien zij besteedden moeten. - Kinderen van twaalf tot zestien jaren moeten drie vierde en van acht tot twaalf halve voeding verdienen: dit laatste is volstrekt onmogelijk. - Ook zagen wij het gevolg hiervan in de school waar van de driehonderd kinders slechts een dertigtal aanwezig was, omdat de andere arbeiden moesten. Ook de avondschool wordt niet bezocht, doordien de kinderen van den arbeid te huis komend door vermoeienis niet tot leeren gestemd zijn. Uit de school kwamen wij in eene benedenzaal, waar eene vrouw die zich op het veld overwerkt had zat te kermen van pijn en het gesticht te vervloeken. Naast haar was een akelig uitziend, uitgeteerd mannetje. Deze ongelukkige was oppasser in eene der kamers: zijne voeten bevroren door den harden winter en zijne toonen, hem met nijptangen afgedraaid, waren nog niet genezen, waardoor hij voor zijn' post ongeschikt zijnde dien verloren had, niet meer werken kon, en *ex conseq.* geen eten meer kreeg. - Van daar bezochten wij eene andere zaal en vonden er eenige vrouwen en kinderen. Eene der vrouwen toonde ons het ochtend en avondeten der kinderen. Hetzelve bestaat uit een half kommiesbrood, niet veel grooter dan twee kadetjens: op hetzelfde moesten hare twee spruiten een' ganschen week teeren, en kermden ook van den honger. - Vervolgens bezochten wij de kinderkamer, waar zeven of acht kleinen onder de zeven jaren zaten te spinnen. Eene welgedane, knappe vrouw paste hen als kindermoeder op en tobde met een klein kind op den arm, zoodat zij zelve niet werken kon. Nu sprak Van Hogendorp een jongetje van zeven jaren aan:

Van Hogendorp Hoe komt gij hier, jongetje?

Het kind zucht, antwoordt niet en knipt een traantje weg.

Van Hogendorp Antwoord vrij, waar komt gij vandaan?

Het kind Uit Rotterdam, mijnheer.

Van Hogendorp En wat hadt je gedaan dat je hier gebracht werd?

Het kind Ik had iets gevraagd, mijnheer, en toen pakten de dienders mij op en brachten mij in de gevangenis, en daar heb ik acht weken ingezeten, en toen hebben zij mij hier naar toe gebracht.

Van Hogendorp En wisten je ouders dat je bedeldet?

Het kind Ja mijnheer, mijn vader had het mij belast.

Van Hogendorp Wat deden uwe ouders?

Het kind Mijn vader was lam en mijne moeder werkte voor de lui: maar in de gevangenis heb ik mijne ouders dikwijls gezien. Sints heb ik niets van ze gehoord.

Van Hogendorp tegen een ander kind En jij, jongetje, waar ben jij vandaan?

Het tweede kind Van Amsterdam, mijnheer.

Van Hogendorp En hoe kom jij hier, hebt jij gebedeld?

Het kind Neen mijnheer. Mijn vader werkte aan de landswerf en had mij aan 't werkhuis aangegeven, en vandaar ben ik hier naartoe gevoerd.

Van Hogendorp En weet je vader dat?

Het kind Neen mijnheer. Ik heb nooit iets van hem gehoord.

Van Hogendorp, zich tot de vrouw wendende En jij, vrouw, hebt jij gebedeld?

De vrouw Zoo waar God leeft, neen mijnheer. Ik woonde in met een sergeant, dien ik om de wet over het trouwen van *militairen* niet trouwen mocht, maar ik werd wegens mijn goed gedrag als zijne echte vrouw beschouwd, en zelfs in deze papieren erkend (*zij toonde ons die*). Ik was waschvrouw bij het bataillon. Eens ging ik naar den Haag bij mijne zuster die armoedig was om haar wat geld te brengen. Met haar wandelend ging ik eens een' winkel in. Toen werd zij omdat zij bedelde opgepakt. Bij haar keerende en haar voorspraak willende zijn, nam men mij ook mede. Men stuurde ons naar het Bedelaars Huis te Hoorn: ik bleef er negen maanden, werd toen herwaarts gezonden en ben hier al acht maanden. God is een

rechtvaardig' rechter en straft maar eens, doch ik wordt tweemalen gestraft om eene misdaad die ik niet begaan heb.

Van Hogendorp En hoe maakt gij het hier. Kunt gij hier iets verdienen?

De vrouw Neen mijnheer. Ik werd door den kapitein als kindermoeder aangesteld en heb het dus beter als anderen, daar ik 30 st wekelijks ontvang: doch gij begrijpt dat ik met dit kleintje op den arm en de zorg voor die andere niet werken en dus niets oververdienen kan.

Van Hogendorp En hoe maakt gij het met het voedsel van de kinderen?

De vrouw de schouders ophalende Ja mijnheer! zij krijten van den honger: enz enz.

Uit deze kamer kwamen wij in de klompenfabriek, waar een jongetje N.B. in een gesticht tot weering der Bedelarij met eene klomp in de hand bij ons bedelde. In eene bovenslaapzaal komende, waar eenige Colonisten zaten, vroegen wij of het hier de ziekekamer was; zoo elendig zagen al de bewoners er uit. Een jongen, achttien jaren oud, trad binnen. Van Hogendorp sprak hem aan.

Van Hogendorp Hoe komt gij hier jongen? Wat hebt gij gedaan?

De Jongen. Ik ben uit Frederiks Oord weggelopen, achterhaald en hier gebracht.

Van Hogendorp Zoo! gedeserteerd? en waarom?

De Jongen Omdat ik door mijn weesvader mishandeld werd.

Van Hogendorp Zoo? en waar zijt gij liever, hier of te Fredriksoord?

De Jongen ziet rond en zwijgt.

Van Hogendorp Welnu, waar zijt gij liever, spreek vrij!

De Jongen Hier mijnheer.

Wat verder zat een ziekelijk man op een bank neer. Deze was een kameraad van onzen geleider en had 19 jaren als sergeant bij de compagnie gediend waar deze 17 jaren soldaat was geweest.

Beide woonden bij Brussel, alwaar men hun diets maakte dat zij aan de Ommerschans eene hoeve zouden krijgen en een goed bestaan. Onder dit voorwendsel bracht men hen derwaarts. De Sergeant verhaalde ons met een bittere lach dat zijne vrouw eene week te voren van wanhoop was omgekomen. Ook toonde hij ons het vleesch, dat de Colonisten driemaal 's weeks krijgen, een stukje niet grooter dan zijne pink. - Op de plaats ontmoette ons bij 't keeren een lange kerel. Deze was de kwakzalver aan welke de negenhonderd zes en negentig zielen die in de Ommerschans wonen,⁷ toevertrouwd zijn. Hij is uit Duitschland gebannen en woont bij de vaart in een hol. De president van het geneeskundig toeverzicht te Zwol heeft hem beschaamd gemaakt en doen bekennen dat hij van al de kruiden in zijne recepten alleen de kropsalade kende. Ook hoor ik dat de Gouverneur van Overijssel klachten over hem heeft ingeleverd. Intusschen sterven de Colonisten onder zijne handen. Kruizinga laatst eene zaal binnentredende, vond een' hunner dood tegen de deur liggen.

Met de Godsdienstoefeningen is het elendig gesteld. De Predikant die twee uren van de Schans afwoont komt 's winters niet wegens de slechte wegen en was nu uitlandig zoodat er geen dienst was. 's Winters is er dus ook geene *cathechesatie* en over 't algemeen zijn de kinderen te vermoeid van 't werken om dezelve bij te wonen. De Roomschen hebben in 't geheel geen' dienst omdat er nog geen gewijde grond is: en de pastoor staat alleen de stervenden bij.

Stilzwijgend zagen wij ons bij 't uitreden aan en knipten eene traan uit de oogen weg. Mijn gemoed was vol: dan na een wijl voortgegaan te zijn zeide ik: 'zullen wij nu nog naar den kapitein gaan?' - 'Voor zeker, zeide VanHogendorp 'doch wachten wij ons afkeuring te laten blijken - Ja, hernam ik den beker tot den droesem leeggedronken!' -

---

⁷ Thands belooft hun getal reeds meer dan twaalfhonderd.

Wij kwamen dus bij den kapitein, een klein man, met een vriendelijk doch eenigzins weemoedig gelaat en Hoogduitsche uitspraak. Hij ontving ons aan de deur en begon met deze woorden: 'Gij hebt het gesticht gezien? welnu, gij zult er voorzeker veele abuizen gevonden hebben?' Dit begin trof ons en deed ons openhartig met hem omgaan. - Hij bood ons pijpen en zijne vrouw schonk ons thee. - Wij spraken over al de ongelukkigen die buiten hun schuld in de

Ommerschans zaten. Nu verhaalde hij ons de volgende gebeurtenissen.

Eenige Groningsche huisgezinnen hadden zich voor de vrije Colonie van *Veenhuizen* aangegeven, en reisvaardig gemaakt. Door het schandelijkst bedrog voerde men hen naar de Ommerschans: de kapitein maakte hiervan zijn rapport bij de Maatschappij, doch de ongelukkigen deelen intusschen in de elende daar heerschende.

Een reiziger zich buiten 's lands begevende komt 's avonds in een dorp aan: in de herberg geen logies kunnende krijgen vervoegt hij zich bij den Schout. Deze, eene flesch te veel gedronken hebbende scheldt hem voor een landlooper uit. De reiziger toont zijn' pas, zoo men weet, in 't Fransch gesteld. De schout, die taal niet machtig, antwoordt hem: 'wat heb ik met je oude *congé* uit Franschen dienst te doen.' Hij laat den man vatten en naar de Ommerschans voeren. De kapitein ziet bij de aankomst zijn' pas en maakt zijn rapport, doch de arme reiziger is nog niet vrij.

Eene vrouw van over de zeventig jaren had bij hare dochter een' zak aardappelen gehaald en bracht dien te huis. De veldwachter pakt haar op en zendt haar naar de Ommerschans. Een arbeider bij Brugge, werd van 't werk keerende door geeuwonger overvallen. Eene vrouw staat hem bij, doch de *marechaussée* vat hem als landlooper en zendt hem naar de Ommerschans, buiten weten zijner elendige vrouw en kinderen die van gebrek kwijnen en van de hulp des huisvaders verstoken zijn.

Wat de misdaden van diefstal en dergelijke in den Ommerschans nu en dan gepleegd, aangaat, dezelve worden aan den gewoonen rechter niet overgegeven; doch in de Schans zelve wordt de misdadiger ondervraagd, gevonnisd en gestraft. Een rechtbank van zeven personen, met den kapitein aan 't hoofd doet uitspraak; deze laatste beschouwt elk wanbedrijf als gepleegd door een der leden van een groot huisgezin, en dus alleen door het hoofd van dat huisgezin strafbaar. Dit doet hij om de ongelukkigen die zich licht door elende of hongersnood gedreven aan eens anders goed vergrijpen zoude voor schande of zwaardere straf vrij te waren. Ook gaf hij deze reden van zijn gedrag toen hij een' jongeling die bij hem aan huis diende en huiswerk verrichte wegens den diefstal van een gouden horologie had laten afstraffen, daar hem de directeur aanklaagde als hebbende een daad van willekeur gepleegd, terwijl zijne handeling uit een edel grondbeginsel voortkwam.

De mannen en vrouwen zijn als ik zeide gescheiden, en de gehuwden wonen niet bij een. Echter heerscht de republiek van *Plato* en *Jan van Leyden*, anders gezegd de *Vaga Venus* hier in den volstrektsten zin, zoodat de meeste meisjes zwanger zijn. De jonge lieden van beide kunne gaan gezamenlijk naar het werk, een soldaat moet op vijfentwintig paren passen en er kan licht iets geschieden dat zijn oog ontglipt, wijl verhinderde begeerte te lichter wordt aangeprikkeld. Nadat de kapitein ons deze en veele andere zaken verhaald had, bracht hij ons de velden rond, die de Colonie omringen. In dezelve staan zes boerenwooningen, bewoond door die huisgezinnen welke in Fredriks Oord zich het beste gedragen hebben. Elk hunner heeft veertig morgen lands, acht koeien en de noodige paarden, varkens en schapen. Met de mest van deze dieren en van veertig Schanscolonisten maakt hij zijne akkers vruchtbaar. De rogge en garst stonden hier nog beter dan in Fredriks Oord 't geen ik voornamelijk aan het aanbelandende Dedemsche kanaal toeschrijf. Ook de vlas bloeide heerlijk doch staat niet op nieuwen grond als men ons verhaalde, maar op gewezen' weiland dat te voren aan Kruizinga had toegehoord.

Nadat wij eene der hoeven, die groot en ruim zijn, bezichtigd hadden, nam de kapitein afscheid van ons en verzocht Van Hogendorp zijn' invloed, zoo hij er eenige had, in 't werk te stellen ter verbetering van het gesticht en verlichting van den last die zijne schouderen drukte: dat hij ten minsten niemand dan door een rechterlijk vonnis op de Ommerschans krijgen mocht. Dit alles zeide de brave man met de tranen in de oogen. Zeer geroerd namen wij ons afscheid van hem na drie en een half uur in en om het gebouw doorgebracht te hebben. Deze uren heb ik zeker onder de pijnlijkste die ik immer heb doorgebracht: echter dank ik God, dat ik in de gelegenheid geweest ben deze inrichting zoo naauwkeurig te bezien en zoo wel te leeren kennen: O! dat onze zwakke pogingen het lot dier rampzaligen mochten verzachten en den blinddoek afrukken van de oogen diegenen die met vooringenomenheid oordeelen. - Wel zegt de Star in een' zijner nommers: *Kom en zie*.

Wat helsche geest, het aklig duister
Ontdoken van zijn' jammerkolk,
Verbrak in overmoed zijn' kluister,
En gierde rond bij Neerlands volk?
Bedekte zich ter onheilstichting
In 't glansrijk hulsel der verlichting,
Greep 't momtuig aan der menschenmin;
En nam, volleerd in list en logen
Ter slaging in 't afgrijslijkst pogen,
Ook eedle boezems voor zich in!

Zoo ziet ge, in Deltaas slijkmoerassen
Het Nijlgedrocht, belust op buit,
Den vreemdeling op eens verrassen,
Door 't slaken van een droef geluid.
Hij meent een kind te hooren klagen
Met naar geschrei om redding vragen,
En snelt er heen ter onderstand.
Doch, in de biezen aangegrepen,
Voelt hij met kracht zich stroomwaart sleepen,
En strekt een prooi aan 's ondiens tand.

Tuig, Ommeschans, van al de rampen,
Uit onberaden' menschenmin
Ontsproten als onreine dampen,
En samenhangend op uw tinn'.
Volbracht de stichting Uwer wallen
't Ontwerp waarop men grootsch dorst brallen?
Is aan behoefte hulp verschaft?
De bedelstaf geheel verbroken,
De luiaard van gewin verstoken,
Het roofziek zwerversrot gestraft?

Is aan het kind, dat, in elende
Door schamele ouders opgevoed,
Noch Godsdienstleer noch plichten kende
Deze onkunde in Uw vest vergoed
Waakt daar de tucht voor list en boosheid,

Voor vuige drift en zedeloosheid,
En zuivert ze U van vlek en smet?
Vindt zich de band, door God geheiligd,
Bij U van smaad en hoon beveiligd,
De reine band van 't huwelijksbed?

Neen! de arme ziet bij 't moeilijk slooven,
Bij de arbeid, voor zijn kracht te groot,
Zich nog van loon en spijs beroven,
En bidt vergeefs om 't daaglijksch brood.
De zwerver bedelt als te voren
Ziet zijn vermetelheid niet stooren,
Loopt onbeschaamd de dorpen af.
Daar de onschuld, in den band geslagen
Wordt weggevoerd ondanks zijn klagen
Van leed en kommer zinkt in 't graf.

Neen! 't zwakke kind dat ook moet zwoegen,
Als waar het reeds in krachten sterk,
Zich met een bete moet vernoeven,
Niet afgemeten naar zijn werk.
Kan, moede en mat, als de avond nadert,
En op de school de jeugd vergadert,
Aemechtig, hijgend ingetreen,
Des strengen meesters les niet hooren,
Die onverstaan hem zuist in de ooren,
En, stikt in klagen en geweent.

Verbroken zijn de heilige snoeren
Voor Godes aanzich saamgelegd.
De man ziet zich zijn vrouw ontvoeren
Hoe teer door liefde aan hem gehecht.
Geen gade mag zijn weerhelft naken,
Met haar vereende zuchten slaken,
Met haar zich troosten van zijn smart:
Terwijl een zedeloos geboefte
Den teugel viert aan zinbehoefte,
En schendig wet en orde tart.

Gij, die, door deernis aangedreven,
Maar snood bedrogen door den schijn
Waant, dat de gift door U gegeven,
Den naasten zal tot zegen zijn,
Misleidden! die door liefdegaven
De schamele armoe meent te laven
Haar troost en bijstand aantebien;
Den droeven kommer te verzachten,
Ja zelfs, door saamgevoegde krachten
De elend geheel geweerd te zien.

Ach! droevig zult ge U eens beklagen
    Wat thands Uw hand liefdadig geeft;
Waarmee gij 't heilloos doel komt schragen,
    Waar 't duivlenrijk met kracht naar streeft.
Die gift zal tegen U getuigen
Bij 's afgronds woest en ijslijk juichen. -
    Zegt niet, tot stilling van 't gemoed:
Klein is de som door mij geschonken. -
Want ook de naauw bemerkbre vonken
    Ontsteken vaak den felsten gloed.

Neen! 't klaaggeschrei der echtgenoten
    Te jammerlijk van een gerukt;
Der jeugd in 't graf te vroeg gestooten.
    Door kommer, honger, leed gedrukt;
Van de onschuld, onvoorziens gebonden,
En zonder vonnis heengezonden,
    En afgebeuld en uitgepijnd
Zal voor Gods troon om wrake krijten
En U haar smart en rampspoed wijten;
    Als eens de dag des oordeels schijnt.

Dies laat die valsche schijndeugd varen
    Die geen oprechten vroomen past.
Nooit zal men toch de vrucht vergaeren,
    Die op verdorven stengel wast.
Als 't needrig hart zijn' Christenplichten
Op 's Heilands voorbeeld wil verrichten
    Bazuint het geen *weldadigheid*.
Maar 't snoode ras der Pharis/Phariz[?]eeuwen
Sticht enkel ramp bij 't galmend schreeuwen
    Van liefde en deugd en menselijkheid.

Zesde Hoofdstuk

*Veenderijen 93 - den Hardenberg 94. - Ootmarsum 95 Oldenzaal - 96. -
Gildenhuis 97 Bentheim, het Badhuis 101 Steinfurt, het
Bagno enz Komedie, Bal, Bank, Badvermaken 109
Slot te Bentheim 112*

In de herberg gekeerd, vonden wij alles in beweging om ons gemak en gerief te bezorgen. Spoedig werd er opgedischt en wij aten met smaak gedurig nog over het geziene sprekende. Na den eten verzocht ons Kruizinga met hem in zijne kiereboe een toertjen te doen. Wij beklommen die, en twee fraaie ketjens brachten ons langs de vaart naar een' molen, hem toebehoorende, welken wij beklommen, en van waar wij een uitgestrekt gezicht hadden op de omliggende veenderijen. Deze hebben hier een geheel dorp doen ontstaan; waar voor zes jaren geene woning stond, vinden thands menigten van bakkers, slaggers, timmerlieden, smids, enz enz een ruim bestaan. Ontelbaar zijn de turfhoopen, in veel grooter aantal dan elders hier in 't rond staande.

Nu reden wij naar de nieuw gebouwde Roomsche kerk, door den koning geschonken. Dezelve is zeer net, als ook de Pastorie, doch waarschijnlijk een werk van aanneming, want in twee kamers van het huis zijn de vloerplanken reeds verrot. Te acht ure kwamen wij terug, ik sliep goed, Van Hogendorp niet.

Woensdag 16 Julij

Toen wij te half vijf opgestaan waren, was de linkervoet van Van Hogendorp, waarover hij te Zwol en reeds vroeger geklaagd had, zoo gezwollen, dat hij zijne schoen niet konde aantrekken. Aan te voet gaan was dus niet te denken, doch rijtuig' was er niet krijgen. Nu had echter Kruizinga de vriendelijkheid ons te helpen. Hij spande zijne kiereboe in en mende ons zelve eene akelige heide door. Na drie uren rijdens hielden wij aan eene boerenherberg stil. Hier was een kind uit het Aalmoesseniershuis te Amsterdam besteed, blijkbaar van Joodsche ouders, aldaar zeker in de Hervormde leer opgevoed en dat thands haar *ave Maria* bad. Nabij *den Hardenberg* dien wij nu genaakten, zagen wij een fraai buitengoed leggen, en reden vervolgens het groote dorp in, dat net gebouwd is, en met schoone korenvelden omringd. Hier dronken wij koffi: een geneesheer, zoo dik als zes anderen, die meteen notaris en schout was, verbond Van Hogendorp. Wij namen een goeden kapwagen tot *Oldenzaal* en reden het dorp uit. Weldra kwamen wij op allerslechtste wegen door onafzienbre heiden, reden over bergen en dalen bij de vijf uren, en hielden slechts eens stil aan een armzalig gehucht, waar de menschen eene onverstaanbare taal spraken. *Ootmarsum* naderend werd de landstreek op eens bekoorlijk. Voor ons stak de torenspits van dat stadje uit goudgeel graan met donkere bosschen omringd, en in de verte rustte het oog op de graauwe bergen, terwijl het slot van *Bentheim* op een derzelve pronkte en de torens van *Noordhoorn* en *Nijenhuis* zich aan den voet vertoonden. Te *Ootmarsum* stapten wij aan het posthuis af. Ik wandelde de stad en derzelve omstreken rond, en zag in eene landerij van anderhalf morgen dertig koebeesten weiden, toebehoorende aan stedelingen, die ze hier voor f 11 jaarlijks lieten loopen. Wat verder vond ik eene groote plaats en eene vervallene diergaarde, waar drie groote vischkommen in elkander liepen door duikers of waterleiders. De menigten van beekjens, welke de tuinen om de stad besproeien maken de gansche vallei tot een bekoorlijk oord. Na lekkere kerssen gegeten te hebben, reden wij verder langs een weg veel gelijkenis hebbende met de aangenaamste oorden van Drenthe, lieten het groote bosch van D^f *Kistemaker* links leggen, en kwamen na anderhalf uur rijdens te *Oldenzaal* aan. Hier stapten wij in *de Star* af en aten er vrij slecht. Ik wandelde de stad rond, die nog al groot en volkrijk is. Zij drijft handel,

en heeft fabrieken in bombazijn en grof goed. De markt is er ruim, de groote straten net; doch in de achterbuurten legt de mist op de straat. -

Het had in de laatste uren geregend, doch nu bedaarde het weder, en ik begaf mij naar het voormeld bosch, waar groote koren- en boekweitvelden tusschen prachtige eiken, hooge sparren en dennen enz zich vertoonden. De zon ging heerlijk onder, met roode, purpere, groene, geele en blaauwe glansen de dunne wolken vervende, waartegen het paerskleurig gebergte dat de onmetelijke korenvelden als een gordijn afsloot, aangenaam afstak; terwijl de boomen waaronder ik mij bevond door schuinsche goudstralen verlicht, den grond met hun lange schaduwen bedekten. Dit alles leverde een bekoorlijk en treffend tooneel op, en verwekte de aangenaamste aandoeningen in mijn gemoed, gestoord door het hatelijk gebas van honden, die mij kwamen aanvallen en over eene sloot en dijk heen deden vliegen. Te huis gekomen vond ik Van Hogendorp minder pijnlijk. Hij sliep deze nacht, dat hij den vorige niet gedaan had, en ik ronkte als naar gewoonte.

Donderdag 17 July

Te acht ure het bed verlaten hebbende, lieten wij naar een rijtuig voor Bentheim vragen, dan helaas, er was in geheel Oldenzaal maar een fargon met twee paarden, welke een ander tot ons ongeluk besproken had. Van Hogendorp kon echter niet te voet gaan, en tot blijven waren wij niet genegen: ik wandelde dus rond en schommelde eene mistkar op, welke ik voor twee Gulden huurde. Van Hogendorp plaatste zich er in met de bagaadje, doch ik verkoos er naast te wandelen, daar de weg schoon en de knol het draven lang ontwend was. Onze weg liep over bergen en dalen, de schoonste gezichten opleverende: slechts eene kleine heide van een vierde uur gaans trokken wij over. Na twee en eenhalf uur wandelens toog ik een vrij hoogen heuvel op, tegen wiens helling en op wiens top het dorp *Gildenhuis*, of *hauss*, gebouwd is, eene fraaie plaats, rijk in steengroeven en korenvelden. Op de hoogte staan twee molens, welke een zonderling landgezicht vertoonden. Want aan de linkerzijde zagen wij enkel koren, rotsen en gebouwen, terwijl de vlakke die zich ter rechterzijde opdeed, uit veenderijen en heidevelden bestond. Nu daalden wij den berg af en kwamen na een half uur gaans aan de stad *Bentheim*, welke op een zware rots gelegen, de gansche omstreek overziet. Trots en treffend rust het oud en heerlijk slot op den hoogsten top. Links af gaande wandelde ik nu door eene *allee* van hooge eiken verder en kwam tien minuten voor het rijtuig te half drie aan het badhuis. Hier meldde ik mij aan, doch hoorde dat er geen plaats was. Nu zeide ik aan den kastelein dat de jonge graaf Van Hogendorp, deerlijk aan zijn voet gekwetst, mij volgde en logies verzocht. Dit hielp, want op mijn aandringen en naar aanzien der persoon werd ons op den zolder een klein vertrek in gereedheid gebracht. Daar de gasten reeds aan tafel zaten, begaven wij ons toen mijn reisgenoot gekomen was, derwaart. Dezelve was en *fer à cheval*. Wij plaatsten ons over elkanderen. Naast mij zat eene vrouw van ruim vijftig jaren, op wier gelaat nog overblijfselen van schoonheid waren, die doof, en gedurig met hare *lorgnette* in de weer was. Zij herinnerde mij bekende gelaatstrekken. Haar' echtgenoot, bij haar geplaatst, een' vrolijken gepoeierden podagrist meende ik meer gezien te hebben, en geen wonder, want het was de *Baron van Asbeck* met zijn gemalin, de ouders van Henriëtte. Over hen zat benevens den Baddoctor die een welopgevoed jongmensch is, zekere dikke, doove, oude heer, hebbende een rondom afgesneden buis aan. Zijn naam was *Kleman*; hij woont op *Nederhorst den Berg*, is zeer rijk en een groot jager. Soms hield hij zich maar doof en gaf dan de zonderlingste antwoorden. Naast den Baron waren twee Delftsche gebroeders geplaatst, volkomen *kwakers*. Niemand wist waarom of waarheen die kinderen reisden, daar zij geen woord spraken. Op hen volgde de heer *Idsinga*, een Fries, die in de Oost door vergif verlamd is en op krukken loopt. Na hem kwam een Moffrikaansche familie van zekeren regeeringsraad, dan een Colonel uit Groningen, een kleine podagreuze vrederechter uit *Gorcum*, met name *Goudriaen*, en zijne nog jonge vrouw, - (ik herkende hem drie dagen

daarna voor een oude vriend van mijn' Grootvader *Van Winter*, daar hij in den *Diemermeer* gewoond had). den burgemeester *Postuma*, uit Harlingen, zwager van *Bodenhuis*, en een sul, D^s *Mennes* een Fries, in het *Westerkwartier* staande. de HH *Dullingh* en *Knoops*, podagrissen uit *Arnhem*. Mevrouw *Idema*, met vijftig pleisters op haar afzichtelijk bakkes beplakt, hare schoone dochter, den Heer *Arnold* en zijne bevallige vrouw⁸, en de Heer *Deegens* wiens vader zeer ziek was. Deze laatste drie wonen te *Maarssen*. Het eten was redelijk, en de Badmeester sneed het vleesch niet goed: de wijn was uitmuntend. Na den eten gebruikten wij koffy, voorts thee en vervolgens Rhijnwijn. Onderwijl maakte ik kennis met den Almelooschen apothecar *Boom*, een lang gezet man, met eene witte pruik en een hooge pet daarboven, en met kapitein *Wagevier* uit Zwol, een zeer aangenaam man die zijnen veldtocht en gevangenschap in *Siberiën* heeft uitgegeven. Met deze beiden maakte ik partij om den 19^{den} naar *Steinfurt* te gaan. Langzamerhand was ik bekend met al de badgasten die zich doodelijk verveelden. Na het avondeten waar zich slechts weinigen vertoonden, zochten wij ons klein verblijf, dat waar twee ledikanten zonder gordijnen, een klein tafeltje en eene stoel geheel vervulden.

Vrijdag 18 July

De herberg en het badhuis zijn twee onderscheidene gebouwen van Bentheimer steen vervaardigd. In het laatste sliepen wij. Onder onze verdieping was het koffiehuis en billiard, als ook logeerkamers. Beide gebouwen leggen in het *Wolde*, uit lage miswassene eiken en hooge dennen bestaande. Het is vol herten en hazen. In drie dagen had men om een put eene danszaal met een stroodak in orde gebracht en men was bezig boomen te vellen om voor Zondag eene Komediezaal in gereedheid te brengen. De *furst* van *Steinfurt* is zelve ondernemer van het badhuis doch vindt er zijne rekening niet bij. - Wij ontbeten, wandelden niet wegens den regen; ik speelde biljard, haalde een potje bracht vrolijkheid onder de menschen, nam den toon der baden aan, noemde elk als eene oude kennis bij zijn' naam en zegevierde over de verveeling. Van Hogendorp schreef brieven, of zat er bij

Like patience on a monument Smiling at grief

De vrolijke Goudriaen riep gedurig uit: *hoe heb jelui elkaer toch gevonden?* 'S avonds was er eene lamme bank van *rouge et noir*; ik verloor er tweendertig guldens.

Zaterdag 19 July

's Morgens te vier ure sprongen wij ten bedde uit en wandelden naar Bentheim, wijl Van Hogendorp weder loopen kon. Hier vervoegden wij ons in *Weissen Ross* waar de Kapitein en de Apothecar logeerden. De caleche door hen besteld kwam te half zes en wij reden af. Den berg afgedaald zijnde, kwamen wij op eene barre heide van drie uren lengte: de hemel opende zijne sluizen en het water stroomde met geweld in het rijtuig. Oom (want zoo noemden wij den pilledraaier) en de Kapitein zaten bedekt onder de kap: maar wij moesten ons achter druipende *parapluien* verschanssen. Te *Steinfurt* gekomen (dat een elendig gat is) stapten wij in *Gasthaus die Sonne* af: de kastelein begon naar den Duitschen trant met honderd buigingen en verhaalde ons wonder wat van den Fürst en zijn *bagno*, als ook van de jongste der Fürstinnen, welke naar zijn zeggen *eine Zweite Catalani* was. Na de koffi verscheen een kleine smeerige slecht gekleedde jongen, waarschijnlijk de jockey van een' der bedienden des Fürsten, om ons rond te leiden. Wij volgden hem en traden eene brug over aan het einde eener straat, het kasteel, dat gebouwd is als een' onregelmatige veelhoek, halvemaanswijze en veel heeft van een' vervallene barak, links latende leggen. Voor deszelfs hoofdpoot stonden twee soldaten in roode montering met geele opslagen, wel gelijkend op de muzikanten van een

---

⁸ Thands nog geen tweentwintig jaren oud, in de kraam gestorven.

paardespel. De Fürst van Steinfurt heeft vijftig man troepen door een commandant en adjudant aangevoerd, welke laatste 's zondags als knecht in het Badhuis dient. Die helden werken als zij geen' wacht te vervullen hebben, in den tuin en ruilen als de *Soldat Laboureur* der *lithographie* hun sabels en geweeren voor harken en schoffels. Als de Furst van Steinfürst levert de vorst zijn *contigent* aan den koning van *Pruissen*, bestaande uit één man: als de graaf van Bentheim is hij onderdaan van *Engeland*. -

Het park of *bagno* dan door een hek binnengetroden zijnde bevonden wij ons in eene Engelsche partij van wel aangelegde bloemperken en hoog opgaand geboomte, wel onderhouden en net geschikt. Langs eene modderige laan tusschen de aardappelen door kwamen wij aan de wooning van den *Kapelmester* des Fürsten, waarvoor fraaie Italiaansche populieren stonden, daarna aan het *Caffeehauss*, aan de wacht, welke met witte colommen in den gevel in met eene heining van even hooge populieren prijkt, en vervolgens aan eene rapsodie van gebouw waarvoor vier oranjeboompijns stonden te kwijnen. Hierop volgde eene lange muziekzaal met ramen tot op den grond, gemeubileerd met hoorns, schulpen en keukenstoelen. Van het eene gebouw op het ander, van de eene ruïne op de andere, zagen wij ook de hofkapel met vier regelen van *Feith* in den gevel, en eindelijk eene waterleiding, waarbij een klein rad van 101 voet middellijn behoorde. Terugkeerend scheepten wij ons in een klein bootjen en voeren over een vrij breed water naar een eiland waar een hooge toren of ruïne of steengroeve, *nescio quid?* gebouwd is, van wiens top men een niet onaartig gezicht heeft. Ook kwamen wij op andere eilanden in 't zelfde water liggende, waar een tentjacht en eene schuit in de gedaante van een' zeedraak ankerden. Dit vorstelijk poppespel beziende begrepen wij niet hoe de HH Hofstede en van Echten dit alles boven het Haagsche Bosch konden stellen. *Sed de gustibus non est disputandum*. Aan de muziekzaal gekeerd zagen wij eenige onderdanen des Fürsten opgetogen van verrukking naar een *trio* uit de *Freischütz* luisteren dat door den broeder en de twee zusters des Fürsten gezongen werd, en waarop zij geloof ik al de vreemdelingen onthalen, welke aan het Bagno komen. De jongste zong goed. - In het Caffeehaus bracht men ons de keuken binnen, doch wij drongen in eene der kamers en deden er twee a drie leelijke dames uitvluchten De kapitein en ik waren vol gekheid, Van Hogendorp was gemelijk over den wansmaak der menschen, en de Apothecar verhaalde ons voor de driehonderdste reis dat er in Almelo zulke eene fraaie societeit was. In de herberg gekeerd spoedden wij ons aan tafel. - Naast Van Hogendorp plaatste zich een *Dom Kanonnik* uit *Munster*, die drie voet hoog was en met een zwaren bogchel voorzien. Deze man gaat door voor schatrijk en heeft eene verzameling van platen welke, zegt men, f 30.000 waard is. De tafel was gevuld met moffen die niet aten maar veel spraken: allen waren mager als scharminkels. De wijn was ondrinkbaar; de boter sterk; het eten slecht; er werd zeven malen ..... brood opgedischt. Na den eten wandelden wij de stad rond en vermaakten ons met de dwaasheid der moffen welke buiten de stad wonen en voor hunne tuintjens eene deur plaatsen, wel met een slot voorzien, zonder dat de ingang door muur noch sloot noch dichte haag belet wordt. Men roemde ons nu een naturaliënkabinet en een' *Botanischen hof*. doch wij hadden weinig trek in de bezichtiging dier rariteiten; dus rookten wij nog eene pijp voor de herberg en keerden daarna weder terug. De regen had onderwijl de veldsporen bijna onbruikbaar gemaakt en stapvoets keerende bevonden wij ons na vier verveelende uren rijdens te Bentheim, waar Van Hogendorp en ik afstegen om naar het Badhuis te keeren. Wij vonden aldaar den goeden Goudriaen reeds, naar bed: *Arnold* had zijn geld verspeeld en was dus naar huis gegaan om door zijne vrouw beknord te worden: doch de lange dominé Mennes, de Harlinger President Burgemeester, *Dubbele V* (Dullingh), Knoops(gat) en Deegens die allen een partijtje bij Kleman in Bentheim gehad hadden, bleven van negen tot twaalf ure onder de flesch zitten. Toen zwaaide de arme Postuma naar huis, viel en brak zijne horologie; Deegens was half een lijk; de stroeve Fries verhaalde duizend sprookjens enz. terwijl ik aan de bank zes of zeven dukaten won, en soupeerde met Van Hogendorp en een nieuw

aangekomen gezelschap, bestaande uit den rechter *Modderman*, zijne schoone dochter, den heer

Gockinga en zijne vrouw, allen uit Groningen. Het gesprek was zeer onderhoudend. Eens vroeg de Heer *Modderman* waar wij te Groningen gehuisvest hadden. - '*Bij Bruins*' was het antwoord. - 'Is het daar niet wat gehoorig en drok?' - 'Ja,' zeide Van Hogendorp, 'vooral met promotiepartijen.' Nu wenkte *Gockinga* zijnen reisgenoot die met vragen wilde voortgaan, toe en deze zweeg. Te elf ure gingen wij bedwaarts.

Zondag 20 July

Het theater stond gereed, in drie dagen volbouwd: de danszaal werd in orde gebracht: de bankier zette goudstapels voor den *Zondag* gereed: onze *generaal en chef* (want zoo noemden wij *Idsinga*, die de lamste van allen was) zoude het bal openen met *Mevrouw Idema* en alles aemde aan het *Badhuis* vreugde en verveeling. Ik zat met den heer *Modderman* in de tent waar ik op zijn verzoek hem onze rampen te Groningen verhaalde. Nu verzocht hij te weten of de heer *Buma* in den moorddadigen aanslag deel gehad had, want die jongeling stond naar de hand zijner dochter en hij zoude nooit dezelve aan iemand willen geven, die tot zulke feiten bekwaam geweest was. Ik kon gelukkig *Buma* verontschuldigen: echter geloof ik niet dat mijne voorspraak hem veel zal helpen; want de jonge schoone trof aan 't *Badhuis een*' anderen vrijer aan die .... dan genoeg. - Ik sprak twee uren met den vader over het *liberalisme*. De man was verdraagzaam en gebruikte geene machtspreuken. -

's Middags waren al de kamers vol gasten. *Goudriaen* en de andere lammen liepen spoedig weg van wegen de benaauwdheid, ik bleef met *Mevrouw Goudriaen* praten. 's Namiddags liep ik van tijd tot tijd in de *Comedie*, waar men die *Feuerprobe* en die *eiber-suchtige Frau* vrij goed vertoonde, en won tusschenbeiden aan de bank. Hierna volgde te zeven ure het bal. De schoone dames die hier dansten loopen 's weeks met bloote voeten achter de koeien. Daar Van Hogendorp nog niet vlug genoeg was en ik mij selv' als een lamme badgast aanstelde, dansten wij niet mede, hoewel mijn vriend razend was dat hij die elendige waltzers niet toonen konde hoe men in den Haag danste. Het was aartig de menschen om de put te zien rondspringen, daar deze belette de menschen aan de andere zijde der zaal te zien. - Intusschen was alles volgepropt met menschen. *Arnold* verloor zijn geld, waarop zijne vrouw droevig werd, doch hij, deels omdat hij nu luchtiger was, deels om hare klaagliederen te ontwijken, danste moedig rond met *mevrouw Goudriaen*, waarover deze van haar' man en mij duchtig beknord werd. Met hem, *Kap. Wagevier*, *Mennes*, *Dullingh* en *Knoops* zat ik aan de *Marcobronner*, en stond in eens verwonderd op toen ik den vroomen burgemeester *Postuma* mede aan de bank zag, half nuchter zijne thalers neerwerpende. Ik riep hem toe:

Eheu! fugaces, Postume! Postume!
Labuntur nummi.

Ja wel! zeide hij, en klopte op zijn' zak die vol was. - Ook ik ging van tijd tot tijd naar de bank en verloor er behalve mijne gedane winsten, een goede honderd guldens zonder een gezicht te vertrekken. Onder eenige nieuwe flesschen nam ik van de badgasten afscheid.

Maandag 21 July

's Morgens te half zes verlieten wij het badhuis. *Goudriaen* en zijne vrouw riepen ons uit hun kamervenster vaarwel toe, en de knechts wenschten den *Herr Graf* en *Herr Baron* goede reis. Te *Benthem* gekomen, beklommen wij den rots en traden de voorpoort van het slot in. Een heuvelachtige weg bracht ons naar den binnenmuur. Hier stond een schildwacht aan de poort die ons verzocht binnen zijn wachthuis te toeven tot zijn makker van het ontbijt zou terug gekeerd zijn. Spoedig kwam deze en toonde ons het slot. De binnenplaats is groot en

met bouwvallen bedekt. Het *corps de logis* wordt voor den Fürst in orde gebracht. Op den hoofdtoren geklommen, hadden wij een heerlijk zeer uitgebreid gezicht. De muur is hier acht voeten dik en het bovenplat bestaat uit steenen van zes voet lengte en drie breedte. Men staat verstomd over den bouw die zich in den nacht der tijden verliest. Het onweder eerbiedigt dien hoogen trans doch sloeg onlangs in het nederige dak des pastoors, om de gezegdens van *Horatius, Vondel, Poot, Feith* enz te logenstraffen. -

Op den toren zijnde, hoorden wij de klok slaan en nu riep de schildwacht dat hij afgelost moest worden. Daarop zagen wij een kelder, met messen en snijdende werktuigen voorzien, waarin men voorheen boosdoenders wierp. - Op het kasteel is eene waterput welke zeer goed water oplevert ook dan wanneer het in de vlakke droog is. Een tuintje is op een' der tinnen aangelegd en de gewassen groeien zeer wel op den rotssteen. - Onder Napoleons regeering voerde men kanonnen op den bovensten toren, die den ganschen omtrek bedwongen.

Oude en hoog verheven' tinnen, die ontzag en siddring baart
Die Uw lang behouden' glorie bij Uw val nog openbaart.
Heerlijk toonbeeld des vermogens van een forsscher voorgeslacht!
Ligt Uw oorsprong dan omneveld van der tijden duistren nacht?
Heeft de aloude rijkshistorie die Uw' vroeger grootheid meldt
Niet de namen van uw stichters voor hun kroost te boek gesteld?
Weet men niet welk teelt van reuzen zulk een steenklomp bracht om hoog,
En op rotsen nedervestte tot verbazing van ons oog?
Weet men niet wat kloeke handen 't water voerden op uw kruin
Waar het nu nog, altijd borrh'lend, op welt uit het mosschig puin?
Weet men niet wat fiere helden door hun stoutheid, eeuwen lang
Uit uwe ongenaakbre wallen rijken hielden in bedwang?
Ach! hun namen zijn vergeten: en hun roem verzonk in 't niet
En 't herdenken aan hun grootheid is 't alleen dat overschiet.
Nog verstomt de zwakke naneef van der vad'ren kracht onteert,
Als het werk van vroeger dagen zijn verval hem kennen leert:
Wat hij sticht, hoe klein en nietig, wordt geboekstaafd en verbreid.
En wordt nooit in later tijden 't offer der vergetelheid.
Maar wat prachtig is en heerlijk en door de eeuwen werd gespaard,
Heeft de namen van zijn' makers voor den nazaat niet bewaard.
Zo blijft al wat groot en stout is ongeacht en ongenoemd
Maar het lage, 't onvolmaakte wordt vergood en hooggeroemd.

Zevende Hoofdstuk

*Steengroeven 113 - Enschede 114 - Hengelo 115- Delden Twickel 116 Almelo 119
Deventer, stadhuis 121 Tapijtfabriek 122 IJzermelterij 124 het Loo 124 Marktgoederen
Zeden en Volkskarakters 128*

Van Bentheim wandelden wij naar Gildenhauss terug en sloegen daar rechts af door 't koren: op eens bevonden wij ons aan den steilen kant der steengroeve die door de zwaarte en stoutheid der hangende rotsklompen een treffend schouwspel oplevert. De steen is van binnen zacht en brokkelig, doch wordt door de lucht spoedig verhard. Boven op een rots van ruim honderd voet hoogte staande, voelde ik den grond wijken, terwijl Van Hogendorp mij angstig toeriep en de werklieden schreeuwden dat ik daar zeer gevaarlijk stond: dan ik was zoo wijs de klompen zand en steen alleen in den afgrond te laten tuimelen en zelve boven te blijven. Bij de hooge molens van Gildenhauss gekeerd, sloegen wij links af naar beneden en zagen ons ras in de heide. Echter viel ons de weg zeer toe, als zijnde dezelve met graan velden en boomen zeer aangenaam afgewisseld. Ook kwamen wij veele Hannoversche en Pruisische boerschappen door welke een slordig en morsig uitzien hadden. - *Losser*, het eerste Hollandsche dorp was, daarentegen zindelijk en fraai. Wij dronken er goede koffi en wandelden voort naar *Enschedé*, waar wij in de herberg *de Klomp* de gasten aan tafel vonden. Dezelve bestonden uit drie menschen van een slecht en onaangenaam uitzien, waarschijnlijk kommiesen of smokkelaars, of misschien wel beide: ook voegde zich de jonge Baron *Mulerd* bij ons, heer van *Hengelo* en andere plaatsen, doch die onder *curateelen* staat wegens zijne *prodigaliteit*. Wij bezochten na den eten (ons middagmaal was zeer lekker en voor 't eerst vonden wij hier meikerssen) den Burgemeester *Van Bleidestein* die door zijne bombazijnenfabriek schatrijk is geworden, doch vonden alleen zijn zoon, een' man van bij de veertig jaren, die ons lekkeren Rhijnwijn schonk en het vlek rondbracht. Hetzelve is groot en heeft bij uitstek fraaie huizen. Overall heerscht bloei en welvaart. Jaarlijks worden er meer dan dertig huizen om *Enschedé* gebouwd, niet door aanzienlijke lieden, maar door arbeiders der fabriek, die voor tien jaren geen twee zesthalven bezaten. Doch zij waren werkzaam en eerlijk: God zegende hun arbeid. - Daarentegen zagen wij een prachtig huis, waarin de voormalige eigenares van *de Pijl* haar schandelijk gewonnen geld ging verteeren. Dan op haar negentigste jaar lapte zij alles er door en moest in de kost besteed worden. -

In de groote Societeit zagen wij den Ouden Burgemeester van *Bleidestein* en zijn' broeder bij wien Van Hogendorp in 1819 gelogeerd had, en die ons beknorde dat wij niet bij hem waren gekomen. Tot half tien zaten wij met hen Rhijnwijn te drinken, trokken naar bed en sliepen zeer goed. N.B. Ik had eene wieg tot slaapplaats en verlang nooit beter.

Dinsdag 22 july.

's Morgens regende het zoo geweldig, dat er om eene wandeling te voet niet te denken was. Wij namen dus een wagen en reden te negen ure langs heiden naar Hengelo, een groot en bloeiend dorp, waar wij eene damaste servettenfabriek van weinig beteekenis zagen. Nu werd de weg beter en liep tusschen graanvelden door, waarover zich van verre het sombere bosch van *Twickel* vertoonde. Te *Delden*, dat een lelijk doch groot vlek is, stapten wij af in het voortreffelijk logement *de Kroon*, bestelden ons middagmaal en wandelden het bosch in der rijke nicht van Van Hogendorp. Na eene lange laan van vier rijen eikeboomen doorgewandeld en het lustslot van buiten beschouwd te hebben, wandelden wij rechts af en kwamen door bekoorlijke slingerpaden aan een watermolen. Nu waagden wij het ook, het binnenbosch in te treden, waar veele groote vijvers tusschen aangename eiken en sparreboschjens liggen: doch alles door de gierige *Gravin van Wassenaer* slecht onderhouden. Vrolijk sprongen de eekhoortjens rond langs de takken: de lucht was opgeklaard en de zon scheen heerlijk

tusschen de glinsterende takken der sombere boomen waaraan de regendroppels als zoovele diamanten ons tegenblonken. -

Te drie ure aten wij met veel smaak. De jonge baron Mulerd voegde zich bij ons en verhaalde hoe de predikant van Hengelo zoo veel gelds voor zijne pastorie noodig had. Hij sprak zeer verstandig en toonde zelfs kennis van zaken. Toen hij van zijne familie Mulerd van de Lehmculle sprak, verhaalde ik hem hoe het hoofd dier adellijke stam thands in Amsterdam op zijn zeventigste jaar den rol van *ruffiano* vervult. Te vijf ure wandelden wij naar *Almelo*; Onderweg een boerschap doorgekomen zijnde verloren wij den weg of dijk en geraakten even als *Hannibal* midden in een moeras, waar wij tot de knieën toe inzakten. Met springen kwamen wij vrij. Te Almelo waar wij te zeven ure aankwamen, namen wij onzen intrek in *den Gouden Leeuw* waar wij eene ongehoord sloffe bediening vonden. Eerst konden wij arme voetgangers maar *een* bed krijgen, doch toen Van Hogendorp naar den graaf van Rechteren vroeg en zich noemde, keerde het blaadje om. Met een boterham, thee en wijn gingen wij naar bed. Toen wij aldaar waren kwam ons de advocaat *Engbert* bezoeken en verzocht ons voor den volgenden dag. -

Woensdag 23 *july*.

's Morgens bezochten wij den advokaat Engbert, academiekennis van Van Hogendorp, en na hem de familie *Hofkes*, bij dewelke Van Hogendorp in 1819 gelogeed had; dezelve bestaat uit eenige oude lieden, drie zoons en drie aartige meisjes. Zij hebben eene groote fabriek in fijn goed, voornamelijk in damasten: als ook eene bleekerij: want Almelo dat in eene kom ligt, en dus al het afloopende water opvangt, bestaat bijna alleen uit bleekerijen. -

De stad of het vlek is fraai en zeer in 't lang gebouwd. Buiten de societeit welke ons zoo sterk door den Apothecar was aangeprezen is er echter niets bijzonders te zien. -

's Middags aten wij aan de table d'hôte: het gezelschap was verveelend: de deur sloeg gedurig hetgeen mij helsch maakte. Bij de Hofkessen dronken wij thee en bezochten daarna den Graaf van Rechteren, heer van Almelo en academie kennis van Van Hogendorp, een onnoozele hals. Voor zijn huwelijk met de freule Von Massow laat hij zijn slot in orde maken, doch vordert niet spoedig, want elk jaar komt er slechts eene kamer af. - Bij hem vonden wij een' Osnabrugschon Baron met zijne vrouw en kind. Na een zouteloos gesprek, schoon wij van pekelharing en Pekelcolonies (die de graaf verwarde) spraken, trokken wij af. In de Societeit won ik eene pot op het biljard en had vervolgens een belangrijk gesprek met den oudsten der heeren Hofkes, een zeer knap jong mensch, en doorkundig in het fabriekwezen. Na Rhijnwijn gedronken te hebben tot tien ure, keerden wij naar huis.

Donderdag 24 july

Bij onze uittrede uit de herberg werden wij door zulke hevige regenvlagen begroet, dat wij het raadzaam vonden ons naar den postwagen te begeven, schoon gewaarschuwd dat dezelve over den weg naar *Deventer*, die acht uren gaans is, elf uren bezig is. Dan, onderweg naderde ons een voerman en nam ons in zijne halve kapwagen, met welke wij langs een akeligen weg onder gedurige stortregens voortreden. Doornat kwamen wij te *Rijssen* aan, bleven aldaar een uur, hielden voorts aan de Bathemer molen stil en trokken verder. Wat dicht bij Deventer zagen wij dat men hier bezig was een' straatweg aanteleggen, die over Hengelo en Enschede naar het Pruissische grondgebied loopen moet. Na negen en een half uur rijdens stapten wij te Deventer aan het logement en posthuis *de Maan* af. Hier het middagmaal gebruikt hebbende, begaven wij ons te vijf ure naar het postkantoor. Men wees ons af zeggende dat het niet voor zes ure openstond. Te zes ure aldaar gekeerd, vonden wij slechts een' klerk die ons verhaalde dat er wel brieven waren doch dat hij dezelve, wegens de afwezendheid des direktors en der andere klerken niet afkonde geven. Na hierover een groot leven gemaakt te hebben, liepen wij in toorn weg, doch naauwlijks waren wij te huis, of de

klerk verscheen en bracht ons de brieven. Ik ontving er zes. Na de lezing bezochten wij den Heer *Van Doornink*, doch kwamen ongelukkig ten huize van zijn' broeder, die ook ontfanger is; niemand vindende, lieten wij kaartjens achter, als mede bij den advocaat *van Marle*, academiëvriend van Van Hogendorp. Te half elf gingen wij, na geschreven te hebben, bedwaarts.

Vrijdag 25 July

's Morgens te half acht kwam ons, die reeds van zes ure aan 't schrijven waren, een briefje toe van den heer van Doornink, die ons te eten en te logeeren vroeg: alleen het eerste namen wij aan. Te tien ure kwam Van Marle die ons na een uur te hebben zitten praten naar het stadhuis bracht, waar weinig te zien is, op een oud en fraai schilderij na van *ter Borg*, voorstellende de Burgemeesters en Raden van Deventer; vier andere der Evangelisten door een oud Deventersch schilder, en de portretten van Erasmus en andere geleerden. De Bibliotheek van het Athenaeum die mede aldaar was is nog al groot, doch slecht in orde.

Van het Stadhuis gingen wij de tapijtenfabriek zien, waar Smirnaasche tapijten zoo goed als te *Smirna* zelve gemaakt worden, doch duurder zijn. Derzelver bewerking is zeer belangrijk, doch het debiet gering; en in 't geheel beduidt deze fabriek weinig. Hier verliet ons van Marle, en wij wandelden de stad rond, die zeer oud en lelijk is. De straten zijn er naauw, de huizen hoog en dreigend intevallen; verscheidene gebouwen zijn merkwaardig van lelijkheid. Op den ouden Gothischen toren staat een bespottelijk klein koepeltje van nieuwerwetsche bouw. De wallen storten in: de versterkingen worden verwaarloosd. Te twee ure begaven wij ons naar den heer Van Doornink en aten met hem, zijne vrouw en broeder. Na den eten bracht hij ons in een koepeltje dat achter zijn huis op de stadswal staat aan het eind van een bevallig tuintje, een bekoorlijk uitzicht hebbende over den IJssel en de omliggende landsdouwten. Na thee gedronken te hebben deden wij eene wandeling in een nieuw park aan de overzijde der rivier (waar eerst groote linden stonden, door de Franschen tijdens het beleg omver gehakt) en begaven ons daarop naar de IJzersmelterij. Onder weg kwam ons van Marle tegen, die ons haast deed maken omdat er juist eene zeer groote plaat gegoten werd. Binnen getreden vonden wij het eerst ondragelijk heet, doch ik gewendde mij spoedig daar aan. Ik herinnerde mij de verzen van *Tollens* op de ijzersmelters en de smelterij van den heer *Jomain* te *Marche en Famine*, welke ik op eene vorige reis bezocht had. Alleen hield ik het uit bij den heeten oven en vermaakte mij met de heerlijke uitwerkselen van het gloeiend en vloeibaar geworden ijzer. Het zelve wordt twee uren van Deventer, aan den Almelooschen kant, uit gedolven, en kort geleden heeft men een' nieuwen mijn ontdekt. - Ook zagen wij ijzeren broeibakken maken. Daarna wandelden wij al de stads wallen om en zagen den aanleg der nieuwe straatweg. Ons gesprek was zeer onderhoudend.

Van Marle bleef met ons bij onzen gastheer wijn drinken en vervolgens het avondeten gebruiken. Te twaalf ure gingen wij zeer te vreden huiswaarts en sliepen goed.

Zaterdag 26 July

Volgens gemaakte afspraak kwam ons de Heer Van Doornink te negen ure met zijn wagen afhalen om naar het *Loo* te rijden. Een zijner zonen, een babbelaar van dertien a veertien jaren verzelde hem. De weg naar *Appeldoorn* is bestraat en heeft zeer fraaie uitzichten op een weinig heidegrond na. Aan *het Loo* gekomen, stapten wij aan de groote herberg af. Hier nam de Kastelein mij ter zijde en vroeg of ik niet door de freule *Schimmelpenninck geappointeerd* was. Reeds stelde ik mij voor een kind des geluks te zijn: dan ach! iedele hoop: de freules waren drie in getal, en de jongste was ruim zeventig jaren: het was Mevrouw *Serrurier* met hare dochter wie zij verwachtten, en niet mij. Hoe konde de kastelein mij voor Mevrouw *Serrurier* aanzien?

Na een flesch madera gedronken te hebben, wandelden wij naar het koninglijk lustslot en bezichtigden hetzelfde. De vertrekken in hetzelfde zijn ruim, prachtig gemeubileerd, met damast of laken behangen en van heerlijke spiegels en *pendules* voorzien. De slaapkamer der koningin voldeed ons het best. -

Uit het paleis gingen wij naar den tuinman en zagen eerst de moestuin en broeierij, die buiten de rasters liggen. De hoeveelheid van vreemde of bizondere gewassen was niet aanmerkelijk.

Nu leidde men ons het heerlijke park binnen, dat tegenwoordig driehonderd tachtig morgen binnen de rasters groot is. Eene slingerlaan door het kreupelhout bracht ons aan eene geheel nieuw aangelegde waterpartij, uit twee in elkander loopende vijvers bestaande, door eene cascade vereenigd en door eene andere gevormd. De boomen hier nog jong zijnde zullen bij meerderen wasdom gedurig den ganschen aanleg in schoonheid doen winnen. Niet min voldeed ons het groote dennebosch, waar ons de regen in eene fraaie koepel schuilen deed. Wat verder troffen wij een gebouw aan, een Romeinschen tempel voorstellende, van ruwe dennen saamgesteld, doch welke zoo konstig gerangschikt zijn, dat men van verre een geschilderd voorhof meent te zien. Zeer trof ons de beschouwing van het oude Loo, vergeleken met het hedendaagsch gebouw. Heerlijke eiken en beuken overschaduwden aan den ingang van het dennebosch de bekoorlijke waterpartij waar zich een majestueus gordijn van vloeiend kristal in nederstort. De met spiegels en glazen deuren versierde koepel in de Oranjerie is merkwaardig: doch de Oranjerie zelve munt minder uit, als ook de wildbaan. Twee groote herten zaten in eene afgezonderde gaarde en smoorden in hun vet, 't geen voor zulke dieren juist de beste hoedanigheid niet is. Hierna beklommen wij het platte dak boven op het lusthuis en vermaakten ons met de bekoorlijke omstreken te beschouwen. -

Te drie ure in de herberg gekeerd, gebruikten wij een heerlijk middagmaal en dronken uitmuntenden wijn, bij elke flesch beter nemende. Terugkomende sloepen wij in het rijtuig. Bij den Heer Van Doornink aten wij 's avonds volgens de inzettingen der ouden warm brood en haring, vermaakten ons tot twaalf ure met het zien zijner *médailles* en penningen, en gingen na hem voor al zijne gediensigheden bedankt te hebben, onze koffers pakken. -

Eer ik Overijssel verlaat voegt het mij eenige woorden te zeggen over den grooten twist die thands deszelfs ingezetenen bezig houdt nopens de verdeeling der zoogenaamde marktgoederen. Deze bestaan uit groote heidevelden, gezamenlijk aan de inwoners van deze of gene plaats toebehoorend en op welke ieder dus eene gelijke aanspraak heeft. Dezelve worden meest tot gemeenschappelijke weiden gebruikt, waar ieder der ingezetenen een of twee stuks groot en ook hier en daar klein vee kan doen weiden. Thands echter hebben eenige der deelhebbers op verschillende plaatsen de verdeeling gëeischt welke groote tegenstreevers gevonden heeft. De groote landeigenaars als de Gouverneur Bentinck en anderen werken deze verdeeling op alle wijzen tegen, oordeelende dat door het ontginnen van meer land, hunne bezittingen minder waarden zouden krijgen ('t geen echter mijns oordeels alleen in den beginne plaats zal hebben, daar het vruchtbaar maken van heidegronden op den duur altijd tot voordeel verstrekken moet) de kleine boeren of arme ingezetenen vreezen dat zij bij verdeeling licht een stuk lands zouden krijgen te ver van hun wooning verwijderd (ofschoon deze zwaarigheid door middel van ruiling licht uit den weg was te ruimen) Dan de boeren die pas beginnen en wie het niet aan geld maar aan grond ontbreekt, staan de verdeeling sterk voor; hoewel zij minder in getal zijn, hebben zij nu den uitspraak der rechtbank van *Zutphen* op hun hand, welke de zaak als eene erfenis beschouwende zich gegrond heeft op den regel: *nemo invitus cogitur in Communionem manere*: de rechtbank van Almelo daarentegen de marktgoederen als *res universitatis* en dus onverdeelbaar beschouwende, heeft een' tegenovergestelden uitspraak gedaan. - Wenschelijk ware het dat een hooger hof dien Gordiaanschen knoop eens doorhakte.

De inwooners van Overijssel zijn uit hun aard en door de onderscheidene bronnen van bestaan zeer verschillend: die van de zeesteden hebben den aard der kustbewooners: die binnenwaarts huizen komen meer met de Drenthenaars overeen: de stedelingen vooral in Zwol, Deventer en Kampen zijn zeer beschaafd en wellevend. Over 't geheel zijn in deze provincie de aard en zeden der ingezetenen oneindig minder bedorven dan in Friesland en Groningen of in de meest westwaards liggende provinciën.

Eerste Hoofdstuk

*Loghem 1 - Ampsins 2 - Geesterer 3. Borkulo 5 Groenlo, Breedevoort 6 Varsseveld - 8
Deutichem 9 - Keppel - Doesburgh 10 Zutphen 11 sqq. ruine aan de Berkel
Droogenabstoren en wallen .14 Kerk 15 Doopvont, ijzeren Kroon graf der Heeckerens 16
Duivelsklaauw 16 Tapijfabriek 21*

zondag 27 July

's Morgens te zes ure het somber Deventer verlaten hebbende, wandelden wij door heiden en korenvelden langs akelige en hieren daar overstroomde wegen naar *Loghem*, waar wij te elf ure aan kwamen. Na koffy gedronken te hebben, bezichtigden wij het vlek, dat, door alleraangenaamst geboomte omplant, midden in vruchtbare velden gelegen, en door een bevallig riviertje bewaterd, een zeer vrolijk voorkomen heeft. Vervolgens wachteten wij het einde eener wolkbreuk en geweldige regenvlaag af, en wandelden naar het landgoed *Ampsink*, den heer van *Nagell* toebehoorend. Dit goed is ruim zestienhonderd morgen groot: het huis heeft zeven ramen in den gevel, beneffens twee voor en achter uitstekende vleugels, eene groote binneplaats en brug met het uitzicht op eene breede laan van ongeveer tien minuten gaans, van weerszijden met zwaar geboomte vooral met dennenhout omplant. Van achteren uit het huis ziet men over uitgestrekte korenvelden, waartusschen zware eikeboomen verspreid zijn, op het bevallige *Loghem*. - Na dat heerlijk goed een weinig doorwandeld te hebben, keerden wij terug en namen de reis naar *Borkulo* aan. De weg was in den beginne gemakkelijk te vinden, als loopende langs een vrij breed water, en met boomen beplant zijnde; doch na een half uur gaans, scheidde hij zich in tweeën: wij dwaalden af en vonden ons weldra op eene heide, waar het zich verdeelend spoor ons aantoonde dat wij niet op den goeden weg waren. Een korenveld door liepen wij terug, en sprongen een' sloot over die ons van het rechte pad scheidde. Nu bevonden wij ons op eene lange en met zware eiken beplante laan, toebehoorende aan het landgoed *Nettelhorst*, dat wij doortrokken. Het kasteel, midden in eene gracht gelegen, trokken wij om en bleven nog een tijd lang tusschen vier rijen eikeboomen. Dan, na twee heiden doorgetrokken te zijn, geraakten wij op nieuw van 't spoor en bevonden ons in een korenveld waar eene kerkspits uitstak. Dit oord was eenigzins heuvelachtig: aangename boerewooningen deden zich alom uit het golvend graan op en bij het naderen vertoonde zich een vrolijk dorp aan onze voeten. Doch deze bekoorlijke plaats was niet *Borkulo* maar *Geesteren*, 't geen een half uur van den weg aflegt. Te half zes eindelijk kwamen wij in de elendige stad *Borkulo* aan die zich door akelig vervallene huizen en met vuilnis en mist bedekte straten onderscheidt. Bij *Martens* traden wij binnen. Zijne herberg ligt buiten de poort vlak tegen over de laan van het slot, werwaarts wij ons na een oogenblik rustens heenbegaven om *Mevrouw van de Poll* te bezoeken en ook de *Stoeterij* te zien: dan vruchteloos: de meid die na drie malen herhaald schellen optrad, verhaalde ons dat *Mevrouw* uit was, en niet voor laat weder te huis zoude komen. Wij gingen dus wat rondwandelen en in het fraaie bosch bij het slot wat pijpen rooken. Te half negen kwam ons avondeten: dan naauwlijks hadden wij een oogenblik gezeten of de meid van het slot kwam bij ons en verzocht ons zoo wij niet te moede waren nog even aan hetzelfde te komen. Van *Hogendorp* sliep reeds half of geheel, dus raadde ik hem maar naar bed te gaan en begaf mij met de meid weder slotwaards, daar zij mij onderweg verhaalde dat zij eene *Bennebroeksche* was en dat het daar te *Borkulo* voor geen *Hollandsch* mensch was uittehouden, enz. Nu traden wij het groote kasteel in. In eene oude, groote doch nog slecht gemeubileerde kamer, waar de rotten over den vloer wandelen, ontving ons *Mevrouw de Mapasche*, hare zuster en hare dochter *Elmire* met de grootste gulhartigheid. Alle drie zagen er gezond en frisch uit: de laatste zelfs was een aartig meisje geworden. Het was dier arme kluizenaarsters eene groote vreugde mij te zien: ik moest ook eene flesch wijn bijna geheel alleen opdrinken. Te tien ure trok ik weder naar huis, at nog eenige weer opgewarmde erwijens en sliep zeer gerust.

Maandag 28 July

Te half vijf waren wij reisvaardig en wandelden langs een moerassig doch vrij beplant land den weg op naar *Groenlo* of *Grol* Eene rechte beschrijving van den weg te geven is mij onmogelijk want het mistte twee uren achtereen zoo sterk dat wij geen vier passen ver zien konden, en aan een arbeider vroegen hoever wij nog van Grol waren toen wij aan de poorten der stad stonden. Deze vesting door *Frederik Hendrik* en *Vondel* beroemd is niet onaartig, maar deszelfs wallen zijn deerlijk ingestort Wij ontbeten er in eene zeer morsige herberg; dan het ontbijt was goed en kostte slechts vijf stuivers de persoon. Grol verlaten hebbende kwamen wij eerst tusschen hoog, vervolgens door laag geboomte voortgewandeld aan een boerschap, waar de weg zich in onnoemelijk veel deelen scheidde. Hier stond de oude thands vervallene kapel van Grol, en naast dezelve eene kroeg, vanwaar men ons op den goeden weg bracht. Dwars de heiden door kwamen wij te tien ure aan *Breedevort*, eene lelijke stad midden in breede moerassen liggende. Hier stelde Van Hogendorp mij voor advokaten borrel te maken, waartoe ik, hoewel ik *dien* drank niet bemin uit inschikkelijkheid mijne toestemming gaf. Hij maakte denzelfden zeer goed: uit gezelschap dronk ik drie groote glazen: na de eieren en brandewijn zeer duur betaald te hebben, maakten wij partij met een' Fries uit Workum en een ander heer om over *Aalten* naar *Varsseveld* te gaan. In 't wandelen merkte ik dat de brandewijn bij mij meer werking begon te maken dan ik wel verlangde en zag ook dat van Hogendorp niet met zijne gewoone deftigheid liep. Een half uur verder trokken de heeren af en wij vervolgden onzen weg. Nog een klein uur liep ik voort, zonder dat ik er mij eenigzins van heug, aangezien ik geheel bevangen geraakt was. Nu stelde Van Hogendorp mij voor onder een boom wat te rusten: en reeds had ik mij op het gras nedergeleid, waar wij terstond insliepen. Na een half uur vond zich Van Hogendorp gewekt door een' veldwachter die hem in eene drooge sloot deed rollen, waar hij hem spoedig weer uithielp maar om hem als Pruisischen landlooper te willen oppakken. Van Hogendorp betijtelde zich zelve zeer deftig: den graaf van Hogendorp, advocaat aan het Hoge Gerechtshof, en hield, even als voorheen *Robbert Hennebo* de Amsterdamsche ratelwachts, den veldwachter, en den daarbij gekomenen vrederechter met zijn adjunct een uur lang op de deftigste en bedaardste wijze voor den gek. Het zoude eene heerlijke stof voor eene schilderij opgeleverd hebben hem aan de voet eener wilg te zien zitten, terwijl hij zwam en tabak uitdeelde aan de om hem staande actoriteiten welke op hun stok, of de kolf hunner geweeren leunende, bedenkelijk het hoofd schuddeden, terwijl ik als ging mij het tooneel niet aan even gerust aan de zijde van mijn' reisgenoot liggen bleef; geen lust noch mogelijkheid gevoelende om mij in het gesprek te mengen, hield ik mij zoolang slapend tot Van Hogendorp mij eindelijk opriep om heen te gaan. Nu sprong ik in eens overeind en zag met fierheid om mij heen. Men gaf ons de hand en wenschte ons goede reis. Als gejaagd liepen wij verder door een fraai land vol bosschaadjen naar het groote dorp Varsseveld waar wij thee dronken, en ik wat bekwam: want mijn reisgenoot was sints lang weder nuchter. Een uur verder dronk ik water, zijnde zeer dorstig: kort daarop weigerden mijne voeten mij hun dienst en kon ik bijna niet voort: tot grooter ongeluk dwaalden wij van 't spoor, waarop een landman ons terug bracht: het zware bosch uit en in 't gezicht van *Deutichem* gekomen viel ik nu en dan van matheid op den grond: Van Hogendorp nam mijn' ransel en droeg het bij 't zijne: Eindelijk kwamen wij 's avonds te acht ure aan: ik was zeer ziek, rustte eerst op twee stoelen uit, doch trok al spoedig naar bed. Hier at ik erwten die mij niet smaakten, en vervolgens sla, welke in azijn zwom en mij zeer verfrischte. 's Nachts sliep ik slechts drie uren doch vermaakte mij overigens met het leêgdrinken eener gansche karaf water, zweerende nooit geen advokaten borrel, ja zelfs geen brandewijn meer te proeven.

Dingsdag 29 July

Met hevige pijn in de keel stond ik op: de goede kasteleines van het *Heerelogement* gaf mij het door van een ei in de koffy Van Hogendorp had met de familie als kind des huizes gesoupeerd en ontbeten. Daar ik nog niet gaan konde, namen wij eene chais en reden te tien ure de stad uit. Dezelve is net en ruim gebouwd: de markt was zeer vol vooral met bevallige en welgekleedde meisjens. Langs een' zeer zandigen doch door de zware regens berijdbaren weg, kwamen wij het slot *Keppel* voorbij. Prachtig staat het met al zijne torens te pronken, terwijl de oude *IJssel* statig om het zelve heen vloeiend, de muren met zijne golven bespoelt. Heerlijke lanen loopen van alle kanten op hetzelfde uit, terwijl het dorp zich aangenaam in het groen geboomte schakeert. Te half twaalf vonden wij ons aan de wel onderhouden buitenschans van *Doesburgh*, en kort daarop aan die oude en fraai gebouwde stad. In 't *Heerelogement* kerssen gegeten hebbende namen wij een fargon die ons over den langen *IJssel*brug door *Dieren* en *Brummen* naar *Zutphen* bracht, waar wij te half drie aankwamen in het logement *de Kroon* van *Beck*, juist zoo als men aan tafel gaan zoude. Reeds zaten eenige officieren van het garnizoen binnen. Naast van Hogendorp plaatste zich een gezondheidsofficier dien hij vijf jaren geleden in Leyden gekend had: zijn naam was *Krol*. Het eten was zeer goed en de maaltijd liep vrolijk af: ik hield mij stil, want eene groote scheur in mijn rok hebbende, had ik dien laten verstellen en de blaauwe kiel aangetrokken. Na den eten kleedden wij ons aan: het venster uitzieende en de fraaie breede straat langsturende, zag ik van ver eene caleche aankomen, waarin ik bij 't naderen Goudriaen en zijne vrouw herkende, die van Benthem keerende mede aan de Kroon stilhielden. Vol blijdschap sprong ik de deur uit en liep hen zoo spoedig te gemoet dat ik over een steen duikelde. Ras waren zij bij ons: de oude heer hompelde de trappen op en verhaalde ons onder eene flesch wijn hoe de badgasten aan Kleeman eene *contrepartij* gegeven hadden: hoe de generaal en chef der lammen (*Idsinga*) zoo gesalueerd geweest was dat hij rechtop liep, met zijne krukken rondsloeg en daar de podagra hem uit de beenen in de onderbuik geslagen was, vierentwintig uren met de maag vol *Anderheimer* gelegen had als een zieltogende: hoe Kleeman sprakeloos naar Benthem gewandeld was; hoe Knoops bij Mevrouw Van Asbeck en de andere dames was gaan zitten, haar vertellende dat hij wel dronken maar echter niet onbeleefd was; hoe Postuma, D^s Mennes en Deegens wel bezorgd waren afgetrokken; hoe hij zelve de laatste was blijven zitten met den Baron van Asbeck die ze allen onder tafel gedronken had: en hoe eindelijk de doctor bij hun vertrek gezegd had dat zij zich na hun te huiskomst wel zouden genezen vinden: ik twijfel er niet aan vooral na zoodanige huismiddeltjes Na deze verhalen reisden zij weer verder: ons afscheid was roerend en teder; een steenen hart zoude bij onze omhelzingen gebroken zijn. Te half vijf gingen wij den Subst. Procureur *Van Rappard* en de advokaten *Quarles* en *Leuve Cels* academiekennissen van Van Hogendorp bezoeken, doch vonden geen van drieën te huis: na thee gedronken te hebben wandelden wij de poorten uit die wij ingekomen waren tusschen welke en de kade bij de rivier wij groote houtstapels zagen aldaar in de lente door de landlieden der omstreek gebracht om tegen het najaar verkocht en vervoerd te worden. Rechts om de buitencingel gaande, wandelden wij tusschen eene schoone rij hooge en zware linden tot aan een boschjen, dat wij binnentraden. De wandeling in hetzelfde, op stadskosten aangelegd en onderhouden, bestaat uit een' groote en verscheidene kleinere slingerlanen door fraai hout, met aangename zitplaatsen, heerlijke uitzichten op de stad en de omstreken opleverend. Het boschpaadje uittredende, vonden wij ons aan den weg naar Deventer met hooge Canadaasche populieren beplant; doch rechtsomkeerende kwamen wij weder aan de vest waar eene koepel en hooge wilgeboom aan een uithoek staande, met de daarnevens gelegene bleekerijen eene allerbekoorlijkste schilderij opleverden. De stad ingetreden vervolgden wij onzen weg langs de binnenvesten en zagen eerst de oude Nieuwstadspoort welke geheel vervallen en ontmanteld is, doch een' behaaglijken bouwval vertoont. Verder een' hoogen hoektoren ontmoet hebbende, wandelden wij op de welbeplante cingels voort, terwijl de binnenmuren, hier en daar geheel vervallen, doch met koepeltjens en

tuinjens bezet, de aangenaamste schilderijen opleverden. Trotsch is bovenal het gezicht der ruïne aan *de Berkel*, uit drie groote bogen bestaande, en veel gelijkenis met eene waterleiding hebbende. Vandaar bracht ons de weg dien wij volgden de stad door over een plein van zware lindeboomen, aan welks einde wij den cingel volgende den fraaien *Droogenabtstoren* beschouwden. Iets verder vonden wij eene groote tuin met een' boomgaard en breede vijver en keerden na een goed uur gewandeld te hebben door dezelfde poort die wij uittraden weder binnen om de stad te zien. Dezelve is ruim en luchtig gebouwd; de straten zijn breed en wel geplaveid; de huizen groot en fraai: sommige acht a negen ramen breed: de welvaart lagcht van overal tegen en de meisjes zien er engelachtig uit. Na thee gedronken en geschreven te hebben trokken wij bedwaarts.

Woensdag 30 July

's Morgens te zes ure gingen wij brieven schrijven en besloten voorts de kerk te gaan bezichtigen, werwaarts de kastelein zelve ons geleiden wilde. Dezelve is groot en van een schoone Gothicse bouworde: de toren is oud en scheef, staande de spits vier voet buiten den middellijn: doch denkelijk zal dezelve hersteld worden: het orgel is bij uitstek fraai, en men verhaalde ons hier (even als in verscheidene andere steden) dat hetzelve na dat van *Haarlem* het schoonste van Nederland was. In eene der hoeken ziet men eene oude doopfont staan van koper met zilver en goud gemengd: dezelve is wel tien voet hoog en het deksel wordt met een hefboom afgelicht. Het bekken rust op acht leeuwen en draagt vier beeldjens aan de vier kanten. Op het deksel prijken de afbeeldsels van *Joseph* en het kind *Jezus* (dat van *Maria* is gestolen) door een engel bekroond, van kolommen omringd waartegen acht beelden staan, en met drie op een geplaatste verhemelten bedekt, tegen welke de apostelen en Evangelisten staan. Het geheel draagt een wereldkloot in top waarop een pelikaan zit die zijne jongen voet. Om den rand van het deksel staat geschreven in uitgehouwene letters: '*wij kerckmeesteren Jan Alard ende Jan de Witt hebben doen maacken binnen ons leven deese metaale fonte verstaet wel als men schreve vijftien hondert en zeven en twintigh*'. Nog is in de kerk eene oude ijzeren kerkkroon van ongeveer zes voet middellijn met allerheerlijkst en luchtig gemaakt snijwerk een' jacht voorstellende, 't geen zeker ondanks de netheid waarmede men thands in ijzer werkt, moeilijk zoude nagebootst kunnen worden. Het graf van zekeren Heer *Van Heeckeren*, waarop twee geniussen met omgekeerde fakkels weenen en zestien wapenborden prijken is mede groot en schoon: vooral zijn de uitgehouwen *bas-reliefs* den Baron en zijne ega, eene vrouwe van *Corck*, voorstellende, uitnemend bewerkt. In de kerk vindt men ook de boekerij van het voormalige klooster, uit zeer kurieuse oude werken, vooral handschriften, bestaande dezelve liggen alle aan kettingen vast. In de steenen staat de klaauw des duivels van afstand tot afstand geprent, ten minsten zoo verhaalt ons de oude legende.

Liep hier de duivel waarlijk rond
In de oude boekerij!
Zoo dicht aan Godes heiligdom,
Zoo dicht aan 't sakristij!
En ziet men op het vast ciment
Zijn felle klaauwen ingeprent?

-

Gelukkig was die oude tijd
Toen, als de booze kwam,
Een ieder door zoo zichtbaar blijk
Zijn bijzijn ras vernam;
Toen men hem voelen kon en zien,
En dus geduchten weerstand biên

-
Toen was men spoedig bij de hand,
En 't preev'len van gebeên
Of 't heffen van een heilig kruis
joeg dadelijk hem heen;
En hielp dit niet, met heilig nat
Werd hij besprengd en overspat.

-
Dan ach in deez' verdorven eeuw
Als Satan tijgt aan 't werk,
Houdt hij zich stil en toont zich niet,
Dat niemand hem bemerk'.
Ja zelfs, hij maakt, O gruwbre daad
Ons wijs dat hij niet meer bestaat.

-
Zoo kunnen wij, helaas! niet meer
Ons voor zijn lagen hoên,
Daar hij omtrent en in ons is,
Eer wij het zelfs vermoên.
En niet in marmer of ciment
Maar in ons hart zijn klauwen prent.

De kerk verlaten hebbende, bezagen wij het nabijgelegen huis van arrest: een der booswichten zat met een keten aan 't been: de gevangenen krijgen hier ongeveer beter voedsel dan de kolonisten aan de Ommeschans; doch kosten nog te veel (drie en een halve stuiver daags) en hebben geen werk: de lokalen zijn goed en luchtig: wij hoorden, de rechtzaal intredende, den Substituut Procureur van Rappard zijn' eisch doen. - Onder een' geweldigen regenbui kwamen wij weer te huis: te elf ure bezocht ons de advocaat Cels, die na een uurtje pratens ons naar de sociëteit bracht, waar ik den Leydschen student *Swavingh*, zoon van den burgemeester van Zutphen drie partijen afwon op het biljard. Doornat aan tafel gekeerd vonden wij dezelve reeds vol. Een ritmeester die boven aan zat werd door elk *Van Hogendorp* genoemd. Mijn reisgenoot hem niet kennende, meende dat hij echter een neef van hem zijn kon en ging na den eten toen wij met hem, den ouden Majoor en den oversten Molenbeek, alleen bleven, hem aanspreken. Doch de ritmeester heette *Boom* en werd alleen wegens zijne gelijkenis met den waren ritmeester Van Hogendorp dus genoemd. - Na een zeer aangenaam gesprek met deze heeren, kwam Van Rappard ons afhalen om ons naar de tapijtenfabriek van den Heer *Kretschmar* te geleiden. Deze Heer was niet in de stad; doch zijn meesterknecht wachtte ons aan 't magazijn af en vroeg ons of wij ook fabrikeurs waren daar hij aan dezulken de fabriek niet mocht laten zien. Nu zagen wij in het magazijn verscheidene fraaie helkleurige tapijten en karpetten. Vandaar bracht men ons in de weef- en spinzalen, in die waar men wol kaarde, waar men draden vlocht, waar men dezelfde verwde, naar het wolmagazijn, naar den watermolen die de wol bereidde, in een woord naar tien of twaalf onderscheidene gebouwen vrij ver van een geplaatst, zoodat wij eene gansche wandeling door den regen deden. Wij bewonderden deze inrichting, te meer daar zij in zoovele andere plaatsen beproefd, maar nergens, zooveel mij bewust is, gelukt is dan alhier. De onderneming is door de stad geschied ten behoeve der arme burgerij. Elk die zich aanmeldt, kan hier werk vinden of te huis krijgen. Vier a vijfhonderd ingezetenen vinden hier hun brood: hier zijn arbeiders, die zelve een gulden daags verdienen, en wier vrouw en kinderen, mede aan de fabriek werkend aan het gansche huisgezien een ordentelijk bestaan verschaffen. Zoo ver gelukt deze onderneming dat er voor het werk reeds geene menschen genoeg meer zijn in Zutphen, dat ook te *Amersfoort*

ingsgelijks door armen wol voor dezelve bereid wordt en dat nog de Heer Kretschmar, die anders geheel geene werktuigen gebruikt, dezelve noodig heeft om wol te laten spinnen De ruwe wol komt in zijne fabriek, wordt er geeraard, gekamd, gesponnen, geverwd, gevlochten, voor het werk bereid en verlaat dezelve niet dan onder de gedaante van een fraai tapijt, vloerkleed of karpel. Alleen geldersche wol wordt hier gebruikt. Bijzonder munt de fabriek in het verwen uit, daar nergens zulke heldere kleuren gevonden worden. -

De kinderen ontfangen buiten hun werk, onderwijs in de lees- schrijf- en rekenkonst, alsmede in den godsdienst; 's Zondags gaan zij op stadskosten gekleed: en het slot dier heerlijke inrichting is dat er binnen Zutphen geen bedelaar te zien is. -

Na de bezichtiging dronken wij bij Van Rappard thee en legden vervolgens een bezoek af bij den waren ritmeester Van Hogendorp, een zeer vriendelijk en hupsch krijgsman Zijne vrouw geljkt op Mevrouw *Bilderdijk* en Mevrouw *Crommelin* van *Berkenrode* en is zeer hartelijk en gul. Zij verzochten ons ten eten voor den volgenden dag indien wij in Zutphen bleven, en stelden zoo wij verkozen, hun rijtuig ter onzer beschikking. Hen verlaten hebbende deden wij een ander vrij zonderling bezoek waarover ik te voren het een en ander in 't midden moet brengen.

Tweede Hoofdstuk

*Bezoeken enz. 30 - De Pol 31 Brummen 32 Zonderling luchtverschijnsel 33
Dieren Middachten 34 RheederOost,
Waterafleiding, Arnhem 35.*

Onze vriend A. Capadose had ons verzocht te Zutphen zekeren doctor *Rozenstein* te bezoeken, een bekeerden Poolschen Jood, die na veele tegenspoeden zich in die plaats als geneesheer had nedergezet en wien hij als een zeer vroom en ieverig Christen aanmerkte. Bij onze aankomst in die stad hoorden wij aan onze tafel de officieren en vooral Krol zich sterk over hem uitlaten en met bespotting van hem spreken. Nu hoorden wij de heeren Cels en Van Rappard nopens hem uit en vernamen dat Rozenstein in Zutphen als een gelukzoeker werd aangemerkt, die onder den dekmantel der godvreezenheid zich bij verscheidene huisgezinnen had aangenaam gemaakt, en door den Gelderschen adel, bijzonder bij Freule *Amélie van Pallandt* zeer gezien was. Hierbij verhaalde men ons het volgende voorval, dat zoo het dus gebeurd is, weinig tot eer van den bekeerling verstrekt.

De beruchte *van der Lee* op verzoek van eenige ingezetenen te Zutphen gekomen, had zich bij zekeren Doctor Sxxxx vervoegd, en zijn intrek in deszelfs huis genomen om zijne geneezingen te doen. Nu vaarde Rozenstein geweldig tegen den *αυτοδιδάκτοϋ* uit, hem een kwakzalver en bedrieger noemende, ja ontzag zich niet het den gemelden doctor Sxxxx in zijn huis te verwijten, dat hij zulk een kerel bij zich konde dulden: De doctor had hem hierover gebelgd, reeds meermalen verzocht zulke uitdrukkingen en tooneelen hem te sparen; dan eens terwijl vander Lee weder bezig was aan zijne magnetische *operatiën* en de wooning van Dr. Sxxxx vol menschen was, treedt Rozenstein binnen en overlaadt beide Sxxxx en Vander Lee met scheldwoorden, zeggende dat zij hem een' zijner patienten ontroofd hadden. De doctor verzoekt hem hierop herhaalde reizen het huis te ruimen, en daar hij aan dat verzoek niet voldoet, laat hij hem er uit smijten. Nu daagt Rozenstein den ouden Sxxxx die een huisvader met zes of zeven kinderen is, voor den degen. De gezondheidsofficier Krol, die hierbij tegenwoordig was, neemt het voor den laatsten op, waarin Rozenstein toestemt, belovende den volgenden morgen te vijf ure aan zekere herberg buiten de poort met pistoolen en een' seconde te zullen aanwezig zijn. - Krol bevindt zich met zijnen seconde op de bestemde plaats en tijd, doch wacht tot zeven ure op zijne partij, die eindelijk alleen komt, zeggende geenens seconde noch wapenen gevonden te hebben, en Krol verzoekt den volgenden dag weder te komen. Krol hierover vertoornd, slaat den armen bekeerling duchtig met de karawatsch, en laat hem gaan, sints welk geval Rozenstein zich nergens dorst vertoonen.

Thands echter besloten wij den man zelve op te zoeken om te zien welk een oordeel over hem moest geveld worden. Wij begaven ons dus naar zijne wooning en werden dadelijk bij hem gebracht. De zaal intredende, ontvingen wij beide reeds een' onaangename indruk van zijne eerste verwelkoming. Zijne gestalte was eerder klein dan middelmatig; zijn lichaam tenger en welgemaakt: zijn hoofd hong eenigzins in den linkerschouder, daar zijn geheel lijf dien draai met gemaaktheid aannam. Zijn gitzwart haar was over een zijde gestreken en eindigde daar en *tirebouchon*; het gelaat was bleek en van de kinderziekte hier en daar geteekend: neus en mond waren fijn besneden; de zwarte oogen, diep in hunne kassen verscholen, draaiden gedurig gluispende rond, en waren alleen dan strak op de anderen gevestigd wanneer deze hem niet aanzagen. Hij scheen zes of zevenentwintig jaren oud en was in eene witgrijze ochtendjas gekleed.

Bij het inkomen maakte Van Hogendorp zich bekend en deed hem de groet van Capadose en da Costa. 'Ja, antwoordde hierop Rozenstein, 'het is mij recht aangenaam geweest in hen broeders in Jesu Christo te vinden: dat was een balsem voor mijn hart.' Dit

gezegde hinderde mij: het had iets van de gesprekken van *Tartuffe*. - Wij namen plaats en het gesprek een aanvang. Nu verhaalde hij ons uit zich zelve de gansche historie met Krol, doch met al die uitleggingen welke tot zijn voordeel konden strekken, en verder zijn ganschen levensloop, waarin dat ons stuitte, dat hij als zendeling naar Noord Amerika had willen gaan. Ook beviel ons zijne groote genegenheid voor den gelderschen adel niet, wiens godsdienstigheid genoeg bekend is veel uit klatergoud te bestaan. - Echter waren de gesprekken die hij voerde, verstandig, hoewel zeer afgepast. Ik bemerkte dat hij als het gesprek veranderde er dadelijk op uit was om ons gevoelen uittehooren om dan geheel in onzen zin daarover te kunnen spreken, en moet toegeven dat hij die kunst meesterlijk verstond. Na een goed uur gezeten te hebben, vertrokken wij, hem beloovende indien wij te Zutphen bleven, den volgenden dag weder bij hem te zullen komen. Op straat gekomen moesten wij elkander bekennen, dat wij nog even ver waren en niet wisten of wij den man voor een' waren geloovigen, voor een dweeper of voor een' bedrieger houden moesten. Wij besloten dus hem, zoo wij bleven, bij ons volgend bezoek eens duchtig en met beleid uittehooren.

In de Societeit gekomen vonden wij van Rappard met wien wij wijn dronken, en zagen in de nabijgelegen kolfbaan den heer Kretschmar die terug in stad gekeerd ons zeer veele inlichtingen gaf nopens zijne fabriek en die van Deventer. Te tien ure wandelden wij huiswaart met de paraplue van den oversten Molenbeek.

Donderdag 31 July

's Morgens te vijf ure stonden wij op en begaven ons naar het venster om te zien of het weder ons zoude toelaten naar Arnhem te vertrekken: dan de regen noodzaakte ons te blijven. Wij ontbeten dus en schreven; vervolgens teekende ik eenige schetsjens op welke ik op de cingels gemaakt had van de torens en vergezichten. Te half twaalf wandelden wij naar Rozenstein. Hij wachtte ons zeer net gekleed op, en schoon hij nu zijne *conversatie* had voorbereid, konde hij onze strikvragen niet ontduiken. In het begin verhaalde hij ons dat hij zoovele patienten door *zijne krachten* en Gods hulp genezen had. Nu vroeg hem Van Hogendorp; terwijl het gesprek over de

Duitsche theologen liep, hoe men in Duitschland over *Michaëlis* dacht. Rozenstein, die waarschijnlijk dien schrijver niet gelezen had, beet op zijne lippen en na zich bedacht te hebben antwoordde hij, dat Michaëlis bij allen niet evenzeer bevriend was. Door dit dubbelzinnig gezegde meende hij de navorsching te ontduiken, doch Van Hogendorp vroeg hem nadere uitlegging en liet zich eenige woorden ontvallen waaruit hij opmaken konde dat Van Hogendorp Michaelis prees. Straks weidde Rozenstein in den lof van dien schrijver uit: doch toen mijn reisgenoot zich sterk tegen denzelven verklaarde, sloeg het blaadje weder om en hij schold op Michaëlis, telkens echter het gesprek weder trachtende aftewenden. De Remonstranten had hij nooit hooren noemen en veele godsdienstpunten schenen hem vreemd. Nu vroeg ik hem hoe men in Duitschland over de *praedestinatie* en de *vrije wil* dacht. 'Zij nemen die aan,' antwoordde hij. 'Welke?' hernam ik, want zij strijden tegen elkander.' En nu gaf hij ons eene alleronbegrijpelijkste en wangedrochtelijke beschrijving van zijn geloof, waaruit ons ten klaarsten bleek dat hij met het masker der godsdienst alleen diegenen bedriegen kon die met derzelver hoofdpunten en voorname geschillen onbekend zijn. Toen hij eindelijk de *existentie* des duivels ontkende en de goede werken verhief, kon Van Hogendorp het niet langer uithouden. Wij stonden op en namen ons afscheid, thands bewust hoe wij over hem hadden te denken. Ook schreef Van Hogendorp kort daarop aan da Costa om hem jegens de vriendschap met zulk' een huichelaar, die aan de goede zaak niet dan nadeel toekonbrengen, te waarschuwen.

Na tot twee uren in de Societeit gezeten te hebben, wandelden wij den weg naar Deventer op tot aan de herberg *de laatste Stuiver* en trokken, teruggekeerd, naar den

Ritmeester Van Hogendorp. Hier aten wij met den Ritmeester *Storm*, een jong, klein doch zeer aartig mensch en deszelfs bevallige echtgenoot, naast welke ik geplaatst was, en met welke ik mij zeer vermaakte. Na den eten bracht de Ritmeester ons met den heer Storm in zijn open wagentje dat met twee goede bruintjens bespannen was over een vlakken en moerassigen weg doch met heerlijke bouwlanden omzoomd, naar het landgoed *de Pol* toebehoorende aan den Leydschen student *Schimmelpenninck van der Oye*, thands met zijn' vriend W. Boreel van Hogelanden op reis naar *Italiën*. Dit adelijk goed pronkt met uitgestrekte korenvelden, omringd door de heerlijkste eiken en beukenlanen die men zien kan. Terwijl deze vriendelijke geleider, wien de podagra belette te wandelen in een boerenhuis zijne pijp rookte, wandelden wij, daar het weder nu zeer goed was de fraaie buitenplaats rond. In het terugkeeren zag ik voor een landhuis eene jonge freule staan schoon als een engel, van eene ongelijkbare blankheid en fraaiheid van gestalte. Intusschen liep ons gesprek over de gelukkige wijze waarop de jonge Schimmelpenninck aan zijn landgoed gekomen was, dat hem door zijn oom ten *prejuditie* van zijn' ouder broeder was nagelaten, omdat hij naar deze *Willem Anne* heette. Voor het slagbaar hout alleen bood men onlangs honderdduizend guldens. Men oordeele hierna over de opbrengsten van het landgoed.

Teruggekeerd bij onze vriendelijke gastvrouw bedankten wij haar voor het vriendelijk onthaal en wandelden daarop naar de Societeit waar wij van Rappard hoopten te vinden die ons zoude komen afhalen om bij hem te blijven. Dan vruchteloos. Wij trokken dus te tien ure weder huiswaart en begaven ons dadelijk naar bed.

Vrijdag 1 Augustus

Te vijf ure stonden wij op met voornemen, om welk weder het ware, te vertrekken. Gelukkig was de lucht helder: dus ontbeten wij spoedig en wandelden te zes ure de stad uit, na de *diligence* op Utrecht te hebben zien vertrekken. De morgenstond was heerlijk en de weg alleraangenaamst. Aan het lief dorpje Brummen gekomen zagen wij rechts en links fraaie buitengoederen en bekoorlijke dreven. Links af lieten wij den ouden vierkanten toren liggen van het huis te Bronkhorst. Nu in de herberg gekomen plaatsten wij ons in het zomerhuisje en spraken over het heerlijke weder. Juist keerde ik mij om en beschouwde de onbewolkte lucht, de stilte der natuur en de vrolijke lach van den blijden ochtend. Dan, toen ik mijne pijp gestopt hebbende, mij weder omdraaide, stond ik op eens als van den donder getroffen. Al het bevallige waarin de omtrek gehuld was, was voor mijne oogen verdweenen: Ik zag de lucht, de bouwlanden, de boomen, zelfs dien honderd schreden van mij verwijderd waren niet meer. Eerst waande ik dat er een dichte regen viel, doch ras bemerkte ik hoe een dikke nevel uit het Westen opgekomen door een sterken wind zichtbaar voortgejaagd zich over de gansche vlakke verspreid had. Alles stooft uit de herberg om dezen damp te aanschouwen, doch niemand kon er verklaring van geven, daar dit natuurverschijnsel zoo midden in 't land nimmer plaats gehad had. Intusschen hield de mist aan: wij schorteden onze reis op, zoolang zij duurde en het was kwartier over negen ure eer het een weinig begon op te klaren. Toen overreedde ik van Hogendorp om verder te gaan. Tegen half tien werd het wederom helder, zoodat wij op nieuw met fraai weder te Dieren aankwamen, na tusschen heerlijke bouwlanden en hoog geboomte voortgewandeld te zijn. In dit dorp legde ik bij Mevrouw Hooglandt een bezoek af, en verliet te elf ure met mijn reisgenoot dat fraaigelegen dorp. Ras beschouwden wij het belachelijk gebouw, aldaar op last van de freule van Wassenaer-Twickel opgericht en dat als een toonbeeld van slechten smaak te pronken staat. Spoedig vonden wij ons aan den ingang van het bosch van *Middachten*, na eerst tusschen eene dubbele rij beuken en vervolgens tusschen eikeboomen gewandeld te hebben. Nu klommen wij de hoogte op en doorkruisten het aangenaam bosch, totdat eene breede laan ons weder aan den grooten weg bracht. Ras waren wij aan het kleine herbergje dat onder *Rheeder Oost* ligt, waar wij ons goed lieten en de steilte beklommen die naar deze plaats aan Mejuffrouw *Brantsen* toebehoorend, geleidt.

Dezelve is zeer ouderwetsch aangelegd doch munt uit in fraai en zwaar geboomte: onder anderen zagen wij een beukeboom met veertien armen, die van binnen hol en altijd vol water is. De koepel op eene der hoogtens geplaatst, als ook het huis levert een heerlijk uitzicht op: Aan den voet des heuvels kronkelt de IJssel door de vlakke en prijken de torens van Doesburgh, Keppel, Deutchem en anderen, terwijl het oog van verre op den hoogen *Eltenberg* en op het bevallige *Kleefsland* rust; wat afgedaald, rusteden wij in een' koel tuinhuis uit, waar een *album* vol belachelijke geschriften en verzen ligt. Vervolgens aten wij eenige ponden kerssen aan het herbergje en dronken karnemelk, waarnaar wij verder opwandelden. Nu zagen wij een' grooten waterafleider tegen den weg aangeplaatst, die het daarop staand water, dat te voren geheele brokken afspoelde, in den IJssel voert. Een half uur lang was de weg open en zonder lommer, tot wij langs *Biljoen* kwamen. Te *Velp* dronken wij rhum met water en suiker en wandelden dien heerlijken weg weder op, trokken daarop *Arnhem* door en bevonden ons te half vijf aan de herberg de *Zon*, buiten de *Rijnpoort*, waar wij onze koffers en valiezen vonden.

Derde Hoofdstuk

Rozendaal 37 - Beeckhuize Velp -38 Sonsbeeck -40 Daalhuys 41 Wageninge, Reenen - 43 Ameronge, Eek en Wiel 45 Tiel Zoelen - 48 Nymwegen 53 Ubberge, Beek 45

Te vijf ure aten wij zeer goed; na den eten sprak in den heer *J. Nepveu* van Amsterdam die te *Rozendaal* kwam schilderen. 's Avonds vervoege zich *Hooglandt* advokaat te Arnhem, een mijner gewezen medestudenten bij ons, terwijl wij aan 't schrijven waren en maakte afspraak met ons voor den volgenden dag eene fraaie wandeling te doen. Tot tien ure schreven wij en sliepen vervolgens vrij slecht in het benaauwd en klein vertrekje dat ons aangewezen was.

Zaterdag 2 Augustus.

's Morgens te negen ure haalden wij *Hooglandt* af, die ons achter *Klaerenbeek* om naar *Rozendaal* geleidde. Het weder was zeer schoon en maakte dus onze wandeling alleraangenaamst. *Rozendaal* van achteren ingetreden zijnde, bewonderden wij deszelfs heerlijke boomen en fraaie wandeldreven, daar wij ons thands niet bij het poppespel der waterwerktuigen en fonteinen ophielden, waar de tuinlieden wanneer zij de plaats toonen, zoolang bij stil blijven; doch tusschen het plantsoen en in de afgelegene paden en lanen wandelden. Nu toonde ons *Hooglandt* een onderaardsch gewelf, met zware boomen en gewassen begroeid, dat sints eeuwen gemetseld schijnt, en wiens oorsprong noch nut niemand weet uitleggen. In de herberg rusteden wij een half uur uit en begaven ons vervolgens naar *Beeckhuizen*, waar wij koffi dronken bij de groote fontein, die wij springen lieten. Van die plaats begaven wij ons naar een heuvel achter deze plaats gelegen en onder *RheederOost* behoorende, welke de hoogste van den ganschen omtrek is. Aldaar welt overal het water uit het heidemosch en zandsteengruis op en vereenigt zich onder eenige boompjes tot eene heldere beek, die aan den ganschen *Beeckhuizen* water verschaft en al de watervallen loopen doet. In dat heerlijk oord gekeerd, doorwandelden wij het geheel, beklommen al deszelfs hoogten en wandelden eindelijk te vijf ure naar *Velp* waar wij aten en goeden *Rhijnwijn* dronken. Hier troffen wij den hoogleeraar *Van Cappelle* aan, wien wij beloofden den volgenden dag te zullen bezoeken, en wandelden tegen het vallen van den avond naar Arnhem terug, opmerkende dat de klokken dezer stad en van *Deventer* drie kwartier uurs scheelden. - Zeer benaauwd sliepen wij in ons klein kamertjen.

Zondag 3 Augustus

Met regenachtig weder begaven wij ons 's morgens te half tien ter kerke. De *Leydsche* predikant *Voet van Campen* hield eene stichtelijke en welbewerkte leerreden over *Romeinen VII. 13*. De kerk was zeer vol; en munt uit door verscheidene oude grafsteden.

Na de kerk verlaten te hebben begaven wij ons naar *Velp*, daar het weder was opgeklaard en bezochten den Heer van *Cappelle* en zijne vrouw die ons met koffy wachteden. Ons gesprek was aangenaam en levendig: tot half drie bleven wij bij hem zitten, terwijl *Van Hogendorp* en hij elkander bij uitstek bevielen. *Du Quesne*, een mijner geliefdste medestudenten, die een gedeelte van den zomer te dezer plaatse had doorgebracht, had kortelings dezelve verlaten om met *Schade*, *Lijndrajer* en *Brantsen* naar *Frankfort* te reizen. Te half vier waren wij weder aan de herberg, waar ik eene vrouw in eene *calèche* voorbij zag rijden die ik dadelijk voor mijne nicht *Madelon de Ruuck*, geboren *Ruysch*, herkende, ondanks hare verandering (want zij was dik en vet geworden). Ik liep in aller ijl het rijtuig achterop, hield het als een bandiet staande en vroeg of ik hare familie te Arnhem zoude vinden. Zij verhaalde mij dat hare moeder te *Rozendaal* en *Van Hasselt* met zijne vrouw bij

zijn vader op *Daalhuys* was, hetgeen mij slecht aanstond, daar ik pas in die omstreken geweest was en er nu weder naar toe zoude moeten. Daarop ging ik met mijn' reisgenoot de *Hartjensberg* en *Sonsbeek* zien en bewonderde den nieuwen aanleg. Onberekenbare schatten worden hier besteed. Bergen worden vereffend, dalen verhoogd, twee straatwegen aangelegd, vijvers en waterpartijen gegraven, beeken geleid, huizen gebouwd of veranderd, oranjeriën in orde gebracht, hardsteen en broeibakken tegen de hoogtens geplaatst, in een woord, alles is hier weelde en grootheid. Te vijf ure aten wij. Dadelijk na den eten plaatste ik mij in een' fargon en reed naar Daalhuizen. Daar gekomen zijnde, bracht mij de knecht een eind de plaats in, waar het gezelschap in de opene lucht thee dronk. Nu zag ik eerst eene jonge en bevallige schoonheid, die eenige kinderen in een' schommel op en neder wiegde. Wat verder vond ik mijne tante *Ruysch*, den heer Van Hasselt, zijn zoon en schoondochter en nog een paar wezens zitten. Ik maakte mij bekend, werd met vreugde ontvangen en dronk mede thee. Tante was zeer opgeruimd, zag er goed uit, en scheen niets veranderd. Keetje zag er allerbeeldigst uit, en was wel tien jaren verjongd. Nu kwam haar oudste zoon, een jongen van zes jaren aan, doch liep voor den Hollandschen neef weg: de tweede, een knaapje van vijf jaren, kwam zeer deftig naar mij toe, zeide 'dag neef', en schudde mij de hand: het dochtertje van drie jaren neeg zeer beleefd. Nu naderde ook de jonge dame die ik gezien doch niet herkend had, en thands bemerkte ik dat het *Eléonore* was, zoo gegroeid en fraai geworden dat zij onkenbaar was. Zij was lief, zeer blank, en van eene fijne en ranke gestalte. Te half acht nam ik weder afscheid, reed te Arnhem, bij den Kolonel Calkoen aan, dien ik niet vond, en keerde zoo naar de Zon, waar Van Hogendorp in gesprek was met een' opziener der stadsteekenakademie te Amsterdam, die hem zeer verveelde. Nog voegde zich een Utrechts student met name *van der Vies* bij ons. Van Hogendorp ging vroeg naar bed, terwijl ik met de twee anderen bleef soupeeren en bourgognewijn drinken, waar in te veel loodwit was. Tot twee ure zaten wij, en de arme teekenaar had moeite om zijn bed te vinden.

Maandag 4 Augustus.

Na ons goed gepakt te hebben, verlieten wij te half zes de herberg en wandelden den weg naar *Amerongen* op, ons verheugende met de heerlijke gezichten welke de aan de rivier gelegene buitenplaatsen opleverden. Reeds waren wij nabij *Hulkestein* toen een geweldige regen ons overviel en de zwarte lucht ons deinzen deed en besluiten liever met de *diligence* verder te gaan. Wij keerden dus in de Zon en wachtten er ontbijtend de *diligence* af die te acht ure aankwam. Ik vond mij achteruit geplaatst naast een' rijken Amsterdamschen Jood, die in den beginne sliep, doch naderhand zeer vrolijk was. Van Hogendorp zat op de middelste bank met eene Friesche juffer van welke niets te zeggen viel. Achter hem bevond zich naast een welgekleed heer eene fatsoenlijke zeer fraaie vrouw met haar zoontje, een kind van vijf jaren. In 't begin sluimerden wij allen behalve Van Hogendorp en de Friezin die over den fraaien weg spraken. Ook is dezelve door al de gemaakte verbeteringen, door het bouwen en aanleggen van plaatsen in de laatste jaren onkenbaar geworden. Te *Wageningen* gekomen bewonderden wij den bloei dier stad, welke nu reeds uitmunt door eene menigte groote en nette winkels. Het stadje *Reenen* daarentegen, schoon geene belastingen van stadswege hebbende te dragen, vervalt gedurig, waarschijnlijk door dat de inwoners hetzelfde langzamerhand verlaten. Deszelfs groote en hooge toren wijst echter aan dat het in vroeger tijd meer beteekend moet hebben.

Inmiddels werd de kleine jongen al woeliger en met ons allen in kennis geraakt, begon hij te vechten en te springen door de *diligence* heen. Vooral had hij het op mij geladen, die zijn' muts gedurig uit de *diligence* veinsde te smijten. Voorbij *Reenen* hield het rijtuig stil aan eene slechte kroeg, waar kort daarna ook de *diligence* van Utrecht aankwam: het goed werd overgepakt en de passagiers intusschen genoodzaakt anderhalf uur hier te vertoeven. Ik wandelde met de schoone vrouw en haar' dartelen *Henri* den weg op en neder, niet

verkiezende in de smeerige kroeg te zitten. Onderwijl reed een rijtuig ons voorbij waarin ik mijne tante *Sylvius van Lennep* herkende, welke zich naar *Nymwegen* begaf. Na kortelings met haar gesproken te hebben zette ik daar alles gereed was mij weder in de *diligence*. Door tabaksvelden en koren heen reden wij verder en vonden ons te twaalf ure te Amerongen waar wij het gezelschap vaarwel zeiden. Te een ure kwam ons middagmaal, waar ik niet aan raakte, wegens het loodwit der bourgogne van *Burgers*. Mij ziek en slaperig vindende, begaf ik mij te half drie naar bed, en sliep tot acht ure, wanneer Van Hogendorp terugkwam van een bezoek dat hij bij den heer *Bruinier*, predikant te *Eck* en *Wiel* afgelegd had. In dezen gewezen' academiekennis had hij een' waarlijk rechtzinnig en vroomen godgeleerde gevonden en dus bij hem den tijd zeer aangenaam gesleten. - Thee op mijn bed gedronken hebbende zweette ik sterk en sliep tot vijf ure.

Dingsdag 5 Augustus.

Te half zes ure togen wij op weg naar *Tiel*. Het fraaie slot van Amerongen trok eerst met deszelfs breedte wallen en hoog geboomte onzen aandacht. Vervolgens wandelden wij door landerijen, met wilgeboomen dicht beplant, en door appel en kerssenboomgaarden voort totdat wij te *Eck* de rivier overvoeren in een' gierbrug. Nu lieten wij links af het landgoed van den Heer Van Pallandt leggen en trokken door vruchtbare velden voort op een' zandigen nieuw aangelegden weg. Langs denzelven groeiden veele welriekende planten, inzonderheid kamille. Kersse- en appelboomgaarden vervongen beurtelings de weilanden. Twee uren gewandeld hebbende, ontbeten wij aan een tolhek en namen toen een aangenaam wel belommerd voetpad dat ons langs bevallige dreven in een half uur naar het lief gelegene *Tiel* bracht. Aldaar stapten wij de herberg *den Gouden Leeuw* binnen. Ik herinnerde mij dat de Heer *Dyckmeester* aldaar een bijzonder vriend mijns vaders was geweest toen zij zamen aan Leydens Hoogeschool waren. Daar ik verder niets van hem wist bezochten wij eerst zijn' zoon student in de rechten te Leyden. Deze, hoewel weinig met ons bekend, ontving ons bijzonder hartelijk, schonk ons koffij en verzocht ons bij zijne ouders ten eten. Vervolgens bracht hij ons langs heerlijke korenvelden naar *Zoelen* en liet ons daar in een aangenaam boschje wandelen. Te half drie kwamen wij terug bij den heer *Dyckmeester* den vader en ik groette hem van wegens mijn' vader. Hij was zeer gul en vriendelijk, sprak veel over de verlopende dagen en behandelde bijzonder mij met zeer veel hartelijkheid. Zijne vrouw, nog jong en bevallig en twee jonger zonen maakten het gezelschap aan tafel uit. Wij aten goed en dronken moezelwijn en *Rudesheimer*, beide volgens getuigenis van Van Hogendorp, alleruitmuntendst. Ik had geen smaak noch trek in iets daar het vergif nog bij mij werkte. Na den eten reden de student *Dyckmeester*, zijn tweede broeder, Van Hogendorp en ik de omliggende landstreek rond. Wij zagen het fraai aangelegd buitengoed der Heeren *Van Borsssele*, en bewonderden de uitgestrekte korenvelden waar de *Linge* doorheen kronkelde. Aan de *Hamsterbrug* dronken wij thee. 's Avonds na een' alleraangenaamsten rid bij den jongen *Dyckmeester* gekeerd, liet deze zekeren *Doctor Best*, een der koddigste snaken die ik ooit gezien heb en den *Conrector Tydeman*, beide academiekennissen van mijn' reisgenoot halen. Tot tien ure sleten wij den tijd met praten en gingen toe alle gezamenlijk bij den Heer en Mevrouw *Dyckmeester soupeeren*, waar wij ons buiten gemeen vermaakten. Het was reeds over middernacht toen wij ons logement weder zochten, dubbel over ons onthaal te vreden omdat het zoo alleronverwachtst was.

Woensdag 6 augustus

Te vijf uren opgestaan zijnde, verlieten wij te half zeven het aangename *Tiel* 't welk, schoon met goede en groote huizen voorzien onregelmatig gebouwd en aangener van buiten dan van binnen is. De cingels zijn fraai beplant en het gezicht des havens is verrukkelijk schoon. Het lustbosch dat zich aan de Westzijde der stad tot aan de rivier

uitstrekt en langs dezelve een wijl voortgaat is met hoog geboomte en fraaie wandeldreven bezet. Alles is in den omtrek klei zoodat de wegen met zwaar zand moeten belegd worden om bruikbaar te zijn. Een morgen gronds brengt hier van de 600 tot 1000 guldens in koop op.

Het weder was betrokken doch voor wandelen des te aangenamer, wijl de sterke zon niet hinderde. Wij voeren den *Waal* over om naar Nymwegen te gaan, daar de overzijde korter is en veel fraaier gezichten oplevert. Na een' voorspoedigen overtocht bevonden wij ons bij het dorp *Whamel*, dat groot en dicht bebouwd is. Ons pad liep nu door een buitendijksch weiland, dat ons op den dijk bracht, dien wij volgden tot aan *Druthen*, terwijl de aangename en afwisselende rivier- en landgezichten ons verrukten, zoo als ook de boomgaarden van nooten- peeren- appel kerssen- en andere vruchtboomen, de haver, boekweit, koren, hennip, tabak, aardappelen en andere veldvruchten, binnendijks elkander vervangend eene zeer vrolijke vertooning opleverden. Tusschen de *Waal* en den dijk strekten zich soms zeer groote en vette landerijen uit, waarop schoon rundvee weidde, en waar over het oog zich verlustigde in het beschouwen van een uitgestrekt gedeelte der *Betuwe*, met ontelbare torens pralend. Te *Druthen*, een groot en welvarend dorp met nette en nieuwe huizen rusteden wij uit, als ook twee uren verder aan den dijk, welken wij daar weder verlieten om een voetpad te volgen dat ons tot aan de stad brengen moest. Reeds waren wij een fraai eind weegs gevorderd. Het heerlijk gelegen Nymwegen deed zich reeds schitterend tegen de zwarte wolken voor, en wij hoopten het binnen drie vierde uurs te bereiken, toen wij onverhoeds door een' wolkbreuk overvallen werden.

Het windenheir, vernielend opgestoken,
En op elkaer met felheid losgebroken,
Blies dwarlend, gierend om ons heen.
En pakte uit Oost en Westerkolken
Een legermacht van regenwolken
Met buien zwaar bevracht bijeen.
De toorts der zon, de middagluister,
Ziet zich op eens omhuld met duister,
En sombre nacht bedekt den vloed:
Wanneer een wolkgordijn een andre bui ontmoet
En schuddend, klatrend in die botsing,
Van een scheurt door de samenhotsing,
En van zijn' vracht zich in den zee ontlast,
En knettrend, neerstort op de weiden,
Of stroomend vliet op veld en heiden
of in des bouwmans akker plast.
Nu bruist de *Waal*, op eenmaal opgezwollen,
En doet met kracht zijn waat'ren zeewaarts rollen.
De wand'laar ziet angstvallig rond
En rept de schreên langs doorgeweekten grond.
Vergeefs. Eer hij een' schuilplaats heeft verkregen,
Mengt reeds de onwederstaanbre regen
Door dekking en door onderkleed
Zich samen met het klamme zweet.

Van Hogendorp, van verre eene wooning ziende, wilde zich derwaarts begeven, doch ik deed hem eerst op mijn voorbeeld de blaauwe kiel aantrekken, en met reuzentred stapten wij voorwaarts. Treffend was het gezicht der rivier: prachtig ook dat der stad, die door eenige stralen verlicht tegen het aaklig wolkgespan uitblonk. Intusschen drong, ondanks ons loopen

de regen door alles heen, zoodat wij verscheidene ponden zwaarder werden, vooral aan de voeten. Aan de hut gekomen, die midden in de weide stond, en waar zoo 't scheen een veldwachter woonde, die met een zeilmaker was, werden wij met gulheid binnengelaten en schuilden een half uur zonder drooger te worden. Een oude boer die er mede neerzat, klaagde bitter over het slechte jaar, daar volgens zijn zeggen, alles even slecht stond. Naauw weder uitgetreden zijnde, viel ik in de slijk en zag er dus bij mijne aankomst te Nymwegen deerlijk uit. Op de gierbrug aldaar hadden wij nog eene frissche bui en kwamen te half drie te *Lent* in de herberg aan, waar wij zeer verheugd waren ons te kunnen verschoonen en met een goed middagmaal en lekkeren wijn het krimpens lichaam te verwarmen. Na den eten werd het fraai weder. Daar ik mijne vochtige schoenen niet aan konde doen, liet ik Van Hogendorp alleen stadwaarts trekken en bleef voor de deur eene pijp rooken en thee drinken, mij verlustigende in het heerlijk gezicht over de rivier op de stad en bijliggende heuvelen. Te zeven ure kwam mijn vriend terug, en met hem de heer *Bijleveld*, een zijner academiekennissen, thands reeds echtgenoot en vader. Deze verzocht ons tegen den volgenden dag ten eten, dronk wijn met ons en verliet ons te acht ure. Na de thee schreven wij brieven en gingen te tien ure naar bed.

Donderdag 7 Augustus

's Morgens te tien ure kwam mevrouw *Rau* uit Leyden, schoonmoeder van den substituut officier *Bijleveld*, benevens haar zoon de advokaat te Nymwegen, een van VanHogendorps bijzondere vrienden, zijn broeder, student te Leyden, hun zuster en mejuffrouw *Bucaille* in een kapwagen te *Lent* aan. Gezamenlijk trokken wij de rivier over en haalden den heer *Bijleveld* af. De advokaat *Rau*, VanHogendorp en ik wandelden, de overigen reden over het bevallige *Ubberge* naar het heerlijke *Beek*. Daar gekomen hield ons de regen lang in huis, waar wij met koffy drinken den tijd kortteden. Echter gelukte het ons tusschen de buien door eene wandeling te doen, niettegenstaande de slijkpaden het klimmen tamelijk moeilijk maakten. Wij waren opgetogen over de gezichten en het bekoorlijke der plaats. Na de terugtocht gebruikten wij *Madera*; en nu namen wij drieën die te voren geloopen hadden plaats in het rijtuig met *Mej. Bucaille* terwijl wij de overigen (naar hun verkiezing lieten voeteeren. Bij *Bijleveld* wachtte ons mevrouwen *Rau* en *Bijleveld* met een heerlijk middagmaal waar wij ons recht vergastten en tot acht ure bleven zitten. Tusschen dit koffy en theedrinken deden wij een wandelingetje door het *Valkenhof*, dat ik niet fraai vinden kan, en waar ik mijne oude kennis de bevallige Juffrouw *Toelaer* ontmoette, die mij echter niet herkennen wilde.

Het smartte mij dien dag geen gelegenheid te kunnen vinden mijne tante Van Lennep, die een uur van de stad bij den heer *van Engelen* logeerde, te bezoeken, doch weer en wind meer nog dan de tijd beletteden mij hiertoe ten minsten drie uren af te zonderen. - Te half negen trokken wij bedwaarts.

Vrijdag 8 Augustus.

Te half vijf verlieten wij de rustplaats en te zes ure bracht ons de gierbrug over de rivier. Tot zeven ure moesten wij aan het andere einde der stad op het vertrek der postwagen wachten: het weder was betrokken en het scheen dus niet raadzaam te voet voort te reizen over de elendige heide. Eindelijk verscheen het fraaie rijtuig, bestaande uit een lange wagen zonder riemen noch veeren en met een huif bedekt van zwart leder. Van Hogendorp plaatste zich voorin bij den voerman. Ik was wijzer en zettede mij binnen. Naast mij zat een lelijke Pruisische smous en over mij eene niet minder lelijke juffer uit Nymwegen die met hare zuster eene aartige bruinet van achttien a twintig jaren bij haar' oom in *den Bosch* ging. Spoedig echter ruilden de twee dames van plaats, en de jongste kwam over mij zitten. Nu reden wij al hossende stootende, en in het zand stappende verder langs een niet onaartigen weg. Onze gesprekken waren zeer vermakelijk en het weder gunstiger dan wij gedacht

hadden. Dan, na een uur gereden te hebben, zeiden wij het heerlijke Gelderland vaarwel, en togen Noord Brabant in.

Slot

[...] het weder was nog gunstiger dan wij gedacht hadden en het gezicht der Maas bij de Grave zeer fraai. Die oude vesting is thands zeer opmerkenswaardig voor deskundigen. Inzonderheid is de Bosscherpoort door deszelfs grootte en bouwtrant waard de schoonste van ons land genoemd te worden. In die stad stapten wij uit het rijtuig om het gehos en wandelden voort; de dames hadden honger dus kocht ik broodjens en lekkers. Ze naloopende vond ik ze in de herberg, daar zij den voerman verzocht hadden nog niet afterijden, omdat zij nog wat koffi wilden drinken. VH en ik dronken mee. Intusschen reed de postwagen een ¼ uurs verder en wachtte ons daar, zoodat wij in 't zweet onzes aanschijns volgen moesten. Verder gereden kwamen wij tot aan de heide en te 11 ure aan de zoogen. Schaaiksenhoek aan, welke herberg zeer net en proper is. Daar wandelden wij in den tuin en hadden veel vermaak tot de diligence van den Bosch kwam naar N. waar Verweyde in zat die mij zeer veel verhaalde onder anderen van het feest van L. C. waarbij hij ook in commissie geweest was. Drie uren pleisterden wij en aten zeer goed. Na den eten klom ik een venster in, dat achter mij toeviel. Er braken zes ruiten, waarvoor ik met 24 st. vrij kwam. Van de Sch. hoek af slieden wij beurt om beurt op mijn valies en kiel, gearrangeerd als een hoofdkussen. Nu kwamen wij in zulk zwaar zand dat het om de wielen als het water om een watermolen stooft tot aan het dorp Lichten, dat zeer aartig en lief gebouwd is. Hier waren veel Bosschenaars met rijtuigs. De straatweg die reeds tot zoover loopt, opgehost zijnde kwamen wij verder. nabij den Bosch is dezelve op een dijk aangelegd met twee steenen weeringen aan weerskanten om er niet aftevalen: want 's winters is alles om den Bosch of onder water of niet toegankelijk door 't moeras. In DB. vond VH zijn' broeder 2e Luit bij de Rijdende Artillerie en verloor zijne pijpepeuter en tabaksdoos Den avond brachten wij drieën bij de Luitenants Van Styrum door.

9 Aug 's Morgens bezochten wij het tuchthuis, een groot en trotsch gebouw met heerlijke lokalen. De kamers waar in de boeven werken zijn aan den kant der omloopende gang met tralies voorzien die voor schutsmuur dienen zoodat men de gang afwandelende de vertrekken van binnen zien kan. In de fabrieken van het tuchthuis wordt veel tapijtwerk bereid, echter niet zoo fraai als dat van Zutphen, vooral wat de helderheid der kleuren betreft. Het gebouw wordt thands zeer vergroot. Daar het te veel regende om het kanaal naar Maastricht te gaan zien, gingen wij een bezoek afleggen bij den adv. Lightenveld, acad vriend van VH die thands zeer veel praktijk heeft. Hij ontving ons zeer vriendelijk: twee uren zaten wij bij hem. Na bij de HH. VStyrum gegeten te hebben gingen wij drieën en de eene van Styrum weer na Lightenveld te 5 ure om met hem het kanaal te gaan zien. Het regende nog een weinig dus bleven wij eerst wat Rh.wijn drinken. Om ½ 12 zaten wij er nog en hadden geen kanaal gezien dan hetgeen uit de flesschen gevloeid was.

10 Aug. Toen ik te ½ 9 opstond was VH reeds als een vroom mensch naar de vroegpreek geweest bij Ds. Sanders. Te 11 ure reed ik met hem en zijn broeder te paard door het dorp Vucht na de hofstede van den Heer Destombes die ons met vrouw en kinderen zeer vriendelijk onthaalde. In 't keren wou mijn paard mij foppen en omgooien; doch daar had ik even weinig lust in als om den toren der kerk voor een tandestoker te gebruiken, hij keerde dus in toom weer. De plaats van Destombes is lief aangelegd, er zijn fraaie bloemen en boomen; doch vooral zijn bosschen zijn zeer uitgestrekt.

De kerk in den Bosch, voorheen Protestantsch thands Roomsch is van bouworde na die van Rome de schoonste, volgens de getuigenis eens Kardinaals die er 5 uren in doorbracht. Van schilder- of beeldhouwwerk is er niets bizonders te zien. - Wij aten met de Lts van St. en Van Heeckeren en met Lightenveld bij den Lt VH Vervolgens legden wij een bezoek af bij den adv Ganderheyden een zeer bekwaam en kundig man, bij wien wij 2 uren

doorbrachten. Deze staat te boek voor een der welsprekendste pleiters van ons land en zijn confrater Sas van IJsselt voor een der leepsten. De avond eindigden wij in de societeit met bier en Rhwijn drinken. Lightenveld viel door de duisternis op de markt in 't slijk en bezeerde zich. Te ½ 12 gingen wij naar bed.

11 Aug. 's Morgens te ½ 6 ure zat ik reeds voor de deur een pijp te roken en kuierde te ½ 7 met VH naar Lightenveld om 't kanaal te zien. Wij vonden er den luit Van H. reeds zitten. Wij zagen alle vier uit zoo frisch als haring van twee jaren geleden. Het regende weer te veel dus trok het kanaal er in. Den regen hield dien dag aan. Met societeiten verliep de tijd tot ½ 2, toen wij bij den Lt. VH aten. Lightenveld kwam ons hier met een kapchais voor drie met breed spoor en een goed paard afhalen, en met hem reden wij de poort uit noordwaarts op.

Wij zagen dus het kanaal niet, hoezeer ook daarna verlangende. Echter maakte ik uit sommige gesprekken daarover, op dat het wel voor de algemeene welvaart voordeelig maar voor de stad D. Bosch nadeelig zijn moet. In D. B. is thands nog en nog lang het entrepôt van alles wat van Rotterdam, Amsterdam, Utrecht enz. na Maastricht, Luik, Namen enz. moest vervoerd worden. Thands zullen de waren dadelijk van die op deze plaatsen vertrekken kunnen, hetgeen natuurlijk de winst welke de stad D. B. op de commissies van transport op de bewaring der goederen, enz. enz. deed, moet doen ophouden. -

Langs een zeer modderigen weg reden wij voort en hielden na de Maas overgegaan te zijn den binnenweg, vermits de dijk drie uren om is. Den postwagen ontmoetend zeide ons de voerman dat de weg *taai* was en moeraslijk de wielen konden bijna niet draaien. Nabij Bommel zeide men ons dat wij een zandweg zouden krijgen. Dezelve was intusschen enkel slijk tot zoover hadden wij niets dan moerassen rechts en links gezien. Nu echter begon de grond welig te worden als overal bij de *Waal*. Bommel zelve is een lief plaatsje dat net gebouwd is en een fraaie markt heeft. De rivier overgevaren zijnde reden wij links den dijk af naar het dorp Haeften. Heerlijk was hier het gezicht der groote korenvelden aan de eene de vette weiden aan de buitendijkszijde. Te Haeften bezochten wij den heer dier plaats, Dutry, een acadkennis van hun beide die thands reeds drie kinderen had. Zeer was de man verwonderd ons te zien opdagen. Na thee en wijn bij hem gedronken te hebben keerden wij terug, soupeerden te Tuyl en logeerden aldaar zeer goed.

12 Aug. 's Morgens te ½ 6 namen wij een aandoenlijk afscheid van Lightenveld die weer naar den Bosch reed, en wandelden met warm weer den dijk af verder. De zandweg liep zeer kronkelend doch de gezichten waren fraai. Eer wij aan Geldermalsen kwamen zagen wij het groot landhuis en prachtig bosch van den Heer Barnevelt. Te Gelderm voeren wij over de Linge, doch aten geen koteletten. Na drie uren gaans dus tegen 9 ure kwamen wij te Buren en liepen het voormalig slot op, waarvan thands alleen de sterkewallen staan, die meer dan zeven voet breedte hebben. Binnen dezelve is alles beplant met moeskruid en zware nootenboomen. - In de herberg bij Breekman dronken wij heerlijke koffi. De stad Buren heeft geen oktrooi en geene stadbelastingen. Zij heeft een weeshuis gesticht door eene prinses van Oranje welke ik gis de moeder van Willem III geweest te zijn. Van hier kwamen wij op Soelsmond waar wij de groote hofsteede Vredeveld van den Heer Van Brakel met het prachtigste buitenhuis dat ik ooit gezien heb wat de bouworde betreft, bewonderden. Langs een modderige weg kwamen wij op den Leckerdijk, gingen die af en liepen door een laag land op een klein buitendijkje de Leck langs. Heerlijk was hier het gezicht op de overzijde waar de fraaiste horenbeesten door grazige weiden wandelden of in het water te halver lijf stonden, terwijl van verre zich de stad *Wijck te Duurstede* vertoonde en in de zilveren stroomen spiegelde. Aan de overzijde dier stad voeren wij in een schuitje den Lek over zonder om te slaan als de Hr. van Arkel deed. Eer wij binnen de stad kwamen, sloegen wij naar beneden en bevonden ons in een bekoorlijk boschje met uitmuntend aangelegen wandelingen en hoogtens meest met beuken, eiken en esschen

beplant. Midden in hetzelfde ligt midden in een breede gracht de bouwval van het oude slot, bestaande in een ronde tooren met zware en breede muren, en een hooge klomp steen, waarschijnlijk het middelfrif van het gebouw. In W. te D. dronken wij melk en togen zoo verder geweldig twistende over het schoone of niet schoone der *ruïnes* in 't algemeen. 1 ½ uur volgden wij een hoogen zandigen dijk die door fraaie weiden aan de eene en boomgaarden aan de andere zijde gelegd was en geraakten zoo tot Amerongen, zeer warm en bezweet wegens de hitte en open weg. Hier vonden wij ons goed terug en konden ons dus geheel verfrisschen. Heel smakelijk aten wij en tafelden zelfs lang. Na den eten liepen wij den berg op en wandelden in het bosch, doch ik kon het niet schoon vinden, hoezeer ik mijn best daartoe deed. - 'S avonds te 9 uur waren wij in bed.

13 Aug. 's Morgens te 6 ure waren wij op weg naar Dooren, daar de weg zonnig en open bleef, op eenige reien boomen na. Te 8 ure ontbeten wij in het gemelde dorp na de fraaie smaak van Mevr. Meester in een nabijstaand huis en aan het tolhuis bewonderd te hebben. Conf. het huis te Amsterdam. - Ook wandelden wij een ogenblik van den weg af in een zeer lief bosschje. Nu overviel ons ook een zwaar maar kortstondig onweder, en terwijl wij eene pijp te Driebergen rookten, vrij wat regen. Te ½ 12 waren wij bij Mouthaan in *Zeist*. Hier troffen wij den heer Retemeijer en zijn bekoorlijk vrouwtje aan, die ons het een en ander verhaalden uit Amsterdam dat ons interesseerde. Tot Vollenhoven toe was de weg aangenaam maar daar links om slaande naar Amersfoort was de weg zoo zonnig en stak de zon zoo geweldig dat wij half flauw van de warmte aan t huis ter Heyde kwamen en daar besloten de diligence aftewachten. Spoedig verfrischten wij ons met wasschen en bestelden ons diner. Nu kwam de diligence van Deventer aan. Een oud heer en zijne dochter bleven aan de herberg met oogmerk om met een rijtuig van daar naar *Zeist* te vertrekken. Daar de juffrouw er niet onaartig uitzag, maakte ik een praatjen en vroeg ze beide met ons ten eten, even als de gastronome sans argent. Nu aten wij en keuvelden. Het eten was voortreffelijk. Onderwijl reed eene caleche voorbij welke ik navloog daar ik mijne grootmoeder met neef vdPoll zijn vrouw en twee kinderen erkende. Teruggekeerd erkende ik in mijne gasten den Heer Hubert uit Rotterdam en zijne dochter Jansje, die al aan VH in mijn af-wezen gevraagd had of ik Ko van Lennep niet was. Te 5 ure verlieten wij deze plaats met de diligence waarin zich zeker heer Pijnappel uit Amst. bevond. Aan den Doelen te Amersfoort stapten wij af en togen vandaar naar neef J. VandePoll, wien wij te huis vonden. Hij bracht ons naar de societeit Randenbroeck waar Mevr VDPoll met eenige andere dames thee dronk. Hier spraken wij ook de Heer Schluyter Directeur van het Werk Instituut te dezer plaatse. Wij bewonderden de hooge spar aldaar waarvoor eens f 2600 geboden zijn geweest, en namen voorts de invitatie aan van bij zekere Mevrouw Stoetwegen den avond doortebrengen, wier man ontfanger is. Aldaar brachten wij onzen tijd door met muzyk maken. Mevrouw Stoetwegen, (een niet onaartige maar zeer geaffecteerde vrouw precies Mej. Kamphuyzen) Nicht Stans en een Doctor zongen verscheidene romances: ik neuriede en werd zeer muzikaal gevonden. Auditeurs waren J. vdP, VH Mev Valence, echtgenoot van een officier, Mej. V Lennep? en Mev. Kamp? Wij dronken ook Rh en roode wijn. Te 10 ure kwamen wij te huis.

14 Aug. Te ½ 10 kwam ons de zoon van den heer Schluyter afhalen om gezamenlijk het W. Instituut te gaan bezichtigen.

Dit inst is in den jare 1818 opgericht ten behoeve der armen en ter weering der bedelarij. Vierhonderd menschen hebben hier werk of krijgen het aan huis, bestaande in het spinnen van wollen- saaietten- linnen- katoenen- en koeharengarens; het breien en strikken van kousen, sokken, handschoenen, mutsen enz. het pluizen van oud touwwerks, het winden van zijde, het weeven van lakens, baaien, kassaaien, boezelaars, hilversums everlast, feilen, emballage, varkensharen vloermatten, paarden en koedekken, vloerkleden, karpotten enz. -

De kinderen hier werkende genieten ook onderwijs als te Zutphen. - Dit W. Inst. is in een zeer goed lokaal: het kan echter niet blijven bestaan omdat het nimmer met handen arbeid tegen machines aan kan werken en de toelagen van de stad- en landgenooten zeer gering zijn. Zij blijven er met het meeste goed zitten, daar eenige leveranties aan Zutphen en aan de armee niet voldoende zijn. Daarenboven is de directie volgens eigene bekentenis met het fabriekwezen niet bekend, terwijl de heer Kretschmar te Z. bijzonder geheimen weet. - Te 11 ure verlieten wij de stad en wandelden langs een zonnigen met hakhout beplantten weg over Soest naar Soestdijk waar wij bij Schimmel te 1 ure aankwamen. Hier vonden wij den heer en Mevr Retemeyer. Te 3 ure aten wij zeer lekker en hadden een zeer goed nagerecht. Vervolgens bezichtigden wij het paleis dat ons wel gemeubileerd maar elendig verbouwd en verknoeid toescheen: ook het park beviel ons niets, veel minder de bespottelijke naald of zuil met hare afgodische inscriptie in vier talen. Na wat in het bosch gewandeld te hebben overviel ons de regen. Wij keerden dus te 7 ure tehuis en brachten de rest van den avond bij den heer R. door.

15 Augustus. 's morgens te ½ 7 waren wij reeds aan 't wandelen, bezagen het fraaie bosch, hielden te Baarn stil, en begaven ons zoo naar Eemnes waar wij het Overbosch en de heerlijke plaats Groenevelt doorwandelden. Te ½ 9 overviel ons zware regen. In de menagerie waren veel vogels dood en weinig jonge. Te Eemnes dronken wij koffi en keerden weder door het aangenaam bosch van Laren en het mindere Prinsessebosch terug. Te ½ 2 aten wij en verlieten te ½ 3 het aangenaam Soestdijk. Na langs een vaart een uur en langs eene heide een uur gewandeld te hebben, kwamen wij in een dennebosch, waar ons neef Fr. v dPoll achteropreed in eene chais en ons zeide dat wij vlak bij Jachtlust waren. Wij gingen er dus op en bleven een kwartier met gr. mama praten. Oom V dPoll die 's morgens een flauwte gehad had vond ik zeer afgefallen. De weg naar den Bildt was zeer lief: naar Utrecht beviel mij minder als zijnde te open en eentoonig. te 6 ure kwamen wij in den Zwarten Arend aan, vonden er ons goed. Na wat rondgedrenteld thee en wijn gedronken te hebben gingen wij naar bed.

16 Augustus. Na 's morgens het Postkantoor bezocht te hebben, waar ik negen brieven vond, en mij met derzelve lezing verkwikt te hebben, begaven wij ons naar het huis en vervolgens naar het bureau van mijn oom Ram, die ons na een korten poos met ons gepraat te hebben, den volgenden dag tegen een ure bij hem verzocht. Vervolgens zochten wij den advocaat De Bie op, en wandelden om hem te vinden 1½ uur door Utrecht, gedurig van den eenen naar den anderen gestuurd wordende. Ook legden wij een bezoek af bij den heer Witte Tullingh (v. Oldenbarneveld) die, ondanks hetgeen VH van deszelfs voorvader gezegd heeft, ons zeer vriendelijk ontong, en de noodige inlichtingen gaf; daar hij ook juist zoo gunstig niet denkt over 's Lands advocaat. Te 2 ure aten wij een besteld, doch sober diner, waarna wij den advocaat de Bie vonden, die ziek was, en in de societeit de nieuwspapieren lazen. Met theedrinken liep de dag ten einde.

17 Augustus. Vroeg stonden wij reeds op en besteedden eenige uren met brieven te schrijven; te 1 ure zag de Heer Ram ons verschijnen.

Ook deden terwijl wij bij hem maderen dronken, de Heer Beelaerts en G. Pollon Alix die thands gemeen lancier is er een bezoek. Twee uren brachten wij zeer aangenaam door. Na den eten vermaakten wij ons met wat rond te dreutelen: te 6 ure voor de deur staande zag ik de freule Henriette Van Zuylen voorbij gaan met hare zuster ik voegde mij bij haar en wandelde met beide de Maliebaan op, waar zij mij de complimenten naar huis verzochten. Terugkeerend vond ik mijn oom Ram die beloofd had te zes ure bij ons te zullen komen theedrinken, reeds in druk gesprek met VH. Te ½ 8 stonden wij op en hij geleidde ons de

gansche stad rond. Is de stad van binnen somber en melankoliek van uitzien, de buitenwallen, die in een elendig verval zijn leveren een nog droeviger gezicht op, behalve aan de kant der *Witte Vr. Poort* waar vier bastions zeer lief tot tuinen zijn aangelegd en zelfs een lakmoesfabriek en eene suikerraffinaderij bevatten. De sluis over de vaart naar Amsterdam is nieuw en de ingang verbreed, ook is de enkele ophaalbrug die wat verder over die vaart ligt tot een dubbele gemaakt om de passagie der breede Keulenaars gemakkelijk te maken, 't welk met de verandering der Hoogesluis in verband staat. Voor deze werken te Utrecht betalen de domeinen fl 80.000. Men denkt dat de sommen, welke Amst. en Utr. daarvoor ieder zullen opbrengen nog veel grooter zijn zullen. Iets verder zagen wij het exercitieveld, de groote en fraaie Leidsche Vaart, en de aanmerkelijke lap gronds, welke men eens voornemens was bij de stad intrekken, omdat die met een gracht omcingseld is: alsmede het observatorium, den weg en vaart naar de *Lek* en andere noemenswaarde dingen. -

Utrecht bloeit tegenwoordig meer dan eene andere stad in ons vaderland. De populatie wordt op 35.000 zielen begroot; als voornamere redenen dier welvaart beschouwt men den bloei der academie, het groote garnizoen, nog door een paar honderd man lanciers vermeerderd, het militair gerechtshof, de veeartsenijschool enz. Van deze laatste echter wacht men weinig goeds. De proeven aldaar gedaan hebben juist den besten uitslag niet; daarenboven zullen de boeren althands in het begin meer met hunne eigene oude praktijk en die hunner smids ophebben, dan met de nieuwe theoriën der veeartsen, welke nu ook aan de school te veel als Heeren gekleed en gewend worden, en zich slecht aan het boerenleven zullen kunnen wennen; dus ook nog minder vertrouwen inboezemen. - Veel brengt eene zekere provintiale belasting op de sterke drank op, in Zeyst onder anderen in den tijd van drie maanden f 1100: dit veroorzaakt dat in de meeste dorpen geen personeele omslag meer bestaat. - Met duister keerden wij te huis, pakten ons goed en gingen met eene halve flesch wijn naar onze bedsteden.

18 Augustus. Na eene schandelijke dure rekening ontfangen en ons goed op de diligence besteld te hebben plaatsten wij ons te 6 ure in de schuit naar Vianen. De weg was vrij en is ieder bekend, ook zoude ik er voor deze reis niet veel nieuws van verhalen daar ik mij dadelijk op een bank gelegd en tot derzelve aankomst toe gerust geslapen heb. Te Vreeswijk was men druk aan 't werk met een nieuwen sluis tegen den *Leck*. Door deze vaart wordt Utrecht twee malen daags van versch water voorzien.

In een schuitje voeren wij de rivier over, te gelijk met een soldaat en een burger, beide drok bezig om een jong meisje te troosten dat te Utrecht vracht betaald aan een' voerman, die haar aan den schuit wachten zou en naar Gorcum brengen, doch die heengereden was. Het arme schaap was nu zonder geld, had een zware sluitmand en eene flesch met koffi of zoo iets bij zich, wist niet wat aantevangen, en hilde bitterlijk. Uit het schuitje gestapt zag ik dat zij met haren vracht bijna niet voort kon, ik voegde mij dus bij haar en zeide dat haar huilen geen voerlieden uit den grond zou doen komen, en dat zij maar moed moest vatten. Voorts nam ik het eene oor der mand en de flesch en dus liepen wij samen tot groote stichting der aanschouwers naar de herberg de Roos in Vianen, waar zij ook den voerman niet vond. Echter brachten wij het zoo ver dat een ander haar meênam en beloofde zorg te dragen dat de bedrieger haar restitutie deed. Te ½ 9 gingen wij den straatweg gedurende een quartier uurs op naar Vijverlust, waar wij ons bij den. generaal Blanken aanmelden, die ons bij uitstek vriendelijk ontfong zeer veel nopens de Waterstaten verhaalde, eene fraaie kaart, ten geschenke meêgaf en zijne complimenten aan onze Vaders verzocht. Ook gaf hij ons inlichtingen nopens onze voorgenomene reis over de Vijf Heerenlanden en een bevel mede aan al zijne onderhoorige opzichters om ons alles te laten zien, en alle inlichtingen te geven die wij verlangden. Te Vianen gekeerd, trokken wij met den klokslag van ½11 den Leckerdijk langs naar Everdinge. Vele waren hier de overblijfselen van oude heerlijkheden, thands

slechts in eene groote laan met een hek bestaande en in de eene of andere boerenplaats ingetrokken. Even voorbij Everdinge sloegen wij rechts af den Diefsdijk op, welke reeds in 1200 bestaan moet hebben doch juist aanmerkelijke veranderingen heeft ondergaan.⁹ Moeilijk was hier de weg door dat deze dijk geen voetpad heeft en met keizelaard belegd is. - Ook waren de gezichten alles behalve fraai. Toen wij eindelijk Asperen voor ons hadden, moesten wij links den dijk volgen. Eerst kwamen wij over de Culeburgsche vliet- en Maalsluis, die geheel vervallen en in duigen ligt; daarna aan een nieuwe hulpsluizen van 1809, twee ingetale en eindelijk aan de twee defensive inundatie waijersluizen waar een tol stond. - Het was twee uren toen wij Asperen binnentraden, dus hadden wij 3½ uur zonder rusten geloopt, zijnde deze onze zwaarste marsch op reis. - Asperen ziet er elendig vervallen uit. Men weet dat deze plaats even als Leerdam en Heukelom, (met welke zij in een driehoek ligt) in vroeger tijd tot gene provincie behoorde maar op zich zelve eene soevereiniteit uitmaakte, en vele voorrechten had en van belastingen vrij was. Toen waren die plaatsen door misdadigers, bankroetiers, schuldenaars enz. drok bewoond vele menschen gingen er ook om het goedkoop leven heen, dat echter tegenviel; want Leerdam was dienstijds een klein Spa, waar geweldig hoog gespeeld en menig een naakt uitgeschud teruggezonden werd. Ook thands nu dit alles ophield wonen nog vele rijke boeren in Asperen, welke zich vooral met het fokken van paarden ophouden. Zeer dikwijls komt er de inspecteur Hofman inspectie houden, en de paarden welke hij goedkeurt, zijn verkocht. Ook komen er tot uit Parijs hier paardekoopers. - Met dat al wordt aan de stad niets gedaan: de huizen vallen in; poorten en wallen zijn geslecht en de boeren koopen liever een goed stuk lands dan iets aan hunne wooningen te willen doen. - In de herberg de Toelast aten wij koeken en begaven ons voorts weer naar de koeijensluis waar wij den sluiswachter, door ons besteld vonden, die ons gereedelijk de heerlijke werking dier sluizen zien liet, welke ik liever voorbijga dan ze onduidelijk te beschrijven: genoeg is het dat aldaar het water zich zelv' bedwingt. - Vandaar geleidde hij ons langs den nieuw¹⁰ Zuider Singedijk in 1809 aangelegd. Wij zagen de duikers en oude inzakkingen, veroorzaakt doordat de dijk, half uit zand, half uit zachte derrie bestaat, en deze laatste geen zwaarderen dan een bepaalden vracht dragen kan. Bij den minsten overlast dus bezwijkt zij, komt wat verder naast den dijk weder uit den grond op: zoodat het onmogelijk gaat dezen dijk te verhoogen. Heukelom omgegaan zijnde, begaven wij ons langs vette landerijen naar die plaats, welke boven alle beschrijving vervallen is en van zelve uit moet sterven doordien er geen tak van handel meer aan dezelve geannexeerd is. - Na een glas bier gebruikt te hebben voeren wij de *Linge* over en zagen nabij het dorp Oosterdijk de plaats waar de bovendijk voorheen liep doch waar dezelve in 1820 geheel is doorgebroken. Hier stond nog eene plas en heeft het water een zoogenaamd grondgat gemaakt van 80 voeten diep. Teruggekeerd volgden wij den Noorder Singedijk naar Leerdam en gingen twee glasblazerijen voorbij, welke ieder verscheidene menschen aan 't werk hebben. Een man kan er in de week met flesschen blazen f 40 verdienen, schoon hij slechts 2 duiten voor elke flesch ontvangt. Ook worden er in elke fabriek anderhalf millioen flesschen geblazen. - Behalve dit is er in Leerdam eene looierij welke 10 of 12 menschen aan den gang houdt. - Dit stadje heeft een niet onaartig uitzien, is met ruime straten en treflijk gebouwde, nette huizen voorzien. Poorten en wallen bestaan nog. Een breede, doch zeer modderige gracht loopt om de stad heen. Aan het *Groote Logement* bij Henry waar wij onzen intrek namen, nam de sluiswachter afscheid van ons. Deze herberg was geel geverwd had stores en jalousies, en een fraaien tuin. Men verbeelde zich dat de kastelein een Zwitser is, en make dan vergelijkingen tusschen de Alpen en de polders der vijf Heerenlanden. - In eene bilardkamer dronken wij thee, wandelden vervolgens de plaats rond en vonden terugkeerend zekeren Heer Musquetier met den kastelein (in cits gestreept beddejak

---

⁹ In 1809 is hij verhoogd en verzaard geworden.

¹⁰ de plaats waar in 1820 een doorbraak geschied was

en d^o broek) en een derde heer in 't zwart aan een hombertje, terwijl een molenaar in zijn meelkostuum (allen leden van de Leerdamsche Societeit) achter hen zat en drok over 't spel sprak. Ik plaatste mij bij dien groep, terwijl V. H. van den zoon des kasteleins eene les in de oeconomie en Politiek. Te acht ure hadden wij een zeer goed soupé in een elegant vertrek en sliepen in goede bedden.

19 Augustus. Na eene vrij dure rekening betaald te hebben, keerden wij te 6 ure langs denzelfden dijk naar Oosterwijks en vervolgden daar den dijk over Kedichem tot op den Zederik sluis aan den straatweg gelegen. Hier kwamen wij op den straatweg, namen dien over het oude Arkel en traden met klokslag 8 ure Gorkum binnen. In het logement den Doelen moesten wij ons goed vinden: ook was er alles, dan o schrik! ik bespeurde dat een koffer aldaar geplaatst de mijne niet was, en deze dus waarschijnlijk op reis naar Antwerpen of misschien naar Parijs was. V H wilde nu dat ik mij zou verontrusten en sprak van schrijven en van maatregelen nemen enz. enz. Dan ik dacht: Heeft een ander mijn koffer, ik heb de zijne, en poogde reeds of mijne sleutels ook op dezen pasten om te zien of er misschien beter goed in wezen zou. Dan vergeefs. Ik weigerde intusschen mijn hoofd over dit alles te breken. Alleen wandelde ik naar de diligence en verhaalde daar mijn geval. Goudriaan bij wien wij vermeend hadden te gaan eten was ongelukkig nog te Scheveningen waar hij de zeebaden gebruikt. - Te ½ 11 wandelden wij naar den opzichter Regemoster, die ons over Dalem en den daar geplaatsten sluis naar den eersten Overlaat van 1809 den Waaldijk langs bracht, en onder het wandelen veel zijn vak betrekkelijk verhaalde. Onder anderen vernam ik dat voortijds alle waterwerken voor 's lands kosten waren doch op verzoek der provintiën provintiaal gemaakt omdat er dan meer bezuiniging zou kunnen plaats hebben en minder landbelastingen noodig zijn. Eindelijk werd dit ten deele toegestaan, en nu zijn er eeuwige twisten over sommige dijken en sluizen of zij het land, de provincie deze of gene stad dan wel dezen of genen polder aangaan; onderwijl slaat niemand de hand aan 't werk: de noodige reparatiën worden niet gedaan, en de beruchte watervloed van 1820 is hier het gevolg van geweest, terwijl wij voor het volgend jaar een dergelijke te wachten hebben.

Na dezen dijk verlaten te hebben en door de stad gegaan te zijn zagen wij de waijersluis over het kanaal van 1818 naar *Steenenhoek*, in welk kanaal de Linge uitkomt, waarin al de polders zich ontlasten, zoodat dit kanaal al de binnen Leck en Waalsche landen van het regenwater ontlasten moet.

Kort na onze terugkomst in de herberg kwam mijn koffer die te Utrecht gebleven was reeds terug en ruilde ik den nieuwen er tegen. Na geschreven te hebben aten wij een sober diner en gingen met honger van tafel, na al de schotels geleeft te hebben. -

20 Augustus. Na een goede nachtrust gehad te hebben, hoewel het geweldige onweder V H wakker gemaakt had, kregen wij een slecht ontbijt en vervolgens eene nog slechtere rekening, dewijl zij bijna 3 malen zoo hoog was als die welke wij voor hetzelfde in Assen zouden hebben ontvangen. Voor het diner onder anderen, dat wij geheel genuttigd hadden zonder onzen honger te kunnen stillen, waar bovendien alle spijzen ongaar waren, betaalden wij f 2 par tête. Wegens het slechte weder besloten wij per diligence te gaan. Men zeide ons dat zij te ½ 11 ure vertrok: wij gingen dus ¼ over 10 naar het bureau doch vernamen er dat men ons 2½ ure bedrogen had en dat zij eerst te 1 ure heen ging. Na in een opkamertje ons geweldig verveeld te hebben gingen wij boeken kopen. VH kocht iets over den Sp oorlog; ik de Boerekermis van Rotgans en eene Fransche roman in 12°. Hierin las ik de volgende uren. Onderwijl at zekere Heer en Mev Van Dam een zeer lekker diner en sarden onzen gekwetsten honger en ook onzen beurs doordat zij voor eens zooveel en driemaal zoo goed eten als wij gehad hadden, slechts f 1 par tête betaalden. Te 1½ ure kwam de diligence. Wij wandelden na 't veer; hadden door den voordeeligen wind een zeer spoedigen overtocht, en plaatsten ons te

Sleeuwijk in de diligence waar wij tot Raamsdonk alleen bleven. Ook hier waren langs den weg schoone en groote boerderijen met drie verdiepingen en immense schuren: wij waren spoedig de Maas over en zagen met deernis op de elendige in moerassen verzonken stad Geertruidenberg neer. Te Raamsdonk waar twee nieuwe groote herbergen zijn dronken wij een glas bier. Hier kwam de postmeester mede inzitten omdat hij een nieuw paard voorgespannen had. Over de Oude Donge welke ik zoo vaak met een pont was overgegaan lag nu eindelijk een goede ophaalbrug.

Na een slechten domeingrond uit nare weilanden bestaande doorreden te hebben, trokken wij het heerlijk bloeiend dorp Oosterhout in. Hier is een hoedefabriek die veel debiet heeft. Een $\frac{1}{4}$ uur buiten hetzelfde loopt de weg weder door hei en dennenbosschen tot dicht aan Breda waar alles bebouwd is. In Breda gekomen namen wij onzen intrek in het logement Hotel de Flandre, bestelden ons soupé en zochten vruchteloos den Rechter van Instructie Van Heusden op die uit de stad was. Ik informeerde mij naar Schey, doch niemand wist zijne woonplaats, dus wandelden wij naar de Lat. School om daar zijn' wooning te hooren: dan de markt overgaande zag ik van verre een heer zeer elegant met een bruine jas gekleed hebbende een witte strohoed op met breede randen, en herkende hem voor VanHamelsveld. Schey bij wien hij logeerde was bij hem. Verheugd liepen wij naar elkanderen toe, gingen bij Schey in en dronken wijn.

Beide hadden een voetreis over Gend, Brussel, Namen enz. gedaan. Te 8 ure gingen wij naar huis en aten met smaak een heerlijk, keurig lekker souper. Te 9 ure kwamen mijne vrienden ons afhalen en brachten ons in de groote kerk waar wij de graftomben van Renesse, Polanen en die van Engelbert Van Nassau zagen. Schoon ik deze laatste reeds vaak gezien had gevoelde ik niet minder de zelfde gewaarwordingen die mij altijd bij dezelve bevangen hadden. Ook V H was zeer getroffen en zeide nooit iets dergelijks beschouwd te hebben. Hoe schriklijk is de kunst sinds dien tijd afgezonden! Waar vindt men thands, niet een Michel Angelo maar een' kunstenaar die hem slechts van verre gelijkt Het hedendaagsche wil cierlijk en lief zijn, doch is stijf. Hier leeft het marmer, schoon het dooden voorstelt. - De kerk van binnen door de maan verlicht, leverde een treffend schouwspel op. - In stilte keerden wij naar huis en sliepen vrij wel schoon het veel eten mij wat benaauwde.

21 Augustus Te 7 ure vervoegden de vrienden zich bij ons aan het ontbijt en deden vervolgens met ons deen alleraangenaamste wandeling. Eerst zagen wij het dorp Ginneke van waar wij door het zoogenaamde (Dennen) Mastbosch onder belangrijke en en geanimeerde gesprekken en twisten over het fraaie dorp het Haagje door het Liesbosch dat uit eiken bestaat huiswaart keerden; te $\frac{1}{24}$ waren wij weer aan de wooning van Schey waar wij met den Walschen predikant James aten en ons wel vermaakten. Na den eten d.i. klokke $\frac{1}{26}$ begaven wij ons naar het hof, dat thands tot een militair hospitaal verstrekt. Het binnenplein aldaar is zeer groot, omringd met pijlers en omgangen de borstbeelden van vele helden der oudheid dragende. - De ziekezaal is luchtig en immens groot Zij is gebouwd naar het model door Pr. Willem de Eerste gegeven. Vandaar trokken wij naar de Fabriek van den Heer Biestheuvel. Deze heeft eene machine uitgevonden welke het koehaar bereidt en daar van het oktrooi voor 5 jaren ontvangen. Echter houdt zijne fabriek bij de 500 menschen aan 't werk. Een wever wint er 8 a 10 gulden wekelijks: een zelfs was er die f 18 verdiende doch ze dadelijk aan den drank weer verteerde. Wij spraken den ouden Biestheuvel, die het verwen der stoffen voor zijn deel heeft, den tweeden zoon een' vrij niets-beduidend mensch en den uitvinder der machine die zeer aartig in zijn spreken is en een slim voorkomen heeft. Daarna deden wij eene wandeling in het Valkenhof, dat zeer lief aangelegd is en waar fraaie boomen staan. De maan verlichtte het op eene aangename wijze. Wij spraken er den plaatsmajoor een oud officier, die in stille mijmeringen er rondwandelde en ons verhaalde hoe men in vroeger tijden met een tractement van f 500 in Breda zeer goed kon leven, daar toen eene kamer 11 St. in de

week aan huur deed, eene kop chocolaad 2 en een kop koffi 1 en een glas punch 2 stuivers kostte, terwijl men voor 8 st. at en voor 14 goede wijn dronk. Te ½ 8 keerden wij bij Schey en bleven onder een glas wijn en het aangenaamste gesprek tot ½ 1 zitten praten.

22 *Augustus* Nadat wij ons boeltjen gepakt en ontbeten hadden, wachteden wij onze vrienden af die zich te 7 ure bij ons vertoonden. Dadelijk verlieten wij het aangenaam Breda met al deszelfs stoute vestingwerken en marcheerden over het Haagje den weg op naar Berg op Zoom. Het weder was gunstig; de weg die tusschen hooge boomen, welbebouwde graanvelden, rijke akkers en groen plantsoen voortliep, alleraangenaamst; de gesprekken, nu door het vermeerderd getal onzer reisgenooten verlevendigd, belangrijk en onderhoudend: alles in een woord liep samen om ons de grootste genoegens te verschaffen: V Hogen V Ham. liepen Schey en mij een goed eind weegs vooruit en kwamen ook voor ons aan het dorp Etten, dat 2 uren van Breda ligt, en even als het Haagje in het rond gebouwd is en het aanzien heeft eener groote marktplaats. Na ons hier wat verfrist te hebben, werden wij door onze vrienden nog een eind weegs buiten het dorp geleid, en namen daar een recht hartelijk en bedroevend afscheid, zij keerden naar Breda en wij vervolgden onzen weg, die nog een half uur langs aangenaam bouwland en hakhout liep, toen op eens geheel recht werd en achter ons den toren van Etten, voor ons dien van Rozendaal vertoonde. Op een uur afstand van het eerstgemelde dorp begon de hei, welke echter slechts $\frac{3}{4}$ duurde. Vandaar in 't bouwland weergekomen volgden wij den weg die zijlings afsloeg, vonden een allerliefst voetpad door dicht kreupelhout met uitkijkens over korenvelden, en kwamen eindelijk in Rozendaal, dat $4\frac{1}{2}$ uur van Breda verwijderd is. Dit dorp is groot en ruim gebouwd, draagt vele blijken van welvaart en heeft vele en breede markten of straten. Hier was in 1814 het hoofdkwartier des prinses van Oranje. In de herberg gezeten aten wij eenige boterhammen en dronken goed bier. Intusschen kwamen er vele bedevaartgangers, die van Kevelaar kwamen binnen lepperden met hun drieën of vieren uit een bierglas en noemden elkanderen, ook den kastelein, altijd mijnheer. De regen, die nu zwaar viel belette ons verder te gaan. Wij wachteden dus op den postwagen die te ½ 4 voorbij moest komen: ik nam mijne toevlucht tot mijn Fransch romannetje, VH tot overpeinzingen. Toen de p.wagen kwam begaven wij ons nadat de kastelein ons goed gesneden had, naar een andere herberg waar wij nog eene kruik Leuven's bier dronken en voorts in den postwagen stapten; uit eene chais bestaande met twee banken en een vooropje. Achter ons zaten een jood en een Bredaenaar. Groot was onderweg de toevloed en het gerij der Kevelaarsgangers die deels in huifkarren gepakt, deels te voet de baan vervulden, en allen door onzen mallen voerman, een kwaden jongen, werden aangesproken. Echter reden wij op een goeden draf langs schoone velden en fraai boomgewas, tot aan het dorp Worm, waar wij pleisterden. Aan de andere zijde werd de weg zandig: nu verkoos onze voerman te wandelen, liet zijne bonken stappen, gaf aan VH de teugels over en vervoegde zich bij een landsman die naast zijne kar liep en van Kevelaar kwam. Vergeefs drong ik VH de paarden te laten draven: al had hij dit gewild, de rossinanten kenden alleen hun's meesters zweep, en die werkte slechts dan als de kar die ons volgde niet meer vooruit kon daar derzelve paard harder stapte dan de onze. Zoo reden wij een groot half uur, waarna hij weder opsteeg en spoedig met ons Bergen op Z. genaakte, dat zich zeer bevallig voordeed, door de heuvelachtige weiden die het omringen, en de zwaar beplante wallen. In de herberg waar men ons bracht lieten wij ons goed en wandelden de plaats rond De groote markt is aanmerkelijk fraai: de straten zijn breed en met goede huizen voorzien; de wallen zijn heerlijk; en de vestingwerken overtreffen alles wat ik van dien aard gezien heb. De grachten zijn er droog: slechts een smal slootje loopt midden door dezelve; doch door dit slootje wordt bij het openen der sluizen de gansche gracht met water gevuld. Na eene kruik bier geledigd te hebben begaven wij ons met goed weder de Steenberg'sche poort uit, waar het op eens frisch begon te regenen. Heerlijk zoude anders het gezicht geweest zijn, van de hoogte waar wij ons

op bevonden. Ter rechter zijde hadden wij bekoorlijke korenvelden doorzaaid met boerderijen en bosschaadjen: aan de linkerhand vestte zich ons oog over even schoon bosch en bouwland naar omlaag, waar zich op een uur afstands de Zeeuwsche stroomen door den dikken regen flaauw vertoonden, en de overzeesche kusten, als bij een droomgezicht in een somberen nevel verborgen, naauwlijks aan de verbeelding zich lieten gissen. - Na een half uur gaans kwamen wij aan eene nieuw aangelegde chaussée, de regen hield aan en de dagtoorts verdween. Spoedig werd het volkomen duister: men had ons verhaald dat Tholen slechts een klein uurtje van B. op Z. verwijderd was: dan reeds hadden wij een goed uur geloopt en nog vorderden wij niets. Elk korenveld scheen mij in de nacht toe de rivier te moeten zijn: elk bosch de gewenschte stad. Eindelijk zag ik flaauw de toren: met moeite, echter met rustigen stap vorderden wij, daar onze kielen door den regen, onze schoenen door het slijk bezwaard waren. Te ½ 9 bevonden wij ons aan het water alwaar wij met moeite in de boot kwamen en met een gevaarlijken sprong aan wal geraakten. In het logement van VMaurik, het wapen van Zeeland gekomen, werden wij door den kastelein, een dikken, sterksnuivenden praatvaer, zeer vriendelijk ontfangen. Beide waren wij flaauw en langziekig. VH ging met eenige glaasjens wijn naar bed: ik liet nog een slaatje met eieren en visch komen, doch niets smaakten mij dan de bessen, die mij geheel herstelden. Intusschen praatte de waard al voort, en verhaalde mij van toen hij maire was enz enz zijn gesprek met verdraaide Fransche woorden doorspekkende. Hoorende dat VH mijn reisgenoot was, raakte hij in verrukking van een zoon des steunpilaars van ons land te bezitten en redeneerde hierop al verder door. Te ½ 11 ging ik bedwaarts, en sliep voortreflijk.

23 Augustus Te ½ 9 ontbeten wij en lieten ons door den kastelein verhalen welken toer wij door het eiland nemen moesten. Dan toen wij uit zouden gaan begon het weder te regenen: wij namen dus een rijtuig: de man gebood tot driemalen aan zijn knecht ons toch wel te behandelen en onzen zin te doen en schreef hem zijne route voor. Te 9 ure vertrokken wij in een' goeden fourgon, reden de nare enggebouwde stad door en kwamen op een hoogen met vier rijen olmen beplantten dijk, hebbende ter linkerzijde een veld met Russische tarwe en paardeboonen, ter rechter een binnepolder die door een' doorbraak geleden had. Rechts en links liepen hooge binnen en buiten dijken, meest wel beplant. Na een half uur rijdens bracht de voerman, een aartige, vlugge kerel die veel gezien had en zijn land goed kende, ons door Oud Vosmaer, een klein dorpje, waar de hagel vier weken geleden bijna al de ruiten ingeslagen had: de steenen die toen vielen hadden de grootte van duiveneieren, wogen meer dan twee lood en waren hoekig en ongelijkvormig. Wat verder rijdende zagen wij geheele velden waar de airen van de halmen waren afgeslagen en het stroo aan stukken verbrijzeld. Intusschen waren de gezichten schoon en afgewisseld, hier stond tarwe, ginds rogge; daar golfde de haver, wat verder wies het vlas en de klaver ondereen of stond zomer- en koolzaad: met blaauwe bloemen prijkend vervingen de beroemde aardappelen van Zeeland de boereboonen erwten of hennip; bovenal trok de in overvloed geplante meekrap onzen aandacht: deze wordt in Tholen met veel succes gepoot, staat doorgaans twee of drie jaren te velde, wordt voorts gedolven, gemalen, gestampt, geperst, gezift en tot poeder gestoofd. Zeven of acht zulke meestoven zijn er op het eiland welke jaarlijks verbazende verzendingen naar Holland doen -

Langs een zeer glibberigen, bijna ondoorwaadbaren buitendijk vervolgden wij onzen weg: heerlijk was het gezicht op Philipsland en Zierikzee; voor ons lag eene menigte *buitendijksche aanwas* van slijk, of *gor* waarop schapen weidden. Na een uur rijdens kwamen wij te St Anna Land, waar wij ons ophielden en de paarden gevoederd werden. Dit dorp ligt aan zee en bestaat uit een dwarsstraat en eene andere, die naar omlaag op de kerk aanloopt. De huizen zijn klein: de boerenkleeding zeer antiek. - Uit eigen liefhebberij verdwaaide nu de voerman, en liet ons fraaie welbeplante dijken en vruchtbaar land zien. Te 12 ure kwamen

wij te Stavenisse, een slecht dorp, waar wij ons naar de kerk begaven en aldaar de heerlijke graftombe van den Baron Tuyll van Serooskerken bezichtigden. Dezelve is in 1667 vervaardigd, stelt den edelman geharnasd, leggend voor terwijl twee treurende kindertjens aan wederszijden helm en handschoenen dragen. In de herberg aten wij vier boterhammen en dronken een glas bier en een borrel: hiervoor had de kastelein de onbeschaamdheid ons 28 st. te vragen. Toen wij dit bij ons afrijden den voerman verhaalden geraakte deze in hevigen toorn en schold den ganschen weg door op den schurk die ons dus gevild had en hem ook te veel voor het stallen van zijn paarden af had geëischt. Langs een fraaie dijk en weg reden wij naar St Maartensdijk waar een groote markt is. Hier wees ons de kastelein het oude stadhuis waar wij twee zeer oude portretten zagen, van Jacoba V Beieren en Frank Van Borselen. Uit het gelaat der eerste vooral kan men de gansche vrouw leeren kennen. Bovendien hingen er nog vele beeldenissen van vorsten en vorstinnen uit het Nassausche huis: onder anderen een sprekend gelijkend, wel geschilderd, portret van Willem den Eersten. - In de kerk die groot en prachtig van bouw is zagen wij ook oude zerken en graven. Na een glas bier gedronken te hebben reden wij een binnenwater om naar Scherpenisse en vandaar over een smalle akelige dijk naar het veer te Gorishoek. Twee uren wachteden wij hier op de boot. Ik beklom de lantaarn en las mijn romannetje: intusschen werd het later en later: de boot had in plaats van op het veer als naar behooren te varen Brabanders naar Wemelingen gebracht. Toen dezelve eindelijk genaakte moesten wij om indezelve te stappen een steile dijk af met groote puntige hoekige steenen beleid waar tusschenuit talloze kleine paaltjens uitstaken zonder dat er een plank of iets was om den afgang gemakkelijker te maken en daar een verkeerde stap ons zou hebben doen vallen en 't aangezicht aan flarden rijten. Een uur duurde de overtocht. - Aan de andere zijde was de opgang even slecht, en tot overmaat van ramp liet de schipper het ransel van VH in 't water vallen dat er braaf nat uit kwam. Het werd donker. Te *Irsekendamme* kregen wij na ½ uur verwijs een wagentje met twee vetgemeste paarden die ons op een sukkeldrafje langs een weg die bij dag heerlijk zijn moet, met duistere volle maan naar de stad Goes bracht, alwaar wij in het logement de nieuwe Zoutkeet afstapten en dadelijk zonden naar den adv. Blaubeen, acad. vriend van VH, die spoedig verscheen, ons zeer bekorde dat wij niet bij hem waren komen logeeren en met ons soupeerden tot ½ 1.

24 Augustus Nadat de vlooien ons eene onaangename nacht bezorgd en wij ontbeten hadden kwam ons Blaubeen halen en leidde ons naar de kerk alwaar wij eene predikatie hoorden van D^s Oosterdijk over Salomoos gezegde dat de wijsheid het beste is. VH, Bl. en ik hadden werk ons van het schateren te houden nooit heb ik zooveel onzin, pedanterie en malligheid gehoord. Uit de kerk gingen wij bij den Rechter van Deinsen mede een acad. vriend van VH, een allergeest en aartigst mensch bij wien wij maderon en een heerlijk uitzicht over de groote markt hadden welke met kramen gevuld was in wier midden 80 schutters bij gelegenheid van 's Konings jaardag paradeerden. Te 1 ure aten wij zeer slecht wandelden vervolgens met VD. de stad uit en langs fraai bosch naar eene buiten herberg of tuin waar wij Leuvens bier dronken. Door korenvelden en weiden heen gingen wij naar Clootinghe een groot en fraai dorp, alwaar wij zagen doopen in de kerk. Zeker Heer Buteux van Goes naar huis rijdende nam ons in zijne caleche en bracht ons naar huis. Te 4 ure waren wij bij Blaubeen met wiens vader D^s Bl. als ook met zijne gouvernante en een jong nichtje wij tot ½ 6 thee drinken. Daarna gingen wij het kunstkabinet van den ouden Heer Habber, grootvader van Bl. zien. Deze man heeft op zijn 80ste jaar zich in de noodzakelijkheid gezien zijn boedel te verkopen, of zooals zijn kleinzoon zeide, hij was voor zijn vermaak naar 'S Gravenpolder gaan wonen (waar hij een ontfangers plaats van f 800 heeft) Het kabinet bestond uit eene kleine doch niet onaartige collectie schilderijen, waarbij eene uitmuntende Christus uit de school van Van Dijck en een allerheerlijkst binnenhuis van Kamphuizen. - Voorts uit eenige kasten met goed opgezette vogels zoo in als uitlandsche van kapellen,

gewassen, beenderen enz - en eindelijk uit eene zoo zij zeggen kostbare boekerij, waarbij onder anderen eene fraai geschrevene litanie en de origineele teekening van het plaatje in de bijvoegselen op Wagenaar dat voorstellende Beroertensween van Renesse bij Ph. van Bourgonje. Ook had hij (als iets zeer raars en vreemds) het werk dat op het Manpad is over de volkeren en geslachten der aarde waarin Adam en Eva, de Arke Noachs en de toren van Babel staan afgebeeld en dat begint *generationes* laudabunt etc. Hierna haalden wij de dames af en wandelden naar de societeit, waar wij ons bij eene goudvischkom tusschen hooge populieren en treurwilgen nederzetterden om een tafeltje met Rh. wijn gevuld. Wij zagen hier de nette komediezaal en kolfbaan. Nu kwam er ook een dronken oude Doctor die zich bij ons plaatste en zeer lastig was totdat het hem te vol was. Tusschen het jonge nichtje en mij kwam door vermeerdering van gezelschap een zeer schoon meisje zitten zijnde toevallig eene juffrouw van der Burg van Lichtenberg en dus met ons kwartier bekend. Aangenaam was ons gesprek, aangenaam de muzyk van de overzij van den vijver door blaasinstrumenten gemaakt, aangenaam de illuminatie en de schoone maneschijn. te 9 ure keerden wij bij D^s Blaubeen die ons een lekker souper gaf en tot ½ 2 hield. Terugkeerende vonden wij den knecht voor de deur en de meid binnenshuis in een bloemenmand slapende.

25 Augustus Te ½ 7 stonden wij op na eene goede nachtrust, daar wij eene betere kamer en beter bedden hadden gekregen. Wij lieten ons goed in de herberg van waar men het met een wagen naar het veer zou zenden, ik deed mijne kiel alleen aan (het was smoorlijk heet) en wij wandelden de stad uit. Een fraaie weg, doch zeer naauw en met groote steenen bestraat bracht ons over het dorp Cloetinge naar Cappelle, waar wij ontbeten. Ontelbaar was het getal der boeren die na zooveel dagen regens zich haasteden hun graan naar de schuren binnen te voeren. Van Cappelle wandelden wij naar Bieselinge en Eversdijke langs een welbeplantten lagen zandweg met heerlijke bouw- en weilanden. Van Eversdijke dwaalden wij af doch werden op een zeer aangenaam binnenpad door weilanden heen op den dijk teruggebracht die met vier rijen olmen beplant was en ons spoedig binnen 'S Graven Polder bracht. Hier dronken wij bier wandelden vervolgens verder het fraaie dorp uit en kwamen op een dijk beplant met hoog en schoon geboomte waarop drie andere dijken even zwaar begroeid uit liepen. Aan wedszijden hadden wij groote vijvers ontstaan uit de oude verstopte en verzandde rivier de Zwaacke, aan wier overkant zich heerlijk boomen vertoonden en de aangenaamste gezichten opleverden. Aan den weg zagen wij hier en daar lindenboomen, laag en klein schoon reeds oud, meest voor wegwijzers dienende. (eikenboomen vindt men in Z. Beveland niet noch ook in Tholen)

Over het welgelegen en groote dorp Kwaaiendamme begaven wij ons langs een hoogen dijk waarvan men het uitzicht over korenvelden en water had naar *Nisse* waar wij uitrusteden. ¾ uurs van daar vonden wij het groote dorp Heintjensand, met hooge boomen omringd. In de herberg gezeten vielen wij door 't warme weer in 't slaap. Kort daarop trad een veldwachter binnen, sprak over ons met den kastelein en vroeg aan VH of hij een paspoort had. Deze antwoordde hem dat hij als Hollander in Zeeland geen paspoort behoefde en dus niet toonen zoude, waarop de andere ons toeduwde: nu dan zulje mee naar den burgemeester. VH stond gereedelijk op. Wij volgden den vent naar een aartig buitenverblijf waar VH binnentrad en den vrederechter die in eene achterkamer aan 't dessert zat aansprak. Deze zeide hem dat er zoo iemand voor zou komen, doch VH bemerkende dat de veldwachter ging spreken trad weder toe, noemde zich en zijne kwaliteit, verhief de stem al luider al luider en eindigde met den veldwachter aanteklagen. De vrederechter had de verlegenheid op het gelaat geschilderd en beknorde den kottebeier die zich zooveel mogelijk zocht te verontschuldigen. Daarop keerden wij in de herberg waar eerst de veldwachter voorts de vrederechter kwamen die een praatje met ons maakten en den weg beduiden naar 't Sloe. Een kwartier van 't dorp ontmoette ons een ander veldwachter wien ik dadelijk aansprak en naar den weg vroeg dien

hij ons zeer vriendelijk en bescheiden wees. Heerlijk was het gezicht der korenvelden waarop alles in beweging en aan 't werk was. Ook de meekrap wast in groot aantal op Z Beveland doch wordt er niet gestoofd noch ook het vlas gerooid, maar onverwerkt verzonden. Na eenige smoorheete dijken kwamen wij langs eene korte chaussee op het Sloe. Hier rusteden wij 1½ uur uit zeer bezweet zijnde. Ons goed was er niet aan gekomen waarover wij ons beklaagden. naar het veer gaande moesten wij nu nog een steenen pad van 20 min. gaans en voorts 300 schreden door 't water loopen om de boot te genaken, daar het juist laag water was. Wij hadden dus 7 uren op het eiland gewandeld. Heerlijk was de avond op het water. De zon dook met gouden en purperen stralen achter de Walchersche kust weg en bescheen nog flauw de boorden van Kamper- en Noord Beveland. Het water was stil; slechts een zoele zephir rimpelde deszelfs oppervlakte en stoeide in de zeilen van eenige voorbijgaande schepen Aan de overzij gekomen namen wij rijtuig en reden met goede paarden over een straatweg tot aan de poort van Middelburg waar de voerman ons neerzette daar hij ons niet verder brengen wou omdat de verjaardag des konings nu gevierd werd en er voetzoekers werden afgestoken. Zeer te onvrede wandelden wij de stad in vonden in het logement van Oranje onze koffers derwaarts uit Gorkum verzonden. Nu wees men onzer eene kamer met twee bedden aan, waar het nà gerooide vlas stonk (het waren de nog niet gedroogde vloermatten) en welke geen lucht ontving dan door een raam dat op een binnengang uitkwam. VH weigerde glad af daar te slapen en ontving na eenige wederzijdsche hooge woorden eene heerlijke, groote voorkamer met drie ramen: ik moest mij voor een nachtje met de stinkende kamer vergenoegen doch kreeg den dag daaraan eene betere. - 'S avonds soupeerden wij te ½ 10 met een' Duitscher, een Dordrechtenaar en een man daar niets aan was Het eten was weinig maar goed.

26 Augustus 'S morgens na den ontbijt bezochten wij den Burgem Van Sonsbeeck aan wien VH eene recomm. brief van zijn' zwager Van Citters had, doch vonden hem niet te huis, maar wel den adv. Van Berlekom acad vr. van VH die ons met zijne jonge vrouw die VH voor deszelfs zuster aanzag zeer vriendelijk onthaalde en voor woensdag ten eten verzocht. Spreken met den man konden wij niet, omdat er zekere oude Doctor was gekomen die van niets wist dan van brasserijen en partijen (zoo als er 's avonds te voren eene geweest was bij den Commandant waar niemand nuchter vandaan gekomen was). De klerk van den Heer v. B. bracht ons bij den Adv. Paspoort (acad v van VH) die niet te huis was en vandaar naar de Oosterkerk die zeer fraai van bouworde is, zijnde eene hooge en luchtige rotonde van boven licht scheppende door eene lantaarn die met smaak volvoerd is en boven het dak vlak in 't midden uitschiet: voorts heeft zij rondsom glazen en is met dikke pijlers, architraven, vazen en opgaande trappen vercierd. Wij beklommen de kroonlijst en het hooge balcon van waar men een uitzicht over schier geheel Walcheren heeft doch waar het zeer heet is. Van daar te huis gekeerd aten wij, waarna ons Paspoort een bezoek deed, en wij te 4¼ met geweldige warmte naar de hofstede des heeren De Bruyns een ½ uur buiten de poort gelegen en Steenhove geheten, heen wandelden. De weg liep langs aangename en hooge dreven en buitenplaatsen: vooral was er eene met een slot van twee hooge spitsen voorzien. Op *Steenhove* gekomen vonden wij de familie aan tafel De adv De Bruyn, een confrater in Den Haag en tijdgenoot van VH kwam bij ons doch was koel, schonk ons wijn en verliet ons na een ¼ uurs. Naar de stad keerende zagen wij achter ons een zware donderbui opkomen. Wij haasteden ons dus bij den Burgem v. Sonsbeeck te komen dien wij vonden dat pas aan tafel ging. Zekere freule van Boetselaar een mooi meisje en nog eene andere juffer aten bij hem. Wij dronken er goeden Rh wijn en dat is alles wat ik er van zeggen kan. - Ook verzocht men ons voor Vrijdag. Hierop begaven wij ons naar de Societeit De bui was slechts overgetrokken doch had op eens de lucht verduisterd en een zwaren wind en storm geloosd die alles had doen schudden en kraken. Aan de Societeit ontmoeteden wij Paspoort met twee andere

Heeren die ons eene wandeling den weg naar Vlissinge op lieten doen en aan de Abeele, eene groote tuin aan den weg geleegen een flesch wijn lieten drinken. Daar zat een dronken boer sinds 2 ure terwijl zijn wagen op hem wachtete, en hij niet weg wilde Met een zoet lijntje kreeg hem Paspoort daarop en zelfs verder. Wij eindigden onzen avond in de Societeit.

27 Augustus 'S morgens te 6 ure stond reeds een wagen gereed ons een gedeelte van het eiland te doen zien. Met eene reiskaart, een werkje over Walcheren en eene kaart van dat eiland ons door Paspoort bezorgd, reden wij af kwamen de stad uit en een slagboom door: wat verder den steenweg verlatende reden wij door verre en uitgestrekte weilanden, waar de vergelegene dorpen en luthoven geen onaartig gezicht opleverden. Vooral trokken de zoogenaamde Vliedbergen, waarover zooveel getwist wordt onzen aandacht. Het zijn groene cirkelvormige terpen met zooden belegd en wel 40 a 50 voeten boven den grond en het lage weiland verheven. Sommigen zeggen dat zij door de Deenen tegen de hooge watervloeden gebouwd zijn terwijl zij aan 't bedijken waren: anderen maken ze van de Katten Cimbren, Kauchen of Romeinen: of maken er offerplaatsen, aanspraakplaatsen of zegeteekenen van. Te ½ 9 kwamen wij in het groote dorp Westkappel aan en begaven ons uit het rijtuig en op den dijk die hier bij gebrek aan duinen welke een kwartier gaans niet te vinden zijn met groote kosten is aangelegd en onderhouden wordt. Deze dijk loopt zoo glooiend en onmerkbaar zeewaarts dat ik hem 150 schreden afliep. 90 schreden van zijn hoogste stuk af, zijn net in eengevlochten matten¹¹ gespreid welke tot afvaagsels der zee dienen 't zamen geschikt en in den grond gehecht met stroo 2 vingerdikte diep door middel van sterk in een gedraaide stroobanden met kramspaden vast gezet. Is de zee te machtig en komen er gaten, dan laat men hier geheele schepen met steenen, niet ontladen, maar dadelijk in 't gat zinken. Door het dorp heen wandelden wij naar den kerktoren, dien wij beklommen. Op deszelfs hoogte staat een groote lantaarn hebbende 12 voeten middellijn. 18 hoogte en zestien zijden, aan de Oost of landkant toe, aan de zee kanten met spiegelglasruiten, vier hoog bedekt. Midden door dezelve loopt een ijzeren buis die in de beneden kamer van den oppasser uitkomt en warmtestof in de lantaarn brengt. In dezelve zijn drie boven elkander geplaatste koperen staven gehecht die in een halven cirkel omloopen en elk acht lampen voeren waarachter een bolrond concaaf brandglas is. Wanneer deze lampen aangestoken zijn kan men het licht wel 30 Eng. mijlen in zee zien. (Van de toren hadden wij het fraaist gezicht op de zee en het eiland.) - De schrandere Robinson (niet die van Compe) te London vervaardigde deze vuurbaak die schatten gekost heeft. In de kerk is een hooge ruwe steen met het opschrift *Herculi Manifano* Λ ¹² *Primii iivis! tertius V.SLM.* Van Westkappel reden wij naar de groote hofstede van den Heer Versluys waar wij deszelfs zoon stud. te Leyden bezochten, die gereedelijk met ons ging, en het bosch zien liet waar zoovele boomen staan dat men er naauwlijks tusschen door kan, aangezien er nooit hoog hout gehakt mag worden. De hagel sloeg er onlangs 18000 ruiten in de broeierij aan stukken en bedierf de gewassen. Ook zagen wij de hertekamp. Het huis is cirkelvormig gebouwd doch niet diep. Uit het portaal komt men in eene zaal die wel 60 voeten hoog is met een wit gestukadoorde fraai bewerkte koepel uitloopt en een heerlijken omgang met vergulde balustraden heeft, benevens acht ramen. Versluys reed met ons naar Domburg door zijn plaats heenen. Deze eens bloeiende stad is thands een elendig dorp. Bij de kerk in een koor leidde ons de Schoolmeester [*onleesbaar*]. Wij zagen er verscheidene beelden, het eerste van eene overwinning of vrede en vele nehalennias, zoo zittende als staande met hond en bloemkorf Een beeld had ter slinker voet een roer, een hond te rechter en een korf in de linkerhand. Hierbij stond een Jupitersbeeld, wat verder Neptunus enz. Over alle welke dingen en bijschriften als te veel in getale ik mijn onvoegzaam oordeel opschort en men

---

¹¹ Deze matten haalde een Franschman aan als een voorbeeld van Hollandsche netheid.

¹² dit houde ik voor NT *numine titulari*

geleerden laat twisten. Aan de herberg verliet ons de jonge Versluys en wij reden naar de buitenplaats van Mev Slicker waar wij een kort bezoek bij haar zoons studenten te Leyden aflegden. Door heerlijke buitenplaatsen heen reden wij stadwaarts, kleeden ons en waren te 3 ure bij Van Berlecom, waar wij benevens zijne vrouw, zijne zuster en nog een juffrouw Reys vonden. Het diner was vrij droevig. Te 5¼ uurs gingen wij naar het zoogenaamd museum dat ons de Heer De Kanter zien liet, en waar niets opmerkenswaardig was dan hetgeen men overal in soortgelijke verzamelingen beter en geextendeerder zien kan. Er was een zoogen. machine infernale dienende om gansche gebouwen of bolwerken te doen springen en een fraai koper planetarium; de boekerij, teekenschool enz had niets bizonders. Ook zag ik het wiel waar DRuyter aan gedraaid heeft. Bij VB. dronken wij thee. Ik solde met zijn kind, een aartig vlug ding van vijf maanden Te 9 ure keerden wij huiswaart, en schreven tot 11

28 Augustus Des morgens te 10 ure beklommen wij den hoogen toren, die luchtig en fraai gebouwd is en 386 trappen hoog. Heerlijk was vandaar het uitzicht over het gansche eiland de omliggende stroomen en overzeesche kusten. Wij gebruikten er een fraaie verrekijker. Zeer vermaakte ons ook het gewoel der aardwurmen op de markt waar het propvol van boeren was. In de kerk zagen wij het praalgraf der Evertsen, meesterlijk uitgevoerd. De neus van den eenen was door een Engelsch soldaat geschonden die er bijna voor doodgeslagen is. Ook zagen wij twee gedenksteenen ter eere van Koning Willem de II^{de} en zijn broeder den voogd Floris, aldaar begraven, opgericht. - Te ½ 12 dronken wij koffi bij Paspoort en troffen er een tijdgenoot van VH, den Heer J. Schoor aan die ons de komedie, een aartig zaaltje, zien liet en daarna het Bedelaarshuis dat door collecten wordt onderhouden. Wij zagen er de menschen eten terwijl een hunner met luider stemme en zeer duidelijk en gepast een kapittel uit den bijbel las, waarna zij zongen. In dit gesticht wordt geweven en gesponnen. Elk die bewijzen kan dat hij de kost verdienen mag wordt ontslagen. Het lokaal is goed en er was geen enkele zieke. Meer konden wij van de domme Zeeuwen niet vernemen schoon de heer Schoor zelve Directeur was. Er waren thands 75 menschen zijnde er 30 naar de O Sch. gevoerd. Vervolgens zagen wij het oud man. en vrouwenhuis waar op stadskosten behoefligen en ouderen voor f 135 's jaars de kost en inwooning hebben. Zij aten allen zeer smakelijk en er was weder geen zieke. Ook zagen wij aldaar het gekkehuis. Daarna begaven wij ons naar de zalen der staten; eene derzelve prijkt met een fraai gewerkt behangseltapijt, verscheidene zeeslagen voorstellend. Nu zagen wij de stadsboekerij, der Staten notulen en de archiven enz. alles tot vrij hoogen ouderdom opklimmend doch waarvan in den Franschen tijd veel verdonkerd was. Uit de menschen was weer niets te halen. In de societeit lazen wij tot 6 ure de papieren of antwoordden op de onzin van dezen of genen. Vervolgens reden wij met VBerlecom en Paspoort in zijne caleche naar Vlissingen, langs een fraaie met boomen dicht beplantede weg. Merkwaardig is het fraaie dorp Souburg dat wij doorreden. Een half uur van Vliss. is alles weiland, daar er onder het geschut niets bebouwd worden mag. Menigte van zware batterijen, ravelijnen bastioenen en contrescharpen maken de stad van de landzijde onneembaar. Over twee grachten van ongemeene breedte reden wij dezelve binnen. De admiraal Gobius, waar wij aandeden gaf aan Paspoort een briefje en wij stapten aan de scheepstimmerwerf af. Hier beklommen wij twee hemelhooge kappen, welke in elkander uitliepen. Men bouwde in ieder derzelve een lineschip van verbazende hoogte. Het geraamte van het eene doorwandelden wij op al deszelfs verdiepingen. Zulk een schip kost aan het land een millioens Daarna wandelden wij het groot gebouw door waar alles getimmerd en verwerkt wordt dat van Antwerpen herwaarts gevoerd is, zagen de magazijnen, met fraaie kolommen onderschraagd, de verwerij enz. enz. - Een zolder van wel 300 voeten lang bedekt dit gebouw en vertoont de modellen van voor of achterstevens en van beelden enz enz. Een beeld van Neptunus dat op een voorstevan prijken moet stond aan het eind der zaal Ik liep tusschen deszelfs beenen door hoewel het beeld voorovergebogen stond. - Wij zagen ook de

bewaarplaats der bootjens en sloepen, de nieuwe reddingbooten, de smederijen, de werkplaats waar eene nieuwe machine om door ijzer te boren in werking was enz. Voorts begaven wij ons naar de tweede werf waar alles wat tot de equipage dient vergaderd was in onderscheidene fraaie zalen. In de eene waren kanonnen, bommen, kogels, druiventrossen enz enz zeer net gerangschikt en maakten zelfs onderscheidene figuren uit. In anderen stonden pieken, geweren, sabels enterbijlen enz enz op onderscheidene wijzen gegroepeerd. Het beeld van den koning stond aan het einde. Van hetzelfde glansde een zon van bajonetten konstig gemaakt en voor hetzelfde wapperden drie vlaggen de namen van Algiers, Waterloo en Palembang dragend, terwijl twee schotels met kogels zwart en rond als pruimen en abrikoozen er naast stonden en er alle soort van wapentuig omgegroepeerd was. Over dit beeld schitterde een zon van pistoolen. Wij beklommen het platte dak van dit tuighuis en hadden een fraai gezicht op de zee en stad. Voorts zagen wij het touwmagazijn waar touwen van twee voeten omtrek zijn, en doorwandelden voorts het fregat Diana. De stad Vlissingen is groot en fraai door al de schepen die er liggen en het gewoel dat er heerscht Te zes ure kwamen er wel 300 menschen overal van 't werk af. Heerlijk was het gezicht van het paalwerk in zee. De lucht was helder en men kon Sluys, Brugge, Breskes, Hulst en andere plaatsen duidelijk zien. In het logement aten wij met smaak eenige *beefsteaks* en een lekkere collation. Te ½ 9 ure reden wij huiswaarts. Een zeedamp die zich nu vertoonde dan weder verdween maakte de gezichten bij 't schijnen van maan en sterren al zeer zonderling. Tehuis gekeerd schreven wij nog, traden te 11 ure in bed en sliep goed.

29 Aug

Des morgens te ½ 6 stond ik op en zettede mij aan 't brieven schrijven tot ½ 9 ure, wanneer Paspoort ons kwam afhalen en naar het gevangenhuis waar hij regent is geleidde. Het lokaal aldaar is goed ingericht, ruim en luchtig; de werkzaamheden zijn er zeer gering en de verdiensten worden even als in andere tuchthuizen in drieën gesplitst; maar ook hier kost het onderhoud te veel, naardien voor elken gevangene aan kleeding en voedsel wekelijks 24½ cents besteed worden. Van het gevangenhuis gingen wij naar het huis van arrest, dat zeer antiek is en met akelige kerkers onder den grond voorzien, waarin men oproerige gevangenen plach intesluiten. De gewoone vertrekken zijn zeer geschikt en goed ingericht: in een verhoorkamer zagen wij allerlei werktuigen om de gevangenen te dwingen alsmede boeien, ringen en colliers: ook drie houten waarmede in 't vorige jaar een moord gepleegd was. Te ½ 10 kwamen bij van Berlekom, waar ons Paspoort verliet, terwijl zijn konfrater hem verving en ons het gasthuis zien liet, waar een goede kerkzaal en luchtige vertrekken zijn: men vindt er eene groote kei welke men zegt dat een versteend brood is te Leyden in den muur van een oud huis in 1300 en zooveel gevonden, als ook eenige oude schilderijen: hierna zagen wij de school in het oude gebouw der W. I. comp dat nu geheel vervallen is doch in zijn tijd heerlijk geweest moet zijn: daarop bracht ons VB. in het burgerweeshuis, waar hij President is en geleidde ons overal in dat gesticht ons aanwijzende de veranderingen die hij in de bouworde maken wilde. Het gebouw is op het model van het A.W. te Amsterdam gemaakt en bevat 250 kinderen, meest allen zagen er zeer gezond en frisch uit: zelfs was er slechts een zieke. de meisjes breidden of naaiden: de jongens leeren meestal een ambacht: onaangenaam is het voor de directie dat zij gedwongen is haar linnen en kleeding goed van het Bedelaarshuis te M. te nemen dat 5 S^t op de el meer vraagt voor slecht goed dan men het in de winkel goed zou kunnen kopen. - Na het W. zagen wij de stadsweeverij welke weinig te beduiden heeft, kwamen daarop in het stadshuis dat zeer oud is doch waarbij veele vertrekken zijn aangebouwd Deszelfs voorgevel is met levensgrootte beelden der graven en gravinnen met ornamenten en een zonnewijzer versierd: De vertrekken zijn noch groot noch fraai: alleen de rechtszaal is deftig gebouwd en met rood fluweele kussens en d^o saaye gordijnen behangen. In een bovenkamer zijn de modellen en geraamtens van alle stadsgebouwen, bruggen, sluizen

enz. Na de bezichtiging dronken wij koffi bij VB schreven toen tot 3 ure, verveelden ons 1 uur in de societeit en aten bij den Burg van Sonsbeeck met Paspoort en zijn aanstaande mejuffr. Schoor, benevens de freule Van Boetzelaar en juff. Schuder twee zeer mooie en aartige meisjens. Ik zat tusschen de laatste en Mev V Sonsbeeck Het eten was goed: ik at hier voor 't eerst molenaar. Na het koffidrinken brachten wij een goed uur in den tuin door, dronken daarop thee, voerde onbeduidende gesprekken en keerden te 10 ure te huis waar wij ons boeltje pakten. 'S nachts een partij.

30 Aug. 's Morgens te 6 ure stonden wij op, maakten ons reisvaardig en ontbeten. Nu kwam de commissaris van 't Duitsche veer voor de bezorging van ons goed van Gorcum naar M. f 5,14 vragen; waarvan wij ons de quittance lieten geven die wij naar Paspoort met een briefje opzonden Te $\frac{1}{2}$ 9 wandelden wij de poort uit en kwamen langs een rechten weg met fraaie boomen beplant en door schoon weiland en niet onaartige plaatsen loopend na een goed uur gaans te Veere aan, welke stad alle kenteekenen draagt van het diepste verval. Wij begaven ons dadelijk naar het Bed. huis waartoe een gedeelte der kerk in verscheidene vakke verdeeld en met zes voeren doorschooten, gebruikt wordt en heerlijke lokalen oplevert. De Heer VD Snoube had ons een admissee billet bezorgd. Van al de gestichten van dien aard beviel ons dit het best om de goede behandeling welke de gedetineerden er genieten Hun getal is nu derdehalf honderd doch zal wel tot 900 vergroot worden. Hun onderhoud is hoofdelijk en voor elk persoon man vrouw of kind betaalt zijn gemeente f 91 dat zeker geen klein bezwaar is. De verdiensten in het werk zijn er zeer gering en de magazijnen weinig voorzien: voor het godsd. onderwijs der meest kinderen wordt goed gezorgd; er is een Doctor alleen voor het gesticht, doch thands zijn er geen zieken dan alleen die aan schurft laboreeren. Te 11 ure kwamen wij aan 't veer. Een roei schuitje bracht ons niet aan wal maar aan de slik: want van de plaats waar wij aankwamen moesten wij nog een half uur door water of moeras, waar wij tot de scheenen inzakten naar het veer aan de overzij kruissen. Hier namen wij onze weg langs fraai beplante dijken, schoone binnenpaden, heerlijk landerijen en bouwlanden naar het dorp Wissekerke wat een uur van 't veer aflight - Dit dorp is zeer aangenaam gelegen: in de herberg aten wij een boterham en begaven ons door een nog schooner pad dat eerst door landerijen en vervolgens over dijken met 5 a 6 reien olmen of esschen beplant naar Kortgen, een heerlijk dorp waar vier reien zware boomen de straat overschaduwden. Hier aten wij in een achterkamer die over aartige tuinen uitzag een eierstruif en sla met ham, Nu begon de lucht die tot nog bewolkt geweest was te verduisteren en de regen viel ducht neder. Te 3 ure stapten wij weg en liepen langs schoone dijken doch thands zeer glibberg en beslijkt met geweldigen geregen naar Coolteens plaat. Hier dronken wij thee in de herberg en lieten onze kielen droogen Vergeefs wilden wij in den schipper noodzaken eene groote overdekte schuit aanteleggen daar hij vol hield dat hij die niet kon doen vloten. Na een uur verwijls plaatsten wij ons met een' heer, die voor affaires reisde in de elendige schuit waar men ons in 't vooronder wou stoppen, 't geen wij echter af sloegen wegens de onmogelijkheid van er zelfs in te zitten. Wij bleve dus op 't verdek staan en lieten ons gedurende $\frac{5}{4}$ uurs dat de overtocht duurde nog natter regenen dan wij reeds waren. Met volslagen duisternis kwamen wij aan 't zogen. hoofd en traden de kroeg aan 't veer binnen waar de kastelein met zijn huisgezin commerce zat te speelen aan een knappend takkevuur droogde wij ons een weinig en wandelden toen weg gerust op 't geleide van onzen reisgenoot die hier meer geweest was. Dan toen wij een groot kwartier in slikwater een bijna ondoorwaadbaren dijk waren opgegaan bemerkte wij dat wij geheel verkeerd en de zeekant opliepen Er zat dus niet anders op dan terug te keeren 't geen wij niet zonder moeite deden want de weg al slechter en slechter geworden was. In de kroeg weergekomen smeed ik mijn hoed die aan flarden geregend was weg. Een knecht met een lantaarn bracht ons nu op de goede weg. Eens moesten wij over een smal bruggetje van 200 passen waar aan de een zij geen leuning en aan de andere gaten waren,

terwijl hij zoo glad was dat wij elk ogenblik in de golven dachten te glijde. Van de brug op den dijk is geen weg. Wij moesten dus tegen dien dijk op, dan ik gleeed naar beneden en zou in 't water gevallen zijn had ik mij niet waaraan is mij onbewust vastgehouden. Op de dijk gekomen volgden wij een goede straatweg die ons te Zierikzee bracht, waar wij in 't Hof van Holland bij V. Ofte de Duitscher die te M. met ons logeerde benevens de Rott. heer vonden met welke wij zeer goed soupeerden: ik sliep heerlijk.

31 Aug Te 9 uur leende ik schoenen van de kastelein omdat de mijne nog te nat waren en ging met VH naar de groote kerk waar wij eene goede doch te nederige preek van prop. de Witt hoorden en een graf zagen van de familie van Pottere. Daarna wandelden wij de stad rond waar een fraaie breede gracht is met boomen beplant niet ongelijk aan de O. Schans te A. Daarna gedaan wij pakten ons goed en aten met de beide HH erg goed. De kastelein had reeds laten informeeren wanneer er hoog water in de Schelde was en gaf ons dienvolgens een rijtuig de ½ 3 dat ons met een elendige sukkeldrafje door weilands meekrap waarvan 2 h bestaat en graanvelden naar Bruinisse bracht. Dan daar omstreeks 4 ure gekomen vonden wij ons bedrogen en het water zoo laag dat er om geen overvaer te denken was en wij genoodzaakt waren aldaar te vernachte in het veerhuis. Wij onderwerpen ons aan ons elendig noodlot en wandelden eerst den dijk westelijk op waar wij eene fraaie meestoof tusschen groote abeelen bij een water zagen leggen, vervolgens den Oostedijk tot aan de Zyp waar twee vuurbake staan. de avond was heerlijk en zeer stil. Wij soupeerden met een eitje en sla en gingen vroeg naar bed.

Lijst met editeursingrepen en onzekere lezingen

Het reisdagboek van Van Lennep is voor deze digitale editie geheel opnieuw bekeken. Tot 8 augustus is gebruikt gemaakt van de meest voltooide versie van het reisdagboek (A). Waar deze versie afbreekt, is het reisverslag aangevuld met de brieven aan Antje. Ook daar breekt Van Lennep zijn relaas af voor het einde van de reis. Wie wil weten hoe de reis na 31 augustus verliep, kan alleen bij het reisjournaal van Van Hogendorp terecht (bewaard in het Nationaal Archief, Collectie Van Hogendorp 196) .

In het reisverslag van Van Lennep zijn correcties te vinden in twee kleuren inkt. De eerste laag, in een iets donkerder inkt dan de gewone schrijflaag, is waarschijnlijk van Van Lennep afkomstig. Een latere correctielaag in paarse inkt is hoogstwaarschijnlijk niet van zijn hand. Mogelijk bracht zijn kleinzoon deze correcties aan.

De tekst van deze diplomatische editie geeft de laatste laag van het handschrift weer die door Van Lennep zelf is aangebracht. Dit wil zeggen dat de correcties in donkere inkt zijn overgenomen, de correcties in paars niet. Alleen enige duidelijke verschrijvingen zijn door de editoren gecorrigeerd. Deze ingrepen worden evenals onduidelijkheden in het manuscript verantwoord in de lijst met editeursingrepen. Editeursuitleg is cursief afgedrukt tussen rechte haken. Bij editeursingrepen wordt eerst de gecorrigeerde tekst geciteerd, en dan volgt na een spekhaak (<) de tekst uit het manuscript. Een Duitse komma (/) wordt gebruikt om twee mogelijke lezingen te scheiden. Twijfel aan de lezing krijgt na het betreffende woord deze toevoeging: [?]. Onleesbare woorden worden aangeduid als: [xxx].

Deel 1

30 Mei

- Toen dwingelandij etc. [*Van Lennep maakt dit niet af*]
- Leidt men in in de ziekezaal < Leidt me in in de ziekezaal
- zeeheld op het Muzeum/ Museum [?]

1 Juny

- Na een goede nachtrust te hebben genoten, < Na een goede nachtrust te hebben,
4 Juny
- fraaie *servicen/ servisen* [?] en theegoed

5 Juny

- Hier zagen wij eene geneverstookerij/ jeneverstookerij [?]
- geen Friessche genever/ jenever [?] meer lusten:

6 Juny

- Het Stadhuis is nogal merkwaardig [*Het kan zijn doorgehaald, dwarsstreep t en dwarsstreep H gaan in elkaar over*]

18 Juny

- oostergo/ oosterge [?]/van water ontlast
- dat in de vaart een vrolijk/ vroolijk [?]/schouwspel opleverde
- *crapuleuse* [?] zedeloosheid
- zelfs eenigzins onnoozel voorkomen < zelfs eenigzins onnoozen voorkomen
- een kop of tien suikerij < een kop op tien suikerij

19 Juny

- 19 Juny < 10 Juny

22 Juny

- eene erbarmelijke predikatie van D^s *Binckius/ Binckins* [?]

25 Juny

- de belastingen en verpondingen < de belastingen en verpondigen

Deel 2

30 Juny

- De Schaapskooi zoeken die haar wacht/ Belaën met witte en zwarte vacht [*Kennelijk is het blad waarop deze regels staan voor een rekensom gebruikt. Aan het begin van de eerste regel is het getal 25 te lezen. Voor de tweede regel staat waarschijnlijk 10*]

4 July

- *marchandes de modes* < *marchaudes de modes*

9 July

- Het Heereveen is eene groote [*Het kan zijn doorgehaald, dwarsstreep t en dwarsstreep H gaan in elkaar over*]

- langs een niet onaangenamen weg < langs een geen onaangenamen weg

11 July

- kwamen wij na twee en een half uur gaans aan het dorp xx [*Van Lennep laat na xx een plek open*]

12 July

- *Zaturdag 12 July* < *Zaturdag 12 Juny*

13 July

- en wandelde met ons < en wandelde met ons met ons [*In beide versies van het handschrift wordt met ons herhaald. Hier begint van een nieuw katern.*]

14 July

- *de Ommerschans 82* [?]

15 July

- 'Wel daar ik van daan kom, liever < Wel daar ik van daan kom, liever
- En bidt vergeefs om 't daaglijksch < En bidt vergeefs om 't daaglijsch
- Den droeven kommer te verzachten < Des/ Der [?]droeven kommer te verzachten
- En U haar [?] smart en rampspoed wijten
- Phariseeuwen/ Pharizeeuwen [?]

21 July

- is 't alleen dat overschiet < is 't alleen dat overscheit
- de zwakke naneef van/ aan [?] der vad'ren kracht onteert

26 July

- de meest westwaards liggende provinciën. < de meest westwaards liggende. Ei [*Met Ei wilde Van Lennep willicht 'Einde van het tweede deel' beginnen.*]

Deel 3

27 July

- den heer van *Nagell* toebehoorend [*Na heer is een open plaats gelaten, waarschijnlijk voor een voornaam*]

29 July

- haar vertellende dat hij/ zij [?] wel dronken
- de advokaten *Quarles* en *Leuve* [?] *Cels* [?]

30 July

- Nu hoorden wij de heeren *Cels* [?] en *Van Rappard*
- alleen dan strak op de anderen < alleen dan wanneer strak op de anderen [*Na wanneer is men hem niet aanzag doorgehaald. Waarschijnlijk is wanneer per ongeluk blijven staan*]

Slot

8 Augustus

- die reeds tot zoover loopt, opgehost [?] zijnde
- 10 Augustus
- hij/ wij [?] keerde dus in toom [?]
- bij den adv Ganderheyden [?]
- 12 Augustus
- boomgaarden aan de andere zijde < boonegaarden aan de andere zijde
- 14 Augustus
- boezelaars, hilversums [?] everlast
- 18 Augustus
- want Leerdam was dienstijds [?] een klein Spa
- voorts weer naar de koeijensluis [?]
- Vandaar geleidde hij ons langs den nieuw [?]
- les in de oeconomie en Politiek < les in de oeconomie [?] en Politien [?]
- 19 Augustus
- den opzichter Regemoster [?]
- 20 Augustus
- De kerk van binnen [?] door de maan verlicht
- 24 Augustus
- Beroertensween van Renesse < Beoertensween [?] van Renesse
- 25 augustus
- wandelden wij naar Bieselinge[?]
- 27 Augustus
- 90 schreden van zijn hoogste stuk < 90 schreden van zijn hoogste stu
- Ook zagen wij de hertekamp/ hartekamp [?]
- Bij de kerk in een koor leidde ons de Schoolmeester [xxxx]
- Het diner was vrij droevig/ droog [?]
- 28 Augustus
- Gobius, waar wij aandeden < Gobius, waar wij aanden[?]
- 29 Augustus
- en met rood fluweele kussens [?]
- de freule Van Boetzelaar en juff. Schuder [?]
- 30 Augustus
- de commissaris van 't D[xx]tsche veer
- weiland en niet [?] onaartige [?] plaatsen
- verdeeld en met zes voeren [?] doorschooten [?]
- De Heer VD Snoube [?]
- voor het godsd. onderwijs der meest [?] kinderen
- dan alleen die aan schurft < da allee die aan schurft
- Een roei [?] schuitje bracht ons niet aan wal
- aten wij een boterham < aten wij een boteham
- en de regen viel ducht neder < en de rege viel ducht/ docht [?] neder
- en liepen langs schoone dijken < en liepen langs schoone dijk
- en beslijkt met geweldigen geregen [?]
- kwamen wij aan 't zogen. [?] hoofd
- want [?] de weg al slechter en slechter
- terwijl hij zoo glad was < terwijl hij zoo lad was
- de Duitscher die te M. met ons logeerde < de Duitscher [?] di te M. met ons logeerde
- 31 Augustus

- Te 9 uur[xx][?] leende ik schoenen
- ging met VH naar de groote [?] kerk
- nederige [?] preek van [?] prop. de Witt
- Daarna [?] wandelden wij < Daarna [?] wandelde wij
- Daarna gedaan[?] wij pakten
- De kastelein had reeds [?]
- en gaf ons dienvolgens [?]
- waarvan 2 h bestaat [*tussen de regels toegevoegd, plaatsing onzeker*]
- dat er om geen overvaer/ overvaar [?] te denken was
- Wij onderwerpen ons aan < Wij onderwerpe ons aan
- bij [?] een [?] water[?] zagen leggen
- vervolgens den Oostedijk [?]
- tot aan de Zyp waar < tot aan de Zyp waa
- de avond was heerlijk [?] en zeer [?] stil